

KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

TURGAY BAŞTUĞ

**1920–1950 YILLARI ARASINDA
TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNİN
SOSYAL VE İKTİSADİ YAPISI**

Yüksek Lisans Tezi

TEZ YÖNETİCİSİ
PROF. DR. İSMAİL ÖZÇELİK

KIRIKKALE–2007

ÖZET

Türkiye Büyük Millet Meclisinde açıldığı tarihten itibaren çok farklı sosyal, iktisadi, siyasi hatta etnik kökenlere sahip milletvekilleri görev yapmıştır. Bu vekillerin eğitim durumları, meslekleri gibi konular, oldukça önemli istatistik bilgileri ortaya koymaktadır. Milletvekillerinin bu özellikleri, halkın tercihini kullanırken milletvekillerinde görmek istediği özellikler hakkında ipucu vermesi, hem de meclisin çalışması üzerinde etkili olmuştur.

ABSTRACT

As of Turkish Grand National Assembly was opened,there have been deputies who have different political, social,economical and also ethnic background.Subjects which are like education level of the deputies or job of the deputies, reflect very crucial statistical informations. When citizens used their preferences,these qualifications of deputies which played effective role over workings of assembly and also It gave a clue to citizens about qualifications which citizens want to see.

KİŞİSEL KABUL/AÇIKLAMA

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “1920-1950 Yılları Arasında Türkiye Büyük Millet Meclisinin Sosyal Ve İktisadi Yapısı” adlı çalışmamı; ilmî ve ahlâkî geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazdığımı ve faydalandığım eserlerin bibliyografya da gösterdiklerimden ibaret olduğunu, bunlara atıf yaparak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu şeref ve haysiyetimle doğrularım.

.../.../2007

Turgay BAŞTUĞ

ÖNSÖZ

Türkiye Büyük Millet Meclisinde açıldığı tarihten itibaren çok farklı sosyal, iktisadî, siyasî hatta etnik kökenlere sahip milletvekilleri görev yapmıştır. Bu vekillerin eğitim durumları, yaş ortalamaları, meslekleri gibi konular oldukça önemli istatistik bilgileri ortaya koymaktadır. Milletvekillerinin bu özellikleri, Türkiye Cumhuriyetinin geçirmiş olduğu sosyal, ekonomik ve siyasî merhaleler, halkın tercihini kullanırken milletvekillerinde görmek istediği özellikleri göstermesi bakımından önemli göstergeler ortaya koymaktadır. Ayrıca ortaya çıkan yapının meclisin çalışmaları üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Özellikle dönemler arasındaki farklılık, ülkenin geçirmiş olduğu siyasi, iktisadi ve sosyal evreleri de ortaya koymaktadır.

Tez çalışmamda 1920-1950 yılları arasında Türk siyasî hayatının genel çerçevesi içinde demokratik yasama organımız konumunda olan Türkiye Büyük Millet Meclisini oluşturan vekillerin soysal ve ekonomik durumlarını ortaya koymaya çalıştım. Bu istatistiksel verilerden hareketle gerek parlamenter sistem gerekse ülkemizin geçirdiği süreçlerle ilgili tespitler yapmaya çalıştım.

Araştırmanın giriş bölümünde Osmanlı Devleti dönemi parlamento tecrübesi hakkında bilgi verilmiştir

Birinci bölümde 1920-1950 yılları arasındaki dönemde Türk siyasî hayatı ele alınmıştır. Bu bölümde Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılışı ve genel özellikleri, siyasî partilerin kuruluşu, çok partili hayata geçme çalışmaları ve bu çabaların başarısızlığı sonucunda doğan Milli Şef dönemi ve Tek Parti rejimi üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümünde ise 1920-1950 yılları arasında mecliste görev yapan milletvekillerinin, eğitim, meslek, yaş, cinsiyet, parlamentodaki hizmet süreleri ve

doğum yerleri ile seçim bölgeleri arasındaki ilişki (lokalite) hakkında istatistiksel bilgiler verilerek bu verilere göre değerlendirmeler yapılmıştır.

Çalışmada hem parlamenter sistem hem de cumhuriyet dönemi siyasi, sosyal ve ekonomik hayatı hakkında önemli ipuçları verecek istatistiksel bilgilere ulaşıldığı kanaatindeyim. Bu bakımdan ilgili dönem içerisinde Türkiye Büyük Millet Meclisinin, Türk parlamento hayatının ve ülke genelinin yapısı, bu yapıda meydana gelen değişimleri tespit etme noktasında faydalı olacağını temenni ediyorum. Bu vesileyle öğrencilik hayatım boyunca her türlü destek ve yardımını gördüğüm başta tez danışmanım Prof. Dr. İsmail ÖZÇELİK ve Yrd. Doç. Dr. Ömer BUDAK olmak üzere bölüm hocalarıma teşekkür ediyorum. Bunlar arasında özellikle Yard. Doç. Dr. Ömer BUDAK'ın üzerimdeki hakkı, kelimelere sığmayacak kadar büyüktür. Ayrıca tez konum üzerinde görüş ve önerilerini aldığım Doç. Dr. Derviş KILINÇKAYA, Yard. Doç. Dr. Hamit PEHLİVANLI, Yard. Doç. Dr. Orhan AVCI, Yard. Doç. Dr. Sıddık ÇALIK ve Araş. Gör. Erkan GÖKSU'ya teşekkür ederim.

Turgay BAŞTUĞ

Kırıkkale-2006

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	II
ABSTRACT	III
KİŞİSEL KABUL/AÇIKLAMA	IV
ÖNSÖZ.....	V
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR.....	IX
GİRİŞ	1
A) BİRİNCİ MEŞRUTİYET VE İLK OSMANLI PARLAMENTOSU	2
B) İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİ PARLAMENTO DENEYİMİ	7
C) OSMANLI MECLİSLERİ VE GENEL ÖZELLİKLERİ	12
I. BÖLÜM	22
1920-1950 ARASI TÜRK SİYASİ HAYATI.....	22
A) TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN AÇILMASI.....	22
1- 1920 Öncesi Siyasî Ortam	22
2- Son Osmanlı Mebusan Meclisinin Toplanması	24
3- Türkiye Büyük Millet Meclisinin Açılması.....	26
4- Birinci TBMM'nin Genel Özellikleri	30
5- Birinci TBMM'de Oluşan Gruplaşmalar ve Muhalefet	34
B) SİYASİ PARTİLERİN KURULUŞU	46
1- Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Kuruluşu ve İcraatları	46
2- Cumhuriyetin İlk Muhalefet Partisi: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası.....	48
3- Serbest Cumhuriyet Fırkası	50
4- Diğer Partiler.....	53
a) Ahali Cumhuriyet Fırkası:	53
b) Türk Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi:	53
c) Laik Cumhuriyetçi İşçi ve Çiftçi Fırkası:	53
C) TEK PARTİ DÖNEMİ (1930-1950).....	54
1- 1930-1939 Yılları.....	54
2- Atatürk'ün Ölümünden Sonraki Siyasi Ortam ve İsmet İnönü.....	54
3- Türk Siyasî Hayatında Milli Şef Dönemi.....	56

II. BÖLÜM	66
1920-1950 YILLARI ARASINDA.....	66
TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDE	66
GÖREV YAPAN MİLLETVEKİLLERİNİN SOSYAL VE İKTİSADÎ PROFİLİ .	66
A) YAŞ DURUMLARI.....	67
B) CİNSİYET DURUMU (KADIN-ERKEK ORANI)	70
C) MEDENİ DURUM VE ÇOCUK SAYILARI	75
D) MESLEKÎ DAĞILIM	76
E) EĞİTİM ve YABANCI DİL BİLME DURUMLARI.....	82
F) PARLAMENTODA HİZMET SÜRELERİ, DENEYİM VE YENİDEN SEÇİLME DURUMU	86
G) MİLLETVEKİLLERİNİN DOĞUM YERLERİ İLE SEÇİM BÖLGELERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ.....	91
SONUÇ	93
BİBLİYOGRAFYA	98

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
ev.	: Çeviren
dn.	: Dipnot
DP	: Demokrat Parti
HÜEF Dergisi	: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
Haz.	: Hazırlayan
İÜHF Mecmuası	: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası
İÜİF Mecmuası	: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TPCF	: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TTK.	: Türk Tarih Kumu
Yay.	: Yayınları
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan

GİRİŞ

Osmanlı Devletinde modern anlamıyla siyasal düşüncenin ortaya çıkışı devletin karşı karşıya kaldığı meseleleri geleneksel sistem içinde çözemeyerek batıya yönelmesinden sonradır. Osmanlı aydınları, karşılarındaki büyük meselelerin çözümünde karşılaşılan zorlukların daha derinde yatan sebepleri olduğunu ve mevcut siyasal yapı içinde çözüm bulunamayacağını erken gördüler. Sistem arayışlarının başlaması da bundan sonradır. Siyasal seçkinlerin bu yönelişleri tabiatıyla karşılarındaki gelişmiş örneklere, yani parlamenter sistemlere doğru olmuştur.¹ Nitekim 19. yüzyılda reform hareketlerinin Tanzimat'la birlikte bütün alanlara yayılması, batılı fikirlerin Osmanlı bürokrat ve aydınları tarafından tanınması ve gazeteciliğin gelişmesi sonucu 1860'lardan itibaren Osmanlı devletinde siyasal anlamda bir aydın muhalefeti hareketi ortaya çıkmıştır.² 1865'e doğru şekillenen ve Yeni Osmanlılar adı verilen bu hareketin öncüleri sayılan Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi gibi aydınlar, aralarında fikir ayrılıkları bulunmakla beraber, genel olarak devletin kurtuluşunu anayasalı meşrutî bir yönetimin kurulmasında görmüşler, bu amaçla mevcut yönetime basın aracılığıyla muhalefet etmişlerdir. Özellikle Âli ve Fuad Paşaların, iç ve dış politikalarına karşı ağır eleştirilerde bulunan bu aydın muhalifler, gördükleri baskı sonucu yurdu terk etmek zorunda kalmışlar ve mücadelelerini yurt dışında sürdürmüşlerdir.³

Bu süreçte gerek Tanzimat'la beraber gelişmeye başlayan Batı tarzındaki eğitim müesseselerinden yetişen bürokratların "siyasî otorite"nin kullanımında etkili olma isteği⁴, gerekse yurt dışında eğitim gören aydınların büyük rolü olmuştur. Yeni Osmanlılar Avrupa'da buldukları yıllarda cumhuriyetçi ve milliyetçi fikirleri tanımışlar, ancak bu fikirlerin Osmanlı toplumuna doğrudan doğruya aktarılmasını ve uygulanmasını zararlı buldukları için anayasalı meşrutiyet fikrini İslamî kimlikle savunmuşlardır. Yeni Osmanlılar ayrıca, bürokrasi üzerinde anayasal denetim, siyasî

¹ M. Derviş Kılınçkaya, "Türkiye'de Siyasal Katılma ve Seçmenlik", *HÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi*, I/1, (Ekim 1987), s.162.

² Yusuf Sarımay, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931)*, İstanbul, 1994, s.36.

³ Yeni Osmanlılar için bkz. Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İstanbul, 1998; İhsan Sungu, "Tanzimat ve Yeni Osmanlılar", *Tanzimat I*, İstanbul, 1999.

⁴ Kılınçkaya, a.g.m., s.162.

özgürlük ve modernlik ile gelenek arasında iyi bir denge kurulmasını da talep etmişlerdir. Yeni Osmanlıların etkisi, 1876 Kanun-ı Esasi'nin ilanı ile en üst seviyeye çıkmıştır.

A) BİRİNCİ MEŞRUTİYET VE İLK OSMANLI PARLAMENTOSU

1875 yılına gelindiğinde, Osmanlı devleti dış borçlarını ödeyemeyecek duruma gelmiş, Osmanlı maliyesi iflas ettiğini ilan etmiştir. 1875'te Bosna'da başlayan isyan, 1876'da tüm Balkanlara yayılmaya başlamış ve Avrupalı büyük güçlerin karıştığı uluslararası bir bunalım halini almıştır. Yine aynı yılın ortalarına doğru Abdülaziz, düzenlenen bir darbe ile tahttan indirilmiş, yerine V. Murat geçirilmiştir.⁵ V. Murat ruhî bunalım ve "cünûn halî" sebebiyle üç ay sonunda tahtını kaybetmiş, yerine anayasal bir yönetime taraftar görünen Abdülhamit geçmiştir.⁶ Bu dönemde, bir anlamda büyük güçlerin müdahalelerinin önüne geçmek gibi endişelerin de etkili olduğu bir çıkış yolu olarak Kanun-ı Esasi tasarısının hazırlanması için Mithat Paşa'nın başkanlığında özel bir komisyon teşkil edilmiştir.⁷

Bu komisyonda meşrutiyet taraftarı olduğu bilinen zevat kadar, Meşrutiyetin aleyhinde olanlar da bulunmaktaydı.⁸ Nitekim V. Murat'ın tahta çıkışından beri ilan edilmesi düşünülen Meşrutiyet, bazı muhaliflerin ortaya çıkması yüzünden bir türlü ilan edilememişti. V. Murat'ın yerine tahta geçen Abdülhamit ise Meşrutiyeti ilan edeceğine dair söz vermişti. Bunun üzerine Meşrutiyet taraftarları çalışmalarına hız verdiler. Hazırlanan Kanun-ı Esasi tasarısı, padişaha takdim edildi.⁹ Tasarı üzerindeki tartışmalar

⁵ Stanford Shaw-Ezel Kural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, (Çev: Mehmet Harmancı), İstanbul, 1983, s.206-207; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, VII, Ankara, TTK, Ankara 1995, s.107-112.

⁶ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişimleri*, İstanbul, YKY, 1998, s.133; Selde Kaya Kılıç, "1876 Osmanlı Kanun-ı Esasi'nin Hazırlanışı", *Osmanlı*, VII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.355-360

⁷ Mahmut Celalettin Paşa, *Mirat-ı Hakikat*, I, İstanbul 1326, s. 219-220.

⁸ Carter Findley, *Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform*, Çev. Latif Boyacı-İzzet Akyol, İz Yay. İstanbul 1994, s. 190.

⁹ Kanun-ı Esasi tasarısı özel komisyon tarafından padişaha takdim edildiğinde, Abdülhamit, bu tasarıyı Namık Paşa gibi muhalif olan bazı eski devlet adamlarına gösterdi. Hatta, sadrazam Mehmet Rüştü Paşa, meşrutiyet taraftarı olmadığını ve Avrupa devletlerinin baskısı olmasa Kanun-ı Esasi'ye onay etmesinin mümkün olmadığını söylüyordu. Namık Paşa ve Rüştü Paşa Kanun-ı Esasi'ye muhalefet etmek yerine padişahın geleceği ile ilgili maddelerde padişahın tarafına tavır koydular. Mesela, "Tasarının başlangıcında, hükümdarın vazifelerini belirten maddeler, padişahımızın kudret ve şanını halkın gözünde düşürür, padişahın nüfuz ve yetkisi sınırlandırılmaz" diyerek, o maddelerin tamamen çıkarılmasını istedi. Ayrıca, tasarının, sadrazamlığın kaldırılıp başvekilliğin getirilmesi ve

ve bazı maddelerde yapılan değişiklikler devam etmekteyken, Kanun-ı Esasî'nin ilanında rolü olan Tersane Konferansının toplanması gündeme geldi. Bu konferans, Avrupalı büyük güçler tarafından 1875'de Bosna'da başlayan isyanın gittikçe büyüyerek bir savaşa dönüşmesiyle ortaya çıkan durumu düzeltmek amacıyla düzenlenmişti.¹⁰ Avrupalı devletlerin bu konferansta, Osmanlı devletine Balkan milletleri lehine ıslahat yapılması konusunda baskı yapacağı kesindi. Bu ortamda Avrupalı devletlerin muhtemel reform taleplerine karşı koymak maksadıyla¹¹ Kanun-ı Esasî üzerindeki tartışmalar ve değişiklik önerileri kısmen durduruldu. Bu sırada Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa istifa etti ve yerine Mithat Paşa getirildi. Hemen ardından, Mithat Paşa ve arkadaşlarınınca hazırlanan Kanun-ı Esasî, 7 Zilhicce 1293/ 23 Aralık 1876 Cumartesi günü okunan bir Hatt-ı hümayunla ilan edildi.¹²

1876 Anayasası toplam 11 bölümden ve 119 maddeden oluşmaktadır. Anayasanın bölüm başlıkları şunlardır: Memalik-i Devlet-i Osmaniye, Tebaayı Devlet-i Osmaniye'nin Hukuk-ı Umumiyesi, Vükelâ-i Devlet, Memurin, Meclis-i Umumî, Heyet-i

diğer vekillerin Başvekil tarafından seçilmesi ile ilgili hükümlerine itiraz ederek, sadrazamlığın devamını ve vekillerin eskiden olduğu gibi, padişah tarafından seçilip tayin edilmesi lüzumuna işaret etti. O sırada, Mabeyn ileri gelenlerinden Mithat Paşa'ya karşı olan nüfuzlu kimseler bundan istifade ederek, "Vükelayı seçmek yetkisinin Başvekile verilmek istenmesi, idarenin dizginlerini Başvekil olanlara verdirmek maksadından ileri gelmektedir. Mithat Paşa, makam ve mevki düşkünü olduğundan, bu suretle Başvekalet makamına gelip istediği gibi hareket etmek istiyor" diye çeşitli ithamlarla padişahın kafasını karıştırdılar. Ancak, Mabeyn ileri gelenlerinin bu hareketleri, padişahı koruma veyahut geleceğini teminat altına almak gibi bir niyete dayalı değildi. Belki meşrutiyet sisteminin her devlette geçerli olan prensiplere göre düzenlenmesiyle ve vekillerin sorumluluk esasının belirlenmesi sonucu üzerine, vazifeli olmayan adamların, bilhassa Mabeyn'in nüfuzlu kimselerinin, devlet işlerine karışmaları imkanının tamamen ortadan kalkacağını ve bunun da şahsi nüfuz ve menfaatlerine dokunacağını anlamalarından ileri gelmişti. Bununla beraber sadrazamın, "hükümdarın vazifeleri ile ilgili maddelerin tasarıya konulmaması" yolunda arz ettiği şahsi görüşleri, kabul edilmeyip bunlar "padişahın hukuku" başlığı altında ayrıca belirtildi. Ancak, sadrazamlığın bırakılarak vükela seçiminin olduğu gibi padişah tarafından yapılması kabul edildi. Bunun üzerine, tasarının vekiller tarafından incelenmesine ve arkasından görüşülmesine başlanıldı. O sırada, yine Mabeyn ileri gelenleri, "Meşrutiyet hükümeti içinde istibdat" tabiri ile tarif edilebilecek düşünceleri, padişahın kime emniyeti kalmazsa, onu sürgün etmeye yetkili bulunmasına dair, kanuna bir madde konmasını, padişaha kabul ettirdiler. Bu durum padişahın şahsi otoritesini alabildiğince kuvvetlendiriyordu. Kanun tasarısı üzerindeki görüşmeler sona ermekte iken, Mehmet Rüştü Paşa'nın istifası üzerine Mithat Paşa ikinci defa sadrazamlığa getirildi. Bkz., Mahmut Celalettin, a.g.e, I, s. 220-224.

¹⁰ Abdülaziz döneminde (1875) Bosna'da başlayan isyan hareketi, kısa süre içinde Balkanların diğer bölgelerine de yayılmış, Sırbistan ve Karadağ'ın isyancılara destek vermeleri üzerine, Osmanlı devleti kendisine bağlı bu prensliklere müdahale etmek zorunda kalmıştır.

¹¹ Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa, meşrutiyet taraftarı olmadığını ve Avrupa devletlerinin baskısı olmasa Kanun-ı Esasî'ye onay vermesinin mümkün olmadığını söylüyordu. Mahmut Celalettin, a.g.e, I, s. 220-221.

¹² Mahmut Celalettin, a.g.e, I, s. 220-224.; Tanör, a.g.e., s.133; Kılıç, a.g.m., s. 355-360.

Ayan, Heyet-i Meb'usan, Mehâkim, Divân-ı Âli, Umur-ı Maliye, Vilâyât, Mevadd-ı Şitâ. 1876 Kanun-ı Esâsî'sinin özelliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür:¹³

1) Osmanlı Devleti'nin monarşik ve teokratik niteliği korunmuştur. Kaynağını Allah'tan alan egemenlik Osmanlı Hanedanı'na ait olup, babadan oğula geçmektedir. Padişahın kişiliği kutsaldır ve sorumsuzdur.

2) Meclis-i Umumî olarak adlandırılan Parlamento biri Heyet-i Ayan, diğeri de Heyet-i Mebûsan adını taşıyan iki meclisten oluşmaktadır. Heyet-i Âyan'ın üyeleri, padişah tarafından ve ömürleri boyunca görevde kalmak üzere atanacak, Heyet-i Mebûsan'ın üyeleri, başka bir deyişle milletvekilleri ise halk tarafından iki dereceli bir seçimle göreve getirilecektir.

3) Devlet başkanı olan padişah parlamentoyu toplantıya çağırma ve feshetme yetkisine sahip olup, milletvekillerce yapılan yasa önerilerinin görüşülebilmesi padişahın iznine bırakılmıştır. Hükümet parlamentoya karşı değil padişaha karşı sorumlu tutulmuştur.

4) 1876 Anayasası bazı temel hak ve özgürlükleri tanımlamıştır. Bunlar arasında, yasalar önünde eşitlik, kişi dokunulmazlığı, basın özgürlüğü, ticaret serbestliği, dilekçe hakkı, eğitim özgürlüğü, kamu görevlerine girebilme olanağı, mal güvenliği, angarya ve işkence yasağı, vergilerin ancak kanunla alınabilmesi gibi hak ve özgürlükler yer almıştır.

5) Anayasa görünüşte kuvvetler ayrılığı esasına dayanmaktadır. Yasama yetkisi görünürde parlamentoya (Meclis-i Umumî), yürütme yetkisi başta padişah olmak üzere bir bakanlar kuruluna (Heyet-i Vükela) ve yargı yetkisi de bağımsız mahkemelere verilmiştir. Ancak, hemen bütün konularda nihai iradenin padişaha ait olması, Bakanlar Kurulunu, Parlamentoyu ve hatta Anayasanın kendisini adeta fonksiyonsuz bırakmıştır. Nitekim, Padişah II. Abdülhamit, 16 Şubat 1878 günü Parlamentoyu kapatmış, Anayasayı da askıya almıştır.¹⁴

İki meclisli Osmanlı Devleti Parlamentosunu yani Meclis-i Umumîyi padişah tarafından seçilen Heyeti Âyân ile erkek Osmanlı vatandaşları tarafından seçilen Heyeti

¹³ Tam metin için bkz., Suna Kili- A. Şeref Gözübüyük, Türk Anayasa Metinleri, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s.33 vd.

¹⁴ Geniş bilgi için bkz., Sina Akşin, "I. Meşrutiyeti Son Verilmesinin Sebepleri", *Hac. Ün. Ed. Fak. Dergisi*, IV/1 (1986), Ankara, s. 96-105.

Mebusan (Meclisi Mebusan) meydana getiriyordu. Bu iki heyet, iki ayrı başkan tarafından yönetiliyordu.¹⁵

Heyet-i Mebusan, seçimle gelmiş ilk Osmanlı meclisidir. Heyet-i Mebusan azasının her birini Osmanlıların vekili ilan edilmesi (Madde 71), padişahı siyasi sistemin mutlak ve biricik egemeni olmaktan çıkarmaktadır. Bu meclisin yetkileri ne kadar kısıtlı, sultanınkiler ne kadar geniş olursa olsun, halkın temsil yoluyla devreye girdiği bir düzende, artık padişah egemenlik hakkının tek sahibi sayılamaz. Millet, adı konmuş olmasa bile, padişahın mutlak olan egemenlik hakkına rakip olmak üzere ortaya çıkmıştır.

Padişah, gerçekten meşruti bir sistemde bakanlar kurulunun ve parlamentonun sahip olması gereken pek çok önemli yetkiyi kendinde alıkoymuş, bunları “padişahın kutsal hakları” alanında tutmuştur. Ama heyetlerin yetki ve çalışmalarına konan başka sınırlar da vardır. Bakanlar kurulunun seçimi ve işleyişi konusunda tek ve gerçek söz sahibi olan hükümdar, aslında yürütme organının ta kendisidir. Meclis-i Umuminin toplanması, tatili ve gerektiğinde feshi padişahın kutsal haklarındandır (Madde 7).

Meclis-i Umumi üyelerini padişaha bağımlı kılan husus da, ettikleri yeminin içeriğidir. Bunlar yalnız vatana ve anayasaya değil, aynı zamanda padişaha sadakat yemini ederler. Hatta yemin metninde “padişaha sadakat”, “vatana sadakat” ve anayasa hükümlerine uyma taahhüdünden önce gelmektedir.

Padişahın bir başka yetkisi de olağanüstü durumlarda (örfi idare/sıkıyönetim), özel düzenlemelerle ülkeyi yönetme hakkına sahip bulunmasıdır (113. madde).¹⁶

Kanun-ı Esasî'nin ilanı, Tersane Konferansı üzerinde beklenen etkiyi yapmamıştır. Nitekim Osmanlı devleti, Avrupalı güçlerin gündeme getirdikleri Balkan ıslahatları talebini reddetmiştir. Bunun üzerine Rusya ile Osmanlı devleti karşı karşıya gelmiş ve Rusya, 24 Nisan'da Osmanlı devletine savaş ilan etmiştir. 93 Harbi olarak da bilinen bu savaş sonunda Osmanlı devleti ağır bir yenilgiye uğramıştır. Savaşın son safhasına girdiği dönemde Abdülhamit ilk önce Anayasa ve Meclis-i Mebusan'ın baş

¹⁵ İhsan Ezherli, *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1998) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı 1877-1920*, Genişletilmiş İkinci Baskı, Ankara 1998, s.184.

¹⁶ Kili-Gözübüyük, a.g.e., s.43.

mimarı olan Mithat Paşa'yı sürgün etmiş (5 Şubat 1877), daha sonra da Mebusan Meclisi'ni dağıtarak (13 Şubat 1877), anayasayı askıya almıştır.¹⁷

I. Meşruyet'i Padişahın temsil ettiği Patrimonyal Osmanlı yönetiminde, geleneksel yapının Tanzimatla birlikte değişmeye başladığını söylemek mümkündür. Geleneksel Osmanlı tutumunda «uyruklar» bir araç olarak belirmişken, yeni sistemde devletin bu fonksiyonu değişmiştir. Artık devletin esas görevi uyruklarının mutluluğunu sağlamaktır. Osmanlı reformcuları “uyrukların hakları”nı garanti altına alan yeni bir düzenin temellerini atmışlardır ve “Anayasal” bir rejim, Türklerin tarihinde ilk defa tecrübe edilmeye başlanmıştır.

Yeni Osmanlıların gayretleriyle hazırlanan 1876 Kanunu Esasîsi pek çok yönleriyle tenkit edilebilir olmasına karşılık birçok yeni fikirlerin doğmasına ve sonraki kuşakların düşünce hareketi üzerinde ciddi tesirlerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Yeni bir elit sınıfının doğmasında birinci derecede tesirli olduğu ise son derece açıktır.¹⁸

Burada dikkati çeken bir husus şudur: Anayasa'nın ilânı tamamen bir elit hareketi olma özelliği taşımaktadır. Dolayısıyla toplumsal temele dayanmaktan da mahrumdur. Fakat bu sadece Osmanlı örneğine has bir durum değildir. Sanayileşmesi gecikmiş bütün toplumların ortak özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tür toplumlarda ekonomik, siyasî ve sosyal hedeflerin tespitinde ve gerçekleştirilmesinde siyasî seçkinler (=elit)'in öncü bir rol üstlenmesi mecburiyet haline gelmektedir. Şümüllü bir modernleşme hareketine girişen hemen bütün geri kalmış ülkelerde toplumsal dayanakların söz konusu elitler tarafından sonradan meydana getirilmesi neredeyse kaçınılmaz olmaktadır.¹⁹

¹⁷ 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı, harbin safahatı, sevk ve idaresi, sonuçları ve Meclis-i Mebusanın kapatılması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Süleyman Paşa, *Umdetü'l-Hakayık*, I-VI, Matbaa-yı Askerî, İstanbul, 1928.; Süleyman Paşa *Muhâkemesi*, Askerî Matbaa, I-III, İstanbul, 1928.; Mehmed Hulusi, *Niçin Mağlup Olduk?-1877-78 Osmanlı-Rus Seferi, Avrupa Cihetindeki Harekat*, Sancakçıyan Matbaası, İstanbul, 1326 (1911); Hüseyin Raci Efendi, *Tarihçe-i Vaka-i Zağra (Zağra Müftüsünün Hatıraları)*, Haz. Ertuğrul Düzdağ, Terc. 1001 Tem. Eser. İstanbul (Tarihsiz); Keçecizade İzzet Fuad Paşa, *Kaçırılan Fırsatlar*, Gen. Kur. Basımevi, Ankara, 1987.; Ahmed Saib, *Son Osmanlı Rus Muharebesi*, Hindiye Matbaası, Mısır, 1327 (1911); W. Von Herbert, *Plevne Müdafaasında Bir İngiliz Zabitinin Hatıraları*, Çev. N. Artam, Ulus Basımevi, Ankara, 1938.; İ. Halil Sedes, *1877-78 Osmanlı Rus ve Romen Savaşları*, Askerî Matbaa, İstanbul, 1940.; Yuluğ Tegin Kurat, “1877-78 Osmanlı Rus Harbinin Sebepleri”, *Belleten*, XXXVI/103.; Bekir Sıtkı Baykal, “93 Harbi Esnasında Muhtelif Tavassut ve Sulh Şayiaları ve Teşebbüsleri”, *Belleten*, V/19, Temmuz 1941, s.351-395.; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, III. Cilt 5. Kısım (1793-1908), Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yay., Ankara, 1978, s.475-490

¹⁸ Kılınçkaya, a.g.m., s.162-163.

¹⁹ Kılınçkaya, a.g.m., s.163-164.

B) İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİ PARLAMENTO DENEYİMİ

II. Meşrutiyet, gerçek manada parlamenter bir demokrasinin ülkemizde tecrübe edilmeye başlandığı bir devredir. Gerçi bu süreçte olağanüstü şartlardan dolayı önemli kesintiler görülmüş fakat Türk milleti ve Türk aydınları yeni bir «doğuşsun sancılarını birlikte çekerek, zaman içinde, tanıştıkları yeni kavramları realiteye dönüştürmeyi başarmışlardır.²⁰

II. Abdülhamit'in Kanun-ı Esasî'yi askıya almasından sonra gerek İmparatorluk sınırları dışında gerekse içinde Meşrutiyet taraftarı gizli cemiyetler kurulmağa başlamıştır. Bu deneklerden biri ve en önemlisi 1889'da Askeri Tıbbiye'de kurulan İttihad-ı Osmanî'dir. Kurucuları aynı okulda öğrenci olan İshak Sükuti, Mehmet Reşit, Abdullah Cevdet, İbrahim Temo, Hüseyinzade Ali idi.²¹ Bu gizli örgüt, Paris'te yaşayan Yeni Osmanlılarla ilişkiye girerek 1895'te isimlerini “*Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti*” olarak değiştirdiler.²²

1906'da ise Selanik'te çoğunluğu genç subaylarla küçük rütbeli memurlardan oluşan ihtilâlcı gizli bir örgüt olan “*Osmanlı Hürriyet Cemiyeti*” kuruldu.²³ Bu cemiyetin kısa sürede Balkanlar'da önemli ölçüde taraftar toplaması üzerine 1907'de, anılan cemiyetin yöneticileriyle Avrupa'daki Jöntürk muhalefeti adına Dr. Nazım aracılığıyla sürdürülen görüşmeler sonucunda Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyet ile Osmanlı Hürriyet Cemiyeti “*İttihat ve Terakki Cemiyeti*” adı altında birleştirildi.²⁴

Osmanlı Devletinin her bakımdan sıkıntılı bir dönem yaşadığı bu yıllarda Rumeli iyice karışmıştı. Anadolu'nun bazı kentlerinde de siyasal bakımdan muhalif hareketler görülmeye başlıyordu. Bu hareketlere vergi ayaklanmaları eklendi. Bunlar daha çok kelle vergisi olarak bilinen “*Şahsi Vergi*” ve “*Hayvanat-ı Ehliye Rüsumu*”na karşı ayaklanmalar şeklinde kendini göstermekteydi.²⁵ 1906 yılında başlayan ayaklanmalar 1907 yılında da devam etti. Özellikle Erzurum, Kastamonu, Van bu şehirler arasındaydı. Erzurum'daki hareket oldukça büyümüş ve asiler şehrin denetimini ellerine almışlar ve padişahın bazı tavizler koparmışlardı.²⁶

²⁰ Kılınçkaya, a.g.m., s. 165.

²¹ Sina Akşin, *Jöntürkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul, 1982, s.22.

²² Akşin, a.g.e., s. 23

²³ Tarık Zafer Tunaya, *İttihat ve Terakki*, İstanbul, 1989, s. 15.

²⁴ Tunaya, a.g.e, s. 16; Akşin, a.g.e., s. 63.

²⁵ Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, İletişim Yay. Çev. Ayda Erbal, İstanbul 1996, s. 39.

²⁶ Zafer Kars, *Belgelerle 1908 Devrimi Öncesinde Anadolu*, Kaynak Yay., İstanbul 1984, s.19-41.

Balkanlar ve özellikle Makedonya'da da durum oldukça karışıktı. Avusturya/Macaristan İmparatorluğu ve Rusya'nın bu bölgeye müdahalelerinin yanında, şimdi Avusturya nüfuzundan çıkmış bulunan Sırbistan ile Avusturya arasında bir mücadele başlamıştı. Sırp, Bulgar ve Yunan komitacıları Balkanları tam bir karmaşa ortamına sürüklemişlerdi. Balkanlardaki Müslüman ahali bu komitacıların taarruzlarına maruz kalırken Osmanlı idaresi çoğu zaman bu çetecilerin saldırılarını önlemekte zaaf gösteriyordu. Avrupalı devletler tarafından da himaye edilen Sırp, Bulgar ve Yunan komitacıları ise şiddet ve vahşetlerini her geçen gün artırıyorlardı.²⁷

Bu arada Rusya da gözlerini Balkanlara çevirmişti. Avusturya'ya karşı Balkanlardaki Slavları ve özellikle Sırbistan'ı destekliyordu. Diğer yandan İtalya da Arnavutluk'a göz dikmişti ve bu durum Avusturya'yı oldukça rahatsız ediyordu. Osmanlı Devleti bir yandan emperyalist güçlerin Balkanlar üzerindeki emelleri ve kıskırtmalarıyla, diğer yandan ise aynı coğrafyadaki karışıklıkla uğraşmak durumundaydı. Bu arada şimdiye kadar Balkanlara yönelik açıktan bir projesi olmayan İngiltere de bölgedeki olaylara müdahil oldu.²⁸

Bu karışıklık, Makedonya ihtilalinin zeminini hazırlamıştı. İhtilalin ilk kıvılcımı ise Reval görüşmeleri ile başladı. Reval'de İngiliz Kralı ve Rus Çarı 9-10 Haziran tarihlerinde görüşüp Makedonya'yı kendi aralarında taksim etme kararına varmışlardı. Bunun hem ahali hem de cemiyet üzerinde etkisi büyük oldu.²⁹

İttihatçılar, bunu önlemek için de en iyi çarenin 1876 Anayasasının yeniden yürürlüğe konması yani meşrutî idarenin kurulması olduğunu düşünüyorlardı. Tam bu sırada hükümetin İttihat ve Terakki aleyhindeki hareketleri olayları tırmandırdı.³⁰ Selanik merkez komutanı Nazım Bey de İttihatçılar aleyhine çalışmalarını hızlandırmıştı. 11 Haziran tarihinde İttihat ve Terakki fedailerinin Nazım Paşa'yı vurması ve İttihatçılara karşı hareketlerin artması üzerine Enver Bey harekete geçti. Rumeli'de bulunan III. Ordu subaylarından Kolağası Niyazi Bey yanına aldığı 150-200 kadar sivil

²⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz., Tahsin Uzer, *Makedonya'da Eşkıyalık ve Son Osmanlı Yönetimi*, Ankara 1987.

²⁸ Lord Kinross, *Atatürk: Bir Millet'in yeniden Doğuşu*, Çev. Necdet Sander, İstanbul 1981, s.58.

²⁹ 1908 tarihinde Reval'de görüşen İngiltere ve Rusya, Türkiye'nin taksimine karar vermişlerdir. Makedonya İhtilali de bu haberin yayılması sonucu oluşan gergin havada yapılmıştır. Ancak İttihatçıların Reval Mülakatını abartarak ihtilale bahane haline getirdikleri de iddia edilmektedir. Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, I, İstanbul 1973, s. 513 vd., Tahsin Ünal, *Türk Siyasî Tarihi (1700-1958)*, Ankara, 1977, s.378-379.

fedaiyle 3 Temmuz 1908'de Resne'den ayrılıp “*dağa çıktı*” ve anayasa ilan edilmedikçe dağdan inmeyeceğini bildirdi. Niyazi Bey yayınladığı ihtilal bildirisinde hükümeti “*1876 Anayasasını geri getirmeye zorlamak*” için isyan ettiğini bildiriyor, halkı kendisini desteklemeye çağırıyordu.³¹

Bu arada Enver Bey de dağa çıkmaya karar vermiş ve bu olay hareketin genişlemesine büyük etkide bulunmuştur. Resneli Niyazi'nin Resne'den dağa çıktığını öğrenen Enver Bey, Manastır tarafına gitmesine gerek kalmadığını düşünmüş ve Tikveş'e yönelmiştir.³²

6 Temmuz 1908 günü “*Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti*” Manastır sokaklarında beyannameler asarak anayasa ve hürriyet rejiminin yeniden kurulmasını istedi. Bunun için Rumeli'nin her tarafında halk İstanbul'a telgraflar çekerek 1876 anayasasının tekrar yürürlüğe konmasını istedi.³³ 23 Temmuz 1908 günü Manastır Harbiye Mektebi Müdürü Binbaşı Vehip Bey'in Yeni Hürriyet Meydanı'nda verdiği söylevle İttihat ve Terakki Cemiyeti kendiliğinden meşrutiyeti ilan etti.³⁴ Bu arada Babıâli bürokratları da Meşrutiyet taraftarlarıyla uzlaşmaya gitmiş ve bunlara destek veren Paşaların oluşturdukları koalisyon -bir bakıma bu defa toplumsal destek de bulmuş biçimde- “*Anayasa*”yı yeniden ilân ettirmeyi başardı ve “*Meclis-i Umûmi*” olarak adlandırılan, “*Meclis-i Mebusan*” ve “*Meclis-i Âyân*”dan meydana gelen “*parlamentar Meşrutî Monarşi*” dönemi yeniden başlamış oldu.³⁵

1908'den itibaren başlayan yeni dönemin en büyük özelliği, her yönüyle eşine az rastlanır bir hareketlilik dönemi oluşudur. Osmanlı Devleti hem iç şartları hem de dünya konjonktürü içerisinde tarihinin belki de en hızlı gelişmelerini yaşamıştır. Bir taraftan kendi içerisindeki siyasî, iktisadî, fikri ve askeri hadiselerle, diğer taraftan ise “*Düvel-i Muazzama*”nın kendisi hakkında asırlardır düşündüğü, ancak gelişen hadiselerle bağlı

³⁰ Zekeriya Türkmen, *Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu Siyaset Çatışması*, İstanbul 1993, s.15-16.

³¹ Resneli Niyazi, *Balkanlarda Bir Gerillacı*, Çağdaş Yay. İstanbul, 1976, s.89-94

³² Aydemir, a.g.e., s.534., Süleyman Kocabaş, *Jön Türkler Nerede Yanıldı*, Vatan Yay., İstanbul 1991, s.167.

³³ Fahir Armaoğlu, *Siyasi Tarih (1789-1960)*, Ankara 1973, s.307-308.

³⁴ Armaoğlu, a.g.e., s.308.

³⁵ “Ancak Mizancı Murat Bey'in «...hamil-i hükümet aslen ve hakikaten efrad-ı milletten ... (olduğu için) vezaif-i müteakibeye riâyet olunmasını halktan talep edebilir...» biçiminde anlattığı «Meşrutî Hükümet» için daha epeyce beklemek icâb edecektir. Zira, çok kısa ömürlü olan bu «parlamentar monarşi» 1878 Martında durdurulacak ve bundan sonra, «Anayasa romantizmi» ile harekete geçen Osmanlı seçkinleri 1908'de Kanunu Esasî'nin yeniden yürürlüğe konulmasını sağlayacaklardır.” Kılınçkaya, a.g.m., s.166.

olarak daha belirgin bir şekilde icraata geçirdiği planlarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Osmanlı hükümeti, aydını, ordusu vs., kafası karışık, yalnız ve güçsüz bir haldedir. Herkes gücü ve görüşü oranında devleti kurtarmaya çare aramaktadır. Bazıları bunu fikri alanda, bazıları ise icraata dökerek yapma gayretindedir. İçerdeki karışıklık bir çok grubun oluşmasına sebep olmuş, karşılıklı çekişmeyi, suikastları, hükümet darbelerini, particiliği vs. beraberinde getirmiştir.

Meşrutiyeti ilan eden İttihatçıların hükümetin işlerine karışması bir çok büyük tepkilere yol açtı. Bu durum, İttihat ve Terakki'ye karşı olan muhalefeti harekete geçirdi. Ayrıca, Meşrutiyetin ilanı üzerine birçok Jön Türkler de memlekete dönmüşlerdi. Gerek İttihat ve Terakki'ye muhalif olarak gerek demokratik düzenin sonucu olarak, İttihat ve Terakki'nin karşısında bir takım partiler ortaya çıktı. Bunlar arasında Fedekaran-ı Millet Cemiyeti, Osmanlı Ahrar Fırkası, Osmanlı Demokrat Fırkası ve kurucuları arasında birçok hacı, hoca ve şeyh ile Said-i Kürdi, İbni Mirza ve Derviş Vahdeti'nin de yer aldığı İttihad-ı Muhammedi Fırkası bulunmaktaydı.³⁶

Bu muhaliflerden Derviş Vahdeti ve onun Volkan gazetesi, 31 Mart vakasının ortaya çıkmasında en büyük rolü oynadı.³⁷ II. Meşrutiyetle beraber başlayan hürriyet rejimi ilk günden itibaren İttihat ve Terakki ile muhalefet arasında bir mücadele ortaya çıktı ve bu mücadele gittikçe şiddetlendi. Bu siyasal mücadelelerinde dincilerde İttihat ve Terakki aleyhinde kampanya başlatmışlardı. Derviş Vahdeti'nin Volkan gazetesi gericilerin yayın organı idi. Din ve şeriat propagandasını özellikle asker arasında yapmaya çalışıyordu. Nitekim mart sonlarında İstanbul'daki bazı birliklerde askerler arasında çarpışmalar oldu. Bu karışıklıklar genellikle Avcı taburları arasında görülüyordu.³⁸

31 Mart Olayı İstanbul'a getirilmiş olan Avcı Taburlarındaki askerlerin ayaklanmasıyla başladı. İlk ayaklanan Hamdi Çavuş komutasındaki Taşkışla'daki 4. Avcı Taburu oldu. Askerler, Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinin azledilmesi, Milletvekillerinden Ahmet Rıza, Hüseyin Cahit, Rahmi ve Talat Beylerin uzaklaştırılması, şer'i hükümlerin noksansız uygulanması; Alaylardan açığa çıkarılarak

³⁶ Türkmen, a.g.e., s.17., İttihad-ı Muhammedi, "Bütün Liva-i Muhammedi altında bulunan alem-i İslamiyet'i taarruzdan siyanet eylemek" amacı güdüyordu. Armaoğlu, a.g.e., s.309-310

³⁷ Tevfik Çavdar, *Türk Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, İmge Yay., Ankara 1995, s.109

³⁸ Türkmen, a.g.e., s.20-21

mağdur edilenlerin işlerine yeniden alınmaları ve davranışlarından ötürü hiçbir neferin kılına dokunulmamasını istiyorlardı.³⁹

13 Nisan 1909 gecesi İstanbul'daki Avcı Taburu askerleri subaylarını hapsedip Hamdi Çavuş adlı bir gericinin önderliğinde ayaklandılar. Bunlar Sultanahmet Meydanı'nda toplanıp “*Şeriat İsteriz!*” diye bağıyorlar ve havaya ateş ediyorlardı. Ayrıca ayaklanma donanmaya da sirayet ederek askerler Kabuli Bey isimindeki kumandanları gemi süvarisini karaya çıkararak Yıldız sarayına götürüyorlar ve orada hünkarın gözü önünde öldürecek kadar ileri gidiyorlardı. Ayaklananlar her tarafta ve her kıtada mektepli subaylar arıyor ve onları öldürmeye çalışıyorlardı, bu durum karşısında hükümet ve idarenin ise aciz kaldığı her halükarda ortadaydı. Hareket, din ve Padişah adına olduğu gibi mektepli subaylar aleyhine de gelişmişti.⁴⁰

İşyani bastırmak üzere Selanik ve Edirne'deki kuvvetler İstanbul'a getirildi. “*Hareket Ordusu*” adı verilen bu kuvvetleri Mahmut Şevket Paşanın kumanda etmesi kararlaştırıldı.⁴¹ Hareket ordusunun Erkan-ı Harbiye Reisliğine ise Kolağası Mustafa Kemal getirildi.⁴² 21 Nisan 1909 'da İstanbul'a gelen hareket ordusu üç gün içinde ayaklanmayı bastırdı.⁴³

İttihat ve Terakki bu olaydan sonra II. Abdülhamit'i tahttan indirmeyi gerekli gördü. 27 Nisan 1909 'da tahttan indirip yerine 65 yaşındaki kardeşi Mehmet Reşat, V. Mehmet adı ile padişah oldu.⁴⁴ Bundan sonra 1909'da anayasada değişiklikler yapılarak parlamenter bir rejime geçildi. Bu değişikliklerle yürütme organının başı olan hükümdarın yetkileri sınırlandırıldı. Yasama organının bağımsızlığı kabul edilerek yetkileri genişletildi.

Diğer taraftan düvel-i muazzamanın Osmanlı üzerindeki hareketleri de, devleti oldukça büyük sıkıntılara sokmuştur. Eylül 1911 'de Trablusgarp işgal edilmiş, Osmanlı Hükümeti gerekli olan mukavemeti gösterememiştir. Bu arada gelişen İttihat ve Terakki karşıtı hareket de bir süre iktidara hakim (Mayıs 1912) olsa da başarılı olamamıştır. Balkan devletleri arasında başlayan hareketlilik bu dönemde had safhaya ulaşmış,

³⁹ Çavdar, a.g.e., s.110 vd.

⁴⁰ İşyanın gelişimi ve safhaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Türkmen, a.g.e., s.23 vd.

⁴¹ Kazım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti Neden Kuruldu? Nasıl Kuruldu? Nasıl İdare Olundu?*, Haz. Faruk-Emel Özerengil, İstanbul 1982, s.447.

⁴² Kinross, a.g.e., s.68.

⁴³ Türkmen, a.g.e., s.81 vd.

⁴⁴ Armaoğlu, a.g.e., s.310-311

İtalyanlarla muahede imzalanarak Trablusgarp onlara terk edilmiş ve ardından başlayan Balkan Savaşlarında Osmanlı Devleti çok acı ve onur kırıcı mağlubiyetler almıştır. Bu dönem de İttihatçıların karşı darbesiyle sona erdirilmiş ve Mahmut Şevket Paşanın sadaretiyle gerçek İttihat ve Terakki iktidarı başlamıştır. (Ocak 1913)

İttihatçılar iktidarı tam olarak ele geçirdikleri bu dönemde ilk olarak anayasa değişikliğine gittiler. 1914, 1915 ve 1916'da Sultana yeni yetkiler verildi ve Parlamento üzerinde çok güçlü bir hale getirildi. Parlamento toplama, süresini uzatma ve dağıtma yetkileri artık tamamen Sultanın, dolayısı ile de İttihatçıların elindeydi. 1918 seçim yılı olmasına rağmen seçimler savaş nedeni ile yapılmadı. Aralık 1919'da ise Osmanlı döneminin son seçimleri yapıldı. Bu dönemin parlamentosu İstanbul'un işgali nedeniyle kapandı ve Sultan tarafından 11 Nisan 1920'de dağıtıldı. 12 gün sonra ise Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi çalışmalarına başladı.⁴⁵

C) OSMANLI MECLİSLERİ VE GENEL ÖZELLİKLERİ

1876'dan 1923'e kadar yapılan altı seçimden ilk ikisi 1876-1877 yıllarında yapılmış olmasına rağmen tam bir seçim niteliği taşımaz. Diğer taraftan meclisin 1876'daki ırklar halitası halindeki görünümü bir gerçeği ortaya çıkarmıştır ki o da; özellikle Hristiyan toplulukların siyasal tecrübe bakımından Müslümanlardan daha üstün olduklarıdır. 1908'den sonra da Meclisin bu yapısı pek büyük bir değişme göstermemiştir. Türkler, Parlamentarizm tecrübeleri olmadığından 1908'den itibaren yegâne siyasal kuruluş olarak tanıdıkları İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin etrafında toplanma çabasına girmişlerdir. Hatta denilebilir ki İttihat ve Terakki Osmanlı bütünlüğünü temsil etmektedir. Cemiyet, büyük bir heyecan yaratmış olmasına rağmen, sosyal ve ekonomik bir toplum kalkınması modeli getirmekten ziyade, günlük endişelerle hareket ettiğinden köklü değişmeler yaratamamıştır.⁴⁶

II. Meşrutiyetin ilânından sonra ilk parlamento seçimleri, Osmanlı devleti içindeki çeşitli milletlerin bir siyasal mücadele gösterisine sebep olmuştur. Seçimler “*Cemiyet-i Mukaddese*” havası içindeki İttihat ve Terakki tarafından kazanılmıştır. Bu birikim karşısında muhalefet fırkaları bir şey yapamamıştır. Seçim mücadelesi sırasında

⁴⁵ Ahmet N. Yücekök, *Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye'de Parlamantonun Evrimi*, Ankara, 1983, s.86.

⁴⁶ Kılınçkaya, a.g.m., s.171.

İttihat ve Terakkinin en büyük zorluğu her seçim bölgesinde kendi zihniyetine ve siyasal görüşlerine uygun aday bulmak olmuştur. Zira İttihat ve Terakki henüz memleketin büyük bölümünde temel destekten mahrum bulunuyordu ve bu sebeple mahallî olarak güçlü eşraf ve ayan temsilcilerinin yerine, birçok yerde ulema temsilcilerini yanma almaya çalışmıştır. Seçimlerden sonra ise Cemiyet, gizlilikten kurtulup teşkilâtını memlekete yaymak çabasına girmiştir. Kulüpler vasıtasıyla halkın İttihat ve Terakki lehine kazanılması amaçlanırken, aynı zamanda Türkler için bir siyasî parti hüviyetini alarak, siyasal -katılımın genişlemesine zemin hazırlanmıştır. Liva, kaza, nahiye merkezleriyle karyelerde birer kulüp açılması ve bunların faaliyetlerinin bu safhada önemli bir adım olduğu söylenebilir. Ancak, Cemiyetin kulüplerdeki faaliyetlerine aydınların dışındaki Müslüman halkın pek rağbet gösterdiği söylenemez.⁴⁷

Bu genel mütalaadan sonra Osmanlı Devletinde 1876'dan itibaren yapılan seçimlere ayrı ayrı bakabiliriz. Kanun-i Esasi'nin hazırlanışında, seçim kanunu hazırlanmayıp mebuslar meclisine bırakılmıştı. Yapılan görüşmeler neticesinde “Heyet-i Mebusan'ın mikdar'ı azası tebaa-yı Osmaniye'den her 50.000 nüfus-u zükûrda bir nefer olmak itibarıyla tertib olunur” ve “emr-i intihab rey-i hâfî kaidesi üzerine müessistir. Suret-i icrası bir kanun-u mahsûs ile tâyin olunacaktır” ifadeleriyle memleketimizde, demokratik manasıyla seçmen “müntehib” ve “seçim=intihabat” kavramı ilk defa gündeme girmiştir. Kanun-u Esasinin âmir hükmüne karşılık henüz bir secim kanunu mevcut olmadığından, yapılacak seçimlere hukukî dayanak teşkil etmek üzere bir “Talimat-ı Muvakkate” çıkarılmış, seçimlerin nasıl yapılacağı ve seçmenlerin vasıfları üzerinde açıklamalar belirtilmiştir. Mamafih, bununla da yetinilmeyerek İstanbul ve civarında “intihâb-ı Mebusan” için gerekli görülen açıklamaların yer aldığı bir “Mebusların Suret-i İntihabına Dair Beyanname” çıkarılmak suretiyle “iki dereceli olarak” yapılacak seçimlerde “rey” kullanacak olanların tespiti ve “rey”in nasıl kullanılacağı yolunda teferruatlı bilgiler yer almıştır. Belirtilen hususlara göre “müntehib-i evvel”, “müntehib-i sanî” ve “mebus” olmak için gerekli şartlar şu şekildeydi:⁴⁸

⁴⁷ Kılınçkaya, a.g.m., s.171-172.

⁴⁸ Kılınçkaya, a.g.m., s.166-167.

Müntehib-i Evvel olmak için	Müntehib-i Sani olmak için	Mebus Olmak İçin
1) Osmanlı vatandaşı olmak	Aynı	Aynı
2) Erkek olmak	Aynı	Aynı
3) 25 Yaşını geçmiş olmak	Aynı	Aynı
4) Emlâke mutasarrıf	Aynı	Az çok emlâk sahibi olmak
5) Muvazzaf nizamiye askeri, Jandarma veya Zabıta kuvvetlerinden ise en az Mülâzım rütbesinde bulunmak	Aynı	Muvazzaf memur ise seçilmeyi kabul ettiği takdirde istifa etmek

Cünha ve Cinayet işlememiş olmak

Anlaşılabacağı gibi seçimler genel bir nitelik taşımamaktadır. Zira, erkek-kadın bütün vatandaşların oy kullanabilecekleri bir secim yerine sadece erkeklerin bir kısmının oy kullandıkları bir seçim söz konusudur. Ayrıca 1876'da yapılan seçimler hakkında şunu da belirtmekte fayda vardır: İstanbul dışında yapılan seçimlerde zamanın azlığından dolayı “...*bu senelik...*” olmak kaydıyla Mebus seçimini “*halk tarafından seçilmiş*” oldukları için “*Vilâyet İdare Meclisi Azaları*” yapmışlardır. Meclis-i Umumînin bir an önce toplanması kararlaştırılmış bulunduğu için böyle bir yola gidilmişti. İstanbul için çıkarılan “*Beyanname*” ile seçimler yapılmış ve 1877'de açılan Meclis-i Umumî bir seneyi bulmadan 1878 Martında kapatılmıştır.⁴⁹

Seçimlerin sonucunda teşekkül eden mecliste, vekillerinin Osmanlı vatandaşlarına oranına bakıldığında, gayri Müslimlerin sayı itibariyle daha avantajlı durumda olduğu görülür. 50 bin'e bir vekil sistemi şu şekilde gerçekleşmiştir:

133.367 Müslüman erkeğine 1 vekil; 107.557 Hıristiyan erkeğe 1 vekil; 18.750 Yahudi erkeğe 1 vekil olarak neticelenmiştir. Böylece mecliste 71 Müslüman, 44 Hıristiyan ve 4 Yahudi vekil yer almıştır.⁵⁰

Bunların dışında Padişah da 21'i Müslüman olan ve 26 kişiden oluşan Ayan Meclisini seçmiştir.

Ayan ve Mebusan Meclislerinin seçimlerinin tamamlanmasından sonra Umumi Meclis 19 Mart 1877 tarihinde Dolmabahçe Sarayı'nın kabul salonunda açıldı. Said Paşa tarafından okunan Padişahın nutku ile Meclis resmen görevine başlamış oldu.

Meşrutî yönetime geçişte gerek Kanuni Esasi gerekse seçim sisteminin eleştirilen yönleri olmuştur. Ancak, o günün dünya şartları göz önüne alındığında çok önemli bir

⁴⁹ Kılınçkaya, a.g.m., s.168.

⁵⁰ Shaw-Kural, a.g.e., II., s. 228.

gelişme olduğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü parlamenter sisteme belki dünyada ilk defa geçilmiyordu. Ancak, Osmanlı Devleti gibi dini, kültürel, ırki v.s. farklı olan unsurların temsilcilerinden teşekkül etmiş bulunan bir meclisin de dünya da örneği yoktu. Bu açıdan bakıldığında ilk Osmanlı meclisinin günümüzdeki birçok parlamentodan geri olmadığı açıktır.

Genel olarak mebuslar, vilayetlerin meclis üyeleri arasından seçilmiş olduklarından genellikle memleket eşrafından oluşan varlıklı ve kültürlü kimseler idiler. Meydana getirdikleri meclis “tarihin en büyük demokratik tecrübesini teşkil etmekte” olan meclisti. Üç kıta üzerinde uzanan topraklarda yaşayan; muhtelif din, mezhep, ırk ve toplulukların temsilcileri ilk defa bir mecliste bir araya geliyorlardı.⁵¹

Osmanlının bu ilk ve renkli meclisi normal süresinde çalışmalarını tamamlayarak 28 Haziran 1877’de dağıldı. Bu meclisin yapacağı işlerin birisi de seçim kanununu hazırlamaktı. Ancak 93 Harbi meclisin çalışmalarını olumsuz yönde etkilemiş, buna rağmen savaşın baskısı altında 56 defa toplanarak çalışmalarını tamamladı.⁵²

Birinci meclisin dağılmasından sonra aynı usullerle yeniden seçim yapıldı. Birinci Meclis’in ikinci devresi de denilen bu Meclis 13 Aralık 1877 tarihinde 38 Meclis-i Ayan ve 96 Mebusan üyesiyle (56’sı Müslüman) açıldı. Açış nutkunda padişah: “Kanun-u Esasi’nin çok mükemmel surette işlemesi ve tesir yapması devletimizin selameti için tek çaredir. Kanun ve siyaset meselelerinde gerçeği bulmak ve memleketin çıkarını sağlamak mebusların hürriyet ile fikirlerini bildirmelerine bağlıdır.”⁵³ diyerek mebusların hür iradelerinin önemine dikkat çekmiştir.

93 Harbinin cereyan ettiği bir ortamda çalışmalarına başlayan meclisin yaptığı önemli işlerden birisi seçim kanunuydu. Çünkü (31 yıl sonra) seçilecek olan vekiller bu seçim kanununa göre seçileceklerdi.

1908’de Meclis Jöntürk ihtilâlinin umut dolu havası içinde o yılın Aralık ayında toplandı.⁵⁴ 1876 Anayasasının yeniden yürürlüğe konulması ve yeni bir meclisin

⁵¹ Karal, a.g.e., VIII, s. 230-233.; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara 1984, s.375.

⁵² Reşat Ekrem Koçu, “Türkiye’de Seçimin Tarihi 1877-1950”, *Tarih Dünyası Dergisi*, I/5-6, İstanbul 1950, s. 180.

⁵³ Karal, a.g.e., VIII, s. 238.

⁵⁴ Halkın Meşrutiyet’ten beklentileri basın organlarında açıkça görülmektedir. Meselâ, “...Milas’tan gelen haberlere göre de ellerinde Namık Kemal’in resimlerini taşıyan bütün halk İslam, İsevî, Musevî vatandaşlarımız “artık padişahımız bizimidir, Yaşasın Sultanımız. Yaşasın Hürriyet. Yaşasın Müsavat, Yaşasın Kahraman Ordumuz” diye bağırarak dolaşmış... ilh.” Aynı haberin devamı, bu yeni

toplantıyla imparatorluğun sayısız meselelerinin çözüme kavuşacağı umudu vardı.⁵⁵ Ele alınan ilk meselelerden birisi seçim meselesiydi.

Yeni seçim kanuna göre seçimler dört yılda bir yapılacak, yasama dönemi Kasım başında başlayıp Mart başında sona erecekti. Her sancak kendi mebusunu seçecekti. Buna göre nüfusu 50.000- 25.000 arasında değişen yerleşim birimleri 50 bin kabul edilerek bir mebus seçeceklerdi. 75.000 ve daha fazla nüfuslu sancak 2 mebus seçecekti. 18 yaşını dolduran her Osmanlı vatandaşı seçime katılarak ikinci seçmenleri tespit edecekler ve onlar da mebusları seçecekti. Böylece ilk dereceli bir seçim yapılacaktı. Mebusluk için de 25 yaşını doldurmuş olmak gerekiyordu.⁵⁶

20 Eylül (3 Kasım) tarihli Talimatname ise hem müntehib-i evvel ve Müntehib-i Saniler için, hem de Mebus seçilecekler için biraz daha açık fakat daha sınırlı hale getirildi. Aşağıdaki tablo, bu değişiklikleri mukayeseli biçimde vermektedir:

Esbab-ı Mania-yı İntihabiye Mukayese Cedveli⁵⁷

Müntehib-i evvelik	Müntehib-i sanilik	Mebusluk
Madde 8 25 Yaşını ikmal etmemek	Madde 11 Aynı	Madde 17 30 yaşını ikmal etmemek
Hukuk-u Medeniyeden sakıt olmak	Aynı	Aynı
Ecnebi olmak veya ecnebilik iddia etmek	Aynı	Aynı
Hizmet-i Ecnebiye imtiyazını haiz olmak	Aynı	Aynı

gelişmelerden beklenenleri ortaya koyması bakımından hayli ilginçtir : «...Burada bir konuşma yapan Halil Bey (Menteşe) «Kanunu Esasî nedir? Bize ne bahsediyor, diyeceksiniz. Kanunu Esasî millete hukukunu veriyor. Vazifesini tayin ediyor. Vergi ve aşar vesaire nâmı altında hükümete verdiği paraların toplanması ve sarf suretini tahkik etmek salahiyetini veriyor. Ahali bu işleri görececek adamlarını, vekillerini kanun-u mahsûsunda gösterildiği veçhile intihab edecek. Vekillerinizin mezuniyet vermediği paralar sarf edilmeyecek. Hırsızların, mürtekiplerin, alçakların soya soya, çeke çeke dibini kuruttukları keseleri doldurmak için ıslahat yapılacak. Boş keseler dolacak, çıplak vücutlar örtülecektir. Zira, devletin asıl hazinesi, milletin kesesidir. Hiçbir memur âmmenin işini görmek için rüşvet vesair surette para alamayacak; kanun dairesinde işinizi görmeye mecbur kalacaktır. Alan olursa, serbesti-i matbuat ilân edildiğinden gazetelerle yazılacaktır. Çünkü gazeteler bundan böyle adâb-ı umumiyeye dokunmayan her şeyi yazabileceklerdir. Kanunun tâyin ettiği sebep ve suretten başka bir suretle hiçbir memur evlerinize giremeyecektir. Haydi, arkadaşlar, bağrılım: Yaşasın Vatan. Yaşasın Millet. Yaşasın Hürriyet. Yaşasın sevgili Padişahımız.» Kılınçkaya, a.g.m., s.169.

⁵⁵ Kılınçkaya, a.g.m., s.166.

⁵⁶ Koçu, a.g.m., s. 181.

⁵⁷ Kılınçkaya, a.g.m., s. 168.

İflâs ile mahkûm olup da îâde-i itibâr etmemek	Aynı	Aynı	Aynı
Mahcuriyete hüküm olunub da fekk-i hicr edilmemek	Aynı	Aynı	Aynı
Hizmetkârlıkda bulunmak	Aynı	Aynı	Aynı
Su-i ahvâl ile müştehir bulunmak	Aynı	Aynı	Aynı
Cünha ve Cinayetle mahkûmiyet	Aynı	Aynı	Aynı
-	Az çok vergi vermek	Aynı	Aynı
-	-	-	Türkçe bilmemek

Seçim için bütün yurttan aynı gün esas alınmadığından, Anadolu vilayetlerinden İstanbul'a mebus geldiği halde, henüz İstanbul'da seçim yapılmamıştı. İstanbul'a gelen mebuslar, başkentteki hemşerileri tarafından bayraklar, davul ve zurnalar eşliğinde büyük bir coşkuyla karşılanıyorlardı. Oteller meclisin açılışını görmeye gelenler tarafından doldurulmuştu.⁵⁸

Seçim sonucunda İttihat ve Terakki mecliste çoğunluğu elde etti. Seçilen 240 mebusun 200'ü Müslüman (150'si Türk, Arnavut ve Kürt, 50'si Arapça konuşan memleketlerden), 40'ı ise Hıristiyan'dır (18 Rum, 12 Ermeni, 4 Bulgar, 2 Sırp, 3 Yahudi, 1 Ulah). Meclis 17 Aralık 1908'de törenle açıldı. İkinci meşrutiyetten sonra kurulan ilk Osmanlı Meclisi diyebileceğimiz bu meclisin başkanlığına Ahmet Rıza Bey (İstanbul'da ikinci sırada 472 oyla seçilmiştir) getirilmiş ve 1912 yılına kadar devam etmiştir.⁵⁹

Birincisine oranla bu ikinci meclis çok daha gürültülü ve sert tartışmaların sergilendiği bir meclis olmuştur. Neticede Meclis, kanun tasarılarını inceleme işini bırakmış hükümetin icraatı, savaşın sevk ve idaresini görüşmeye başlamış ve yasama görevi aksamıştır. Bunun üzerine yukarıda da zikrettiğimiz gibi Padişah Kanun-i

⁵⁸ Koçu, a.g.m., s. 181.

⁵⁹ Karal, a.g.e., IX, s.62-63.

Esasi'nin kendisine verdiği yetkiye dayanarak Şubat 1878'de meclisi dağıtarak Kanun-u Esasi'yi askıya almıştır.⁶⁰

Bu meclis Kanun-i Esasi'de büyük değişikliklere giderek Padişah'ın yetkilerini önemli ölçüde kısıtlamış ve yemin etme mecburiyetini getirmiştir. Buna göre; Padişah, şeriat, anayasaya uymaya, vatan ve millete sadakate yemin edecekti. Sadece sadrazam ve şeyhülislamı tayin edebilecekti. Barışa, ticarete, arazinin ilhak veya terkine ait antlaşmalar Meclisinin onayına sunulacaktı. Meclis başkan ve vekillerini meclisin kendisi seçecekti. Kanun teklifinde bulunmanın ön şartı da kaldırılmıştır. 21 Ağustos 1909 da yürürlüğe giren bu değişikliklerle bir bakıma yeni bir Kanun-ı Esasi yapılmış oluyordu.⁶¹

Hürriyetin ilanı, bir çok alanda ve kesimlerde mucizevî sonuçların alınacağı havasını estirmişti. Meşrutiyetin ilanından önce Jön Türklerin bunu, her derdin çaresi olarak göstermeleri, insanların hayallerinin, ümitlerinin kabarmasını netice vermiş, bir taraftan söz konusu beklentilerin yavaş yavaş boşa çıkması diğer yandan gittikçe büyüyen iç ve dış sorunlar, hoşnutsuzların çığ gibi büyümesine sebep olmuştur. Oysa ki memurlar meşrutiyetle birlikte terfi ve maaş artışı beklentisine girerken, bazı kesimler ve köylüler meşrutiyeti vergi vermemek olarak yorumlamışlardı. Bir taraftan toprak kaybı, diğer taraftan mutluluk devrinin bir türlü gözükmemesi meşrutiyeti ve savunucularını halkın gözünde karartmış, hükümet atamalarını perde arkasından yürüten İttihat ve Terakki Cemiyetine karşı hem içinden hem de dışından muhalefet şiddetlenmiştir.⁶²

Muhalefetin gittikçe güçlenmesinin yanında İttihat ve Terakki'nin içinden de gelen hoşnutsuzluk ve ayrılmalar Cemiyeti seçime zorlamış ve Cemiyet sadrazam Said Paşa'ya baskı yaparak Ayan'ın da onay vermesiyle 18 Ocak 1912 tarihli irade-i seniyye ile meclis feshedildi. İttihat ve Terakki'ye karşı muhalif cemiyet olan Ahrarlara karşılık, daha güçlü ve organizeli olan Hürriyet ve İtilaf Cemiyeti yer almıştır.⁶³

1912 seçimleri Ocak ayı sonlarında başlamıştır. Tarihimize “*Sopalı Seçim*”, “*Dayaklı Seçim*” olarak geçen bu seçimler İttihat ve Terakki'nin ağır baskısı altında geçmiştir. Çünkü askeri, mülki ve idari amirlerin neredeyse tamamı İttihat ve Terakki

⁶⁰ Karal, a.g.e., VIII, s. 238.

⁶¹ Mim Kemal Öke, “Meşrutiyet Dönemi”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, XII, İstanbul 1989, s. 257.

⁶² Öke, a.g.m., s. 215; Lewis, a.g.e., s. 214.

⁶³ Karal, a.g.e., IX, s.160-161.

mensubuydu. Dolayısıyla seçmenlere büyük baskılar yapılmış yer yer fiili tecavüzlere varan baskılarla karşılaşmış ve tabii olarak cemiyet seçimi kazanmıştır.

Muhalefetin güçlenmesine, tepkinin büyümesine paralel olarak İttihat ve Terakki'nin iktidarı da her türlü şiddeti uygulamaya başlamıştır. Sıkıyönetimin ilanı ve siyasi yasaklarla muhalefet susturulmaya çalışıldı. Mahmut Şevket Paşa'nın 1913 yılında öldürülmesi meşrutiyetin çoğulculuğuna büyük bir darbe vurmuştur. Muhalefet sindirildiği halde gizli cemiyetler ve ayrılıkçı örgütler hükümeti sarsmaya devam ettiler. Devlet de bütün gücü ve organlarıyla içeride bunlarla savaşmış, dışarıda da Trablusgarb, Balkan ve I. Dünya savaşları peş peşe patlak vermiştir.

Dördüncü meclisin ömrü çok kısa olmuştur. 4 Mayıs 1912'de ilk toplantısını yapmış ve 5 Ağustos 1912 tarihli irade-i seniye ile feshedilmiştir. Ağırlaşan dünya şartları ile birlikte devlet büyük bir siyasi buhranın içine sürüklenmiştir. Ülkenin dört bir yanında İttihat ve Terakki'den istifalar olmuş ve cemiyet gittikçe taraftarının nezdinde itibar kaybına uğramıştır. Kala kala cemiyete sadık ordudaki bazı subaylar kalmıştır. İttihat ve Terakki iktidardan düşmüş ve hemen seçim hazırlıklarına başlanmıştır. Ancak patlak veren Balkan savaşı seçimlerin yaklaşık iki yıl gecikmesine sebep olmuştur.⁶⁴

1912 seçimleri büyük baskı altında icra edilmiş İttihat Terakki şaibeli bir şekilde seçimi kazanmıştı. Bu seçimde ise halk, her türlü baskıdan uzak bir seçimin yapılması beklentisi içindeydi. İstanbul'da son olarak şaibeli bir şekilde yapılmış olan seçimleri araştırmak üzere bir araştırma komisyonu kurularak birçok suiistimal ortaya çıkarılmıştı. Eylül ayında seçim hazırlıklarına başlandı. Seçim defterlerinin tanzim edildiği bir dönemde Balkan Savaşı çıktı ve seçmenlerin büyük bir ekseriyeti silah altına alındı. Seçim ertelenmek zorunda kalındı.⁶⁵

Balkan Savaşları; bir taraftan dört balkan devleti diğer taraftan İttihatçı subaylarla-itilafçı subaylar arasında süren siyasi ve askeri bir savaş oldu. Ordumuzdaki siyasi çekişmeler, Balkan Devletlerinin Edirne dahil neredeyse Rumeli topraklarımızın tamamını ele geçirmelerine sebebiyet verdi. Ancak, daha sonra galip devletler arasındaki anlaşmazlığın savaşa dönüşmesi ve Osmanlı'nın bunu fırsat bilerek Edirne'yi geri alması ile kayıplarımız nispeten azaltılabildiği görülmüştür.

⁶⁴ Koçu, a.g.m. s. 183.

⁶⁵ Koçu, a.g.m. s. 256.

Balkan Savaşı'nın başlamasından sonra iktidara Hürriyet ve İtilaf'ın adamı Kamil Paşa geçerek sadrazam oldu. Balkan Savaşı'nın kaybedilmesi ve bu fırkanın çaresizliği İttihat ve Terakki'ye tekrar iktidarın yolunu araladı. 1913 darbesiyle Kamil Paşa'yı çekilmek zorunda bırakarak iktidarı ele geçirdiler.⁶⁶ Bulgarlara karşı kazanılan zafer ve Edirne'nin geri alınışı, İttihat ve Terakki'nin konumunu güçlendiren etkenler oldu.⁶⁷ 1914 yılında gecikmeli olarak yapılan seçimleri de İttihat ve Terakki büyük bir çoğunlukla kazandı. Birinci Dünya Savaşı'na bu meclisle girilirken, savaşın kaybedilmesi sonucunda imzalanan mütareke'yi müteakiben bu meclis de feshedilmiştir. Dolayısıyla bu meclis 1918 yılı sonlarına kadar devam ederek, Osmanlının uzun ömürlü ikinci meclisi olmuştur. Bu tarihe kadar da İttihat ve Terakki, tek parti olarak kalmıştır.⁶⁸

1918 yılı sonlarında meclis feshedilip hemen seçimin yapılması istenmişse de bu karar hemen gerçekleşmemiş, Mondros Mütarekesi'ni bahane ederek yurdun dört bir yanının işgale uğraması ülkeyi büyük bir bunalımın içine sürmüştür. Bu istikrarsız dönemde bir türlü istikrarlı kabine oluşturulamamıştır. Beşinci meclisin feshi sırasında Tevfik Paşa kabinesi bulunurken daha sonra Damat Ferit ve Ali Paşa kabineleri kurulmuştur. Ali Paşa döneminde seçim çalışmaları hızlandırılarak Aralık 1919 seçimlerin yapılması sağlanmıştır. Seçimi şaibeli duruma sokmak ve dış müdahaleyi sağlamak amacıyla Ermeniler ve Rumlar bu seçime katılmadılar. Bu seçimde İttihatçı ve İtilafçı birçok kişi kazanarak mebus olmuşlardır. Çok zor şartlar altında kurulan bu meclis ilk toplantısını 12 Ocak 1920'de gerçekleştirdi. İstanbul'un işgal tehdidi altında bulunduğu ve mebusların can güvenliğinin olmadığı bir ortamda toplanan meclis çok kısa ömürlü olmuştur. Misak-ı Milli'yi (28 Ocak 1920) kabulünden kısa bir süre sonra (16 Mart 1920) İstanbul işgal edilerek meclis dağıtıldı ve yakalanan bazı mebuslar Malta adasına sürgüne yollandı. Çok zor şartlar altında görev yapıp, Kurtuluş Savaşı'nı verecekler için çok büyük önem taşıyan Misak-ı Milli'yi kabul ederek yayınlanması bu meclis için büyük iftihar vesilesi olmuştur. Ankara'ya geçebilen mebuslar TBMM'de hizmetlerine devam edeceklerdir.⁶⁹

I. TBMM; 1876'dan başlayarak, uzun bir kesintiden sonra (1878-1908) yeniden başlayan parlamenter hayatın, imparatorluğun dağılma sürecinde ortaya çıkan

⁶⁶ Aydemir, *Enver Paşa*, II.,s. 380.

⁶⁷ Aydemir, a.g.e., II.,s. 398-400

⁶⁸ Lewis, s. 376- 377.

gelenekleri üzerinde yükseliyordu. Ama çok önemli bir farkla; artık Osmanlı devletinin gayrimüslim teb'ası ile "*millet-i hakime*"nin yolları ayrılmıştı ve TBMM İttihatçıların deyimiyle "*son kale*"nin elde tutulması kararlılığındaki Müslüman ahaliyi temsil ediyordu.

⁶⁹ Bazı mebuslar da Malta'ya sürülmüştür. Lewis, a.g.e., s. 251.

I. BÖLÜM

1920-1950 ARASI TÜRK SİYASÎ HAYATI

A) TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN AÇILMASI

1- 1920 Öncesi Siyasî Ortam

Osmanlı Devleti dahil olduğu grup ile beraber I. Dünya Savaşı'nda mağlup olmuş ve 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'ni imzalamak mecburiyetinde kalmıştı. Mütarekenin şartları çok ağır olup, görünürde vatan için bütün ümit ve kuruluş kapıları kapanmıştı. Mondros Mütarekesi, Batılı emperyalist devletler için Şark Meselesi'nin halli, Osmanlı Cihan Devleti için ise ölüm fermanı manasına gelen Sevr Barış Antlaşması⁷⁰ (10 Ağustos 1920)'nin da temelini oluşturmaktı.⁷¹

Antlaşma maddelerine göre; Boğazlar açılacak ve buralardaki istihkâmlar İtilaf Devletleri tarafından işgal edilecek, Osmanlı ordusu jandarma asayiş kuvvetleri hariç terhis edilecek, Osmanlı Donanması İtilaf Devletleri'ne teslim edilecek, Toros kuvvetleri geri çekilecek, ülkedeki haberleşme vasıtaları İtilaf Devletleri'nin denetimine girecek, Türkiye'nin tabii zenginlikleri İtilaf Devletleri'nin hizmetinde olacak, Türk esirler İtilaf Devletleri'nin ellerinde kalacak, ancak Türklerin elindeki esirler hemen serbest bırakılacaktı.

Ayrıca, Mütareke'nin 7. ve 24. maddeleri Anadolu'da Türk'e hayat hakkının olmadığı ifadeydi.

7. maddeye göre; İtilaf Devletleri güvenliklerini tehlikede gördükleri

⁷⁰ Antlaşmanın tam metni için bkz., Ömer Budak, *Sevr Paylaşımı*, Ankara 2003.

⁷¹ Antlaşmanın tam metni için bkz., İhsan Ezherli, *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1998) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı 1877-1920*, Genişletilmiş İkinci Baskı, Ankara 1998, s. 2-4.

herhangi bir bölgemizi işgal etme hakkına sahip olacaklardır.

24. maddede ise; Vilayat-ı Sitte'de karışıklık meydana geldiği takdirde buraları İtilaf Devletleri işgal hakkına sahiptir, denilmektedir. Sözkonusu madde, İngilizler tarafından ilk defa teklif edildiği zaman Vilayat-ı Sitte'den Ermeni Vilayat-ı Sittesi olarak bahsediliyordu. Bu altı vilayet Erzurum, Van, Bitlis, Harput, Diyarbakır ve Sivas idi.⁷²

Söz konusu iki maddenin amacı kendilerinin ve Anadolu'daki gayr-i müslimlerin istedikleri yerleri, istedikleri zaman işgal edebilmek, işgale zemin hazırlayabilmektir. Çünkü Anadolu'da huzursuzluğu çıkaranlar ve çıkaracak olanlar İtilaf Devletleri'nin destekledikleri Ermeniler ve Rumlardır.

İşte, 7. maddenin amacına uygun şekilde Karadeniz sahillerinde de birtakım tertipler içerisine girmişlerdir. Bölgedeki Rum militanlar, İngilizlerin de desteği ile buralarda eski Rum Pontus Devleti'ni ihya etmek amacıyla harekete geçmişlerdir. Silahlı çeteler oluşturup Türk köylerini basarak katliamlara girişen Rumlar bir taraftan da İstanbul'daki İngiliz yetkililerine müracaat ederek, can güvenliklerinin kalmadığını, Türklerin gayr-i müslimleri taciz ettiklerini iddia etmişlerdir. Tabi ki buradaki amaçları hem kendi yaptıklarını ön-bas etmek, hem de gerektiği zaman 7. maddeye göre bölgenin İngilizler tarafından işgal edilmesine zemin hazırlamaktır.

Bu gelişmeler ardından 21 Aralık 1918'de meclis padişah tarafından süresiz tatil etti. Bu durum milletin temsilcisi durumundan olan yegane kurumun da kapanması anlamına geliyordu.⁷³

Mustafa Kemal önderliğinde Samsun'da başlayan Millî Mücadele, kongreler devrinde gelişmeye yüz tutunca başlangıçtan itibaren Millî Mücadeleye karşı olumsuz bir tavır sergileyen Damat Ferit Hükümeti istifa etti ve 2 Ekim 1919 tarihinde Ali Rıza Paşa kabinesi kuruldu. Bu kabinede Bahriye Nazırı olan Salih Paşa ile Heyet-i Temsiliye arasında 20-22 Ekim 1919 tarihlerinde Amasya'da bir mülakat yapıldı. Amasya Mülakatında; beş ayrı protokol hazırlanmıştır. Ancak, bunlardan ikisi gizli sayılarak imza edilmemiştir.⁷⁴

⁷² Bekir Sıtkı Baykal, *Erzurum Kongresi İle İlgili Belgeler*, Ankara, 1969, s.8.

⁷³ Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, İstanbul, 1969, s. 9.

⁷⁴ Kemal Atatürk, *Nutuk*, II, Türk Devrim Enstitüsü, İstanbul 1962, s.242-249.

Görüşmeler sonucunda şu hususlarda mutabakat sağlanmıştır:

1. Milli teşkilat ile hükümet arasında bir anlaşmazlık kalmamıştır.
2. Vatan topraklarının bütünlüğü ve istiklalinin muhafazası esastır.
3. Müslüman olmayan unsurlara imtiyaz verilmeyecektir.
4. Milletvekili seçimi serbestçe yapacaktır.
5. Hükümetin lehinde ve aleyhinde bir yazı yazılmayacaktır.
6. Sivas Kongresi kararları Mebuslar Meclisi'nce kabul olunmak şartı ile

uygun görülmüştür.

7. Mebuslar Meclisi'nin İstanbul'da toplanması, güvenlik bakımından, caiz değildir.⁷⁵

2- Son Osmanlı Mebusan Meclisinin Toplanması

İstanbul Hükümeti 9 Ekim 1919 günü seçime ait kararnameyi yayınlamıştır. Seçimler, müdahalesiz yapılmıştır ve birçok yerde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin adamları seçilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, bu mebuslardan ulaşabildiklerine Meclis-i Mebusan'da Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun kurulması ve kendisinin, Meclis Başkanlığına seçilmesini istemiştir.

12 Ocak 1920 tarihinde İstanbul'da toplanan Meclis-i Mebusan'da Müdafaa-i Hukuk Grubu yerine Felah-ı Vatan Grubu kurulmuştur. Mustafa Kemal Paşa, kendisinin başkan seçilmesini istemesine rağmen, başkan seçilmemiştir. Kendisi İstanbul'da Mecliste olmamasına rağmen başkan seçilmek istemesinin başlıca sebebi ise; Meclis milli çıkarlarımız istikametinde kararlar aldığı takdirde dağıtılacaktır. İşte o zaman Mustafa Kemal Paşa, Meclis'i başkan sıfatı ile Ankara veya diğer bir güvenli yerde toplanmaya çağıracaktı.

Bu arada Mustafa Kemal Paşa ve bir kısım arkadaşları 27 Aralık 1919 günü Ankara'ya gelmişlerdir. Ankara'nın merkez seçilmesinin sebebini ise Mustafa Kemal Paşa şöyle izah etmektedir: "Genel durumu yönetme sorumluluğunu üzerine alanlar, en önemli hedefe ve en yakın tehlikeye elden geldiği kadar yakın bulunmalıdırlar...

⁷⁵ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, II, Ankara, 1973, s. 146.

Ankara bu şartları kendinde toplayan bir noktaydı.”⁷⁶

Bundan böyle Heyet-i Temsiliye merkezinin Ankara olduğuna dair bütün teşkilâta telgraf çekildi. Sivas Kongresinden alınan yetkiyle, millî teşkilâtın güçlenmesine özen gösterilerek çalışılıyordu. Bu sırada Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin teşkilâtı ve nüfuzu bütün memlekete yayılmıştı. 10 Ocak 1920 tarihinden itibaren bu cemiyetin yayın organı olan “Hâkimiyet-i Milliye” gazetesi çıkmaya başladı.

3 Ocak 1920'den itibaren Osmanlı Meclisine katılacak olan mebuslar gruplar halinde Ankara'ya gelmeye ve Mustafa Kemal Paşa ile görüşmeye başladılar. Bu arada yoğun bir şekilde Millî ayaklanmayı güçlendirme ile ilgili hazırlıklar yaptılar.

Mustafa Kemal Paşanın, hastalığını bahane ederek katılmadığı meclis⁷⁷, çalışmalarına 12 Ocak 1920 günü, Felah-ı Vatan grubu tarafından bir metin haline getirilen Misak-ı Milli Meclis-i Mebusan'a sunulmuş ve 28 Ocak 1920 tarihinde de kabul edilmiştir.⁷⁸

Misak-ı Milli'nin İtilaf Devletleri tarafından denetim altında tutulan İstanbul'da kabul edilmesi, Anadolu'da gün geçtikçe kuvvet kazanan millî hareketin İstanbul'da da etkili olduğunu göstermiştir. Bunun üzerine harekete geçen İtilaf Devletleri, 3 Mart 1920'de Ali Rıza Paşa'yı istifaya zorlamışlar ve 8 Mart 1920'de de İstanbul'un tamamen işgaline karar vermişlerdir. 16 Mart'ta İngiliz kuvvetleri İstanbul'un Türk mahallelerine girdiler ve İtilaf Devletleri komutanı General Wilson, Genç Türklerin ve diğer şüpheli milliyetçi taraftarlarının tutuklanmasını ve sürülmesini emretti. Toplam olarak 150 kişi kadar tutuklandı ve aralarında Rauf Bey de olmak üzere birçok milletvekili Malta'ya sürüldü. Bu şartlar altında Mebusan Meclisi çalışmalarını tatil etmiş ve Padişah Vahdettin'in 11 Nisan 1920 tarihli

⁷⁶ Atatürk, Nutuk I, s. 335.

⁷⁷ "Erzurum Mebusu Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin duçar oldukları iltihab-ı kilye ve huveyza-i eyser dolayısıyla elyevm tarafımdan tedavî edilmekte olduğunu ve hali hazır-ı sıhhîsi seyahate gayrı müsait bulunduğunu mübeyyin işbu rapor ita kılındı. Tabibi Müdavi. Dr. İbrahim Şahab/ 15 Şubat 1336. Bu belge Atatürk'ün, Osmanlı Meclis-i Mebusanı azaları özlük dosyasındadır. *T.B.M.M. Arşivi, Dosya No. 622*'dan nakleden, Ezherli, a.g.e., s.16

⁷⁸ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Dördüncü Devre-i İntihabiye Birinci İçtima, 11 inci İn'ikad. 17 Şubat 1920 Salı, s.115; Ezherli, a.g.e., s.21. Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, I., TTK, Ankara, 1966, s. 542.

iradesiyle meclis feshedilmiştir.⁷⁹

Anadolu'da milliyetçiler tarafından tutuklanan ve rehine olarak alıkonulan İngiliz subaylarıyla değiştirilmek suretiyle, 1921 sonlarında serbest bırakıldılar.⁸⁰

Bunun üzerine, Osmanlı Mebusan Meclisi 18 Mart 1920 tarihinde son toplantısını yapmış ve süresiz olarak faaliyetlerini tatil etmiştir. 11 Nisan 1920 günü de ise Padişah tarafından feshedilmiştir.

Bu hadiselerden sonra İstanbul'dan Anadolu'ya geçmeler hızlanmış, birçok Türk aydını ve komutanı Ankara'ya gelmişlerdir.

3- Türkiye Büyük Millet Meclisinin Açılması

İstanbul'un işgaliyle beraber Meclis-i Mebusan'ın da basılması ve birçok Mebus'un tutuklanması ve sürgüne gönderilmesi üzerine Heyet-i Temsiliye 19 Mart 1920 tarihinde bir beyanname yayınlarak, Meclis'in Ankara'da tekrar toplanabilmesi için seçimlerin yapılmasını istemiştir.⁸¹

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılış tarihi olarak da 23 Nisan 1920 cuma günü tespit edilmiştir. Heyet-i Temsiliye adına Reis Mustafa Kemal Paşa'nın konuyla ilgili telgrafında özetle şu hususlar belirtilmiştir:

1. Allahın lütfuyla Nisan'ın 23. Cuma günü, cuma namazından sonra, Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılacaktır.

2. Vatanın istiklali, yüce Hilafet ve Saltanat makamının kurtarılması gibi en önemli ve hayati görevleri yapacak olan Büyük Millet Meclisi'nin açılış gününü Cuma'ya rastlatmakla, o günün kutsallığından yararlanılacak ve bütün sayın milletvekilleriyle Hacı Bayram Veli Cami-i Şerifinde cuma namazı kılınarak Kur'an'ın ve namazın nurlarından da feyz alınacaktır, namazdan sonra, Sakal-ı Şerif ve Sancak-ı Şerif alınarak Meclis'in toplanacağı yere gidilecektir. Meclise girmeden önce bir dua okunarak kurbanlar kesilecektir...

3. Açılış gününün kutsallığını belirtmek için bu günden başlayarak vilayet merkezinde, Vali Beyefendi hazretlerinin düzenleyeceği şekilde, hatim

⁷⁹ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, I, Kastaş Yayınevi, İstanbul 1987, s.338.

⁸⁰ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara, 1984, s. 251.

indirilmeye ve Buhari-i Şerif okunmaya başlanacak ve Hatm-i Şerif in son kısımları uğur getirsin diye cuma günü namazdan sonra Meclis'in toplanacağı yerin önünde tamamlanacaktır.

4. Kutsal ve yararlı vatanımızın her köşesinde bu günden itibaren aynı şekilde Hatm-i Şerifler indirilmesine ve Buhari-i Şerif okunmasına başlanarak, cuma günü ezandan önce minarelerde sala verilecek, hutbe okunurken, Halifemiz, Padişahımız Efendimiz Hazretleri'nin mübarek adları anılırken, Padişah Efendimiz'in yüce varlıklarının, şanlı ülkesinin ve bütün tebaasının bir an önce kurtulmaları ve saadete kavuşmaları için ayrıca dua okunacak ve cuma namazının kılınmasından sonra da halim tamamlanarak yüce hilafet ve Saltanat makamı ile bütün vatan topraklarının kurtuluşu için girişilen Milli Mücadele'nin önemini ve kutsallığını, milletin her bir ferdinin, kendi vekillerinden meydana gelmiş olan bu Büyük Millet Meclisi'nin vereceği vatani görevleri yapmaya mecbur olduğunu anlatan vaazlar verilecektir. Daha sonra, Halife ve Padişahımız'ın, din ve devletimizin, vatan ve milletimizin kurtuluşu, selameti ve istiklali için dua edilecektir...

5. Bu tebliğin hemen yayınlanarak her tarafa ulaştırılabilmesi için her vasıtaya başvurulacak, süratle en ücra köylere, en küçük askeri birliklere, memleketin bütün teşkilat ve kuruluşlarına ulaştırılması sağlanacaktır...⁸²

Bu tebligattan sonraki günlerde Anadolu'da seçimler yapılmaya çalışılırken, İstanbul'dan kaçabilen mebuslar da Ankara'ya gelmeye başlamışlardır.

Bu arada Damat Ferit Paşa, 5 Nisan 1920'de tekrar Sadrazamlığa getirilmiştir. Bir taraftan Sadrazam'ın İngiliz taraftarı, Milli Mücadele karşıtı politikası, diğer taraftan yine bu politikaların bir parçası olan Şeyhülislam Dürrizade Mehmet Efendi'nin Milli Mücadele ve onun liderlerini din düşmanı gibi gösteren fetvaları neticesinde Anadolu'da birtakım huzursuzlukla ve milletvekillerinin seçiminde aksaklıklar ortaya çıkmıştır.

Meclis binası olarak, İttihat ve Terakki için henüz yapılmakta olan bina seçilmiştir. Muallimler Mektebi de milletvekillerinin ikametine ayrılmıştır. Burası,

⁸¹ *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Sayı.23, Ankara 1958, Vesika no: 592; Ezherli, a.g.e., s.25.

⁸² Atatürk, *Nutuk*, I, s. 431-432; Ezherli, a.g.e., s.25-27.

Maarif Vekaleti binası olarak da kullanılmıştır. E. Behnan Şapolyo bina hakkında şunları söylemektedir:

“Bina henüz tamamlanmamıştı. Kiremitleri bile döşenmemişti. Pek çok noksanları vardı. Kiremit yetmedi. Ankarahlılar kendi çatılarından kucak kucak kiremit taşıyarak çatıyı kapattılar. Bu manzara çok anlamlıdır... Mecliste mebusların oturacağı sıra bile yoktu. Ankara Muallim Mektebinin tatbikat okuluna ait sıralar getirildi. O tarihte Ankara’da elektrik de yoktu. Kahvelerin birinden alınan petrol lambası asılarak aydınlatma sorunu da halledildi. Salonun koridoruna mebusların su içmesi için üç küp konuldu, üzerlerine maşrapa bırakıldı. Sokağa bakan ilk oda da Riyaset odası yapıldı. Daha sonra meşhur Hattat Hulusi Efendinin yazdığı “Hâkimiyet Milletindir” tabelası kürsünün arkasına asıldı...”⁸³

Nihayet Türkiye Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920 Cuma günü daha önce kararlaştırılan program çerçevesinde açılmıştır.⁸⁴ Hacı Bayram Camii’nde Cuma namazı kılındıktan sonra, törene katılanlar tekbir getirerek Meclis binasının önüne gelmişlerdir. Burada dualar okunup, kurbanlar kesildikten sonra milletvekilleri meclis binasına girmişlerdir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920 Cuma günü saat 14. 45’de en yaşlı üye olan Sinop Milletvekili Şerif Bey’in başkanlığında açılmıştır. Ertesi gün Mustafa Kemal Paşa Meclis’e başkan seçilmiştir.⁸⁵ Burada yaptığı konuşmada: Mondros Mütarekesi’nden 23 Nisan 1920 tarihine kadar cereyan eden hadiseleri özetledikten sonra aşağıdaki hususlara da işaret etmiştir. Bu ilkeler TBMM’de bir süre tartışıldıktan sonra Meclis’in bir numaralı kararı olarak kabul edilmişlerdir.

1.Hükümetin kurulması zaruridir.

2.Geçici olarak bir hükümet başkanı seçmek veya Padişah’a bir vekil tanımak mümkün değildir.

3.Meclis’te yoğunlaşan milli iradenin, doğrudan doğruya vatanın mukadderatına el koymuş olduğunu kabul etmek temel ilkedir. Türkiye Büyük Millet

⁸³ Ezherli, a.g.e., s.27.

⁸⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt:I, s.2.

⁸⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt:I, s.2.

Meclisi'nin üstünde bir kuvvet yoktur.

4.Türkiye Büyük Millet Meclisi yasama ve yürütme yetkilerini kendisinde toplar.

Meclis'ten seçilecek ve vekil olarak görevlendirilecek bir heyet, hükümet işlerine bakar. Meclis Başkanı, bu heyetin de başkanıdır.

Not: Padişah ve halife, baskı ve zorlamadan kurtulduğu zaman, Meclis'in düzenleyeceği kanuni esaslar çerçevesinde durumunu alır.⁸⁶

Türkiye Büyük Millet Meclisi, yıkıcı faaliyetlerin artması üzerine 25 Nisan 1920 günü Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın imzası ile bir de beyanname yayımlamıştır. Bu beyanname şu şekildedir:

“Büyük Millet Meclisinin memlekete beyannamesi

Anadolu'nun her köşesinden gelen vekillerinizin teşkil ettiği Büyük Millet Meclisi olanı biteni dinleyip anladıktan sonra millete hakikati söylemeye lüzum gördü. İngilizler tarafından satın alınan ve milleti birbirine düşürmek maksadını güden bazı hainler sizi aldatmak için türlü türlü yalanlar söylüyorlar. İzmir vilâyetinin, Antalya'nın, Adana'nın, Anteb'in ve Maraş ve Urfa havalisinin düşmanlar tarafından işgali üzerine silâhına sarılan milletdaş ve dindaşlarımızı yine size mahvettirmek için Padişah ve Halifeye isyan sözünü ortaya atıyorlar. Millet Meclisi Halife ve Padişahımızı düşman tazyikinden kurtarmak, Anadolu'nun şunun bunun elinde parça parça kalmasına mani olmak, payitahtımızı yine anavatana bağlamak için çalışıyor. Biz vekilleriniz Cenabıhak ve Resulüekremi namına yemin ederiz ki Padişaha ve Halifeye isyan sözü bir yalandan ibarettir ve bundan maksat vatani müdafaa eden kuvvetleri aldatılan Müslümanların elleriyle mahvetmek ve memleketi sahipsiz ve müdafaa­sız bırakarak elde etmektir. Hind'in Mısır'ın başına gelen halden mübarek vatanımızı kurtarmak için İngiliz casuslarının sizi aldatmak üzere uydurdukları yalana inanmayın! İzmir'ini, Adana'sını, Urfa ve Maraş'ını elhâsıl vatanın düşman istilâsına uğramış kısımlarını müdafaa edenleri din ve milletlerinin şerefi için kan döken kardeşlerinizi arkadan size vurdurmak isteyen alçakları dinlemeyin ve onları Millet Meclisinin kararı üzerine cezalandıracak olanlara yardım edin. Tâ ki, din son yurdunu

⁸⁶ Kemal Atatürk, *Nutuk*, II, Türk Devrim Enstitüsü, İstanbul 1962, s. 438.

kaybetmesin. Ta ki, milletimiz köle olmasın. Biz birlik oldukça düşman üzerimize gelmeyeceğini resmen ilân etti. Onun candan özlediği aramızda nifak ve şikaktır. Allanın laneti düşmana yardım eden hainlerin üzerine olsun ve tevfiki, Halife ve Padişahımızı, millet ve vatani kurtarmak için çalışanların üzerinden eksik olmasın.”⁸⁷

Meclis, 27 Nisan 1920 tarihinde de Padişah’a bir arıza göndermiştir. Bu arızada da Anadolu’nun ve Türk Milleti’nin içinde bulunduğu durum anlatılmış ve Padişah’a sadakat bildirilmiştir. 2 Mayıs 1920 günü de hükümet kurulmuştur.⁸⁸

Böylece, Türkiye Büyük Millet Meclisi, meclis hükümeti sistemini kabul etmiş ve kurulan bu ilk hükümetle bunu hayata geçirmiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin, milletin mukadderatına el koyduktan sonra, çıkardığı kanunlardan biri de Hıyanet-i Vatan Kanunu’dur.

Damat Ferit Paşa 5 Nisan 1920 tarihinde tekrar iş başına getirilmiştir. İngilizlerden de aldığı destekle Milli Mücadele’yi boğmaya çalışan Sadrazam ve onun. politikaları istikametinde hareket eden Şeyhü’l-islam Dürri-zade’nin faaliyetleri ve kışkırtmaları neticesinde Anadolu’nun muhtelif yerlerinde isyanlar, huzursuzluklar artmaya başlamıştır. İşte TBMM bu yıkıcı faaliyetlerin önüne geçmek için 29 Nisan 1920 tarihinde Hıyanet-i Vatan Kanununu çıkartmıştır. Kanuna göre; “Büyük Millet Meclisi’nin meşruiyetine isyanı mutazammın söz veya fiil veya yazı ile muhalefet veya ifşaatta bulunan kimseler vatan haini addolunacaktır.”⁸⁹

4- Birinci TBMM’nin Genel Özellikleri

Türkiye Büyük Millet Meclisi fiilen bir Kurucu Meclis’ten başka bir şey değildi. Çünkü vazifesi Yeni Türk Devleti’nin esaslarını hazırlamaktı. Fakat o günün şartları içinde bu hakikati açıklamak uygun görülmemiş, seçmenlere sadece

⁸⁷ *Hakimiyet-i Milliye*, 28 Nisan 1336, Çarşamba’dan nakleden Ezherli, a.g.e., 41-43.

⁸⁸ “Hükümet 11 vekilden teşekkül etmiştir. Bu vekiller şunlardır: Fevzi Paşa; Harbiye Vekili/ İsmet Bey; Genelkurmay Reisi/ Mustafa Fehmi; Şeyhül-islam/ Cami Bey; Dahiliye Vekili/ Bekir Sami Bey; Hariciye Vekili/ Dr. Adnan Bey; Sıhhat Vekili/ Hakkı Behiç Bey; Maliye Vekili/ Rıza Nur Bey; Maarif Vekili/ İsmail Fazıl Paşa; Nafia Vekili/ Celaleddin Arif Bey; Adliye Vekili.” Ezherli, a.g.e., s.32 vd.

⁸⁹ Hüseyin Nail Kubalı, *Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluşu ve Halen Meri Cumhuriyet Anayasası*, İstanbul, 1965, s. 117.

fevkalade salahiyetleri haiz bir meclisin seçileceği ve toplanacağı belirtilmişti. Bu yetkiler aynı zamanda da kurucu meclis yetkileri idi.⁹⁰

Türkiye Büyük Millet Meclisinin diğer bir özelliği de milli iradeyi gerçekleştirmiş olmasıdır. Meclis'in açılması ve çalışmaları ile ülkenin mukadderatına el koyması ile Erzurum ve Sivas Kongreleri'nin kararlarının özünü teşkil eden; Kuvva-yı Milliye'yi amil, irade-i milliyeyi hakim kılmak prensibinin gerçekleştirilmesi çalışmalarında önemli bir mesafe kat edilmiştir.

Meclis, hem kurucu hem de milli iradenin yegane temsilcisi olmasının bir neticesi olarak bir nolu kararı ile kendi kuruluşunu ve vazifelerini düzenlemiştir:

Bu kararda, Hükümetin kurulmasının zarureti üzerinde durulduktan sonra, geçici de olsa bir hükümet başkanı seçmek veya Padişah'a bir vekil tanımak söz konusu değildir, denilmektedir.

Ayrıca, Meclis'te yoğunlaşan milli iradenin, doğrudan doğruya vatanın mukadderatına el koymuş olduğunu kabul etmek temel ilkedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üstünde bir kuvvet yoktur⁹¹ denilerek Meclis'in milletin hakiki temsilcisi olduğu, onun üzerinde hiçbir kuvvetin bulunamayacağı da açıkça ifade edilmiştir.

Bu kararlar kuvvetler arasındaki ilişki de düzenlenmiştir. Buna göre; Türkiye Büyük Millet Meclisi yasama ve yürütme yetkilerini uhdesine almıştır. Böylece, kuvvetler birliği ilkesi kabul edilmiştir. Buna bağlı olarak Meclis hükümeti sistemini de benimsemiştir. Yani, vekiller Meclis üyeleri arasından tek tek seçimle iş başına geçeceklerdir.

İlk Anayasalarımızın da ruhunu oluşturacak olan bu ilkelerin manası açıktır: Bu ilkelere dayanan bir hükümetin niteliği kolaylıkla anlaşılabilir. "Böyle bir hükümet milli hâkimiyet temeline dayanan halk hükümetidir, Cumhuriyet'tir."⁹²

Meclis'in 24 Nisan 1920 tarihinde kabul ettiği yukarıdaki prensiplerin adı Anayasa fakat Anayasa düzeni ile ilgili kararlardır. Bu kararlar ile temelleri atılan Devletin niteliği de açıkça ortaya konmuştur. Meclisin bu özelliklerine bakıldığı zaman şunu söylemek mümkündür. Aslında Cumhuriyet, 23 Nisan 1920'de

⁹⁰ Kubalı, a.g.e., s. 115.

⁹¹ Atatürk, Nutuk II, s. 438.

⁹² Atatürk, Nutuk II, s. 438.

gerçekleşmiştir. Çünkü millet hâkimiyetini temsil eden, Büyük Millet Meclisi'dir. Meclis ise resmen, Saraya ve dünyaya karşı bu tarihte açılmıştır. Meclisin açıldıktan sonra milli hâkimiyet esası asla sarsılmamıştır; daha doğrusu güçlenerek gelişmiştir.⁹³ Hatta bir araştırmacının ifadesi ile; 24 Nisan günü, Mustafa Kemal, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin başkanlığına seçildi. O günden sonra, gerçekte, Türkiye'nin Başkanı, Cumhurbaşkanı o idi. Şimdi yeni bir rejim vardı. Adı söylenmiş olmasa da bu, Cumhuriyetti.⁹⁴

Böyle olduğu halde, niçin açıkça rejimin adının konulmadığı sorusuna şu cevap verilebilir: Milli Mücadele'nin devam ettiği ve milli birlik ve beraberliğe en çok muhtaç olunan bu günlerde Cumhuriyet kelimesinin açıkça telaffuz edilmesi, rejimin adının konması şüphesiz birtakım muhalefetle karşılaşacaktır. Bu ise, milli kuvvetlerin bir an önce başarıya ulaşmasına menfi tesir yapacaktır. Yani, Milli Mücadele kazanılmadan siyasi tartışmalarla milli gücün bölünmesi istenmediği için kurulan devletin adı konmamıştır. Ancak, adı resmen konmamakla beraber, gidişatı takip edenlerin cumhuriyete doğru bir gelişme olduğunun farkına varmamaları da mümkün değildir.

Meclisin ilk günlerinde alınan kararlar ve Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı konuşmalar üzerine Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey; “...*fakat bu Cumhuriyettir.*”⁹⁵ demekten kendini alamamıştır. Yine aynı günlerde Afyon Milletvekili Mehmet Şükrü Bey'in; “Anadolu'da M. Kemal'in, cumhuriyet kurmak ve Cumhurbaşkanı olmak niyetinde olduğu yolunda cidden bir şayia dolaşmaktadır”⁹⁶ şeklinde ifadelerine rastlanmaktadır. Bu kendi düşüncesi de olabilir, hakikaten halk arasındaki bir şayia da olabilir. Teşhisin yanlış olduğunu söylemek mümkün değildir; çünkü Cumhuriyeti kurmak artık niyetten de öte fiiliyata geçmiştir, cumhuriyet kurulmaktadır. Ama günün şartları icabı adı resmen ve alenen telaffuz edilmemektedir.

⁹³ Bekir Tünay, “Atatürk ve Cumhuriyet”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, III/7, s. 167.

⁹⁴ Jorge Blanco Villalta, *Atatürk*, Ankara, 1982, s. 385.

⁹⁵ Samet Ağaoğlu, *Kuvva-yı Milliye Ruhu, Birinci Büyük Millet Meclisi*, İstanbul, 1964, s. 233

⁹⁶ Hakkı Naşit Uluğ, *Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı*, İstanbul, 1973, s. 224.

Ahmet Demirel'in "Birinci Meclis'te Muhalefet" isimli kapsamlı incelemesinde belirttiği üzere Ankara'da kurulan TBMM'ye bu seçimde 349 yeni mebus seçilmiş, 88 mebus da son Osmanlı Mebusan Meclisinden geçmiş ve böylece 437 mebus TBMM üyeliğine hak kazanmıştı. Ancak Meclis çalışmalarını dört yıl sonra tamamlayan mebus sayısı 337'dir. 100 mebus ölüm, istifa, iskat sebebiyle Meclis dışında kalırlar. TBMM, 23 Nisan 1920'de en yaşlı üye, Sinop Mebusu Şerif (Avkan) Bey'in başkanlığında ilk toplantısını yapar. 24 Nisan 1920'de Mustafa Kemal Paşa, mütarekeden Meclis'in açılışına kadar geçen sürede yaşanan gelişmeleri özetleyen bir nutuk irad eder. Nutkunun sonunda Mustafa Kemal Paşa hükümet kurulmasına yönelik önerge verir. Bu önerge kuvvetler birliği esasına dayalıdır ve yürütme-yasama yetkilerini Meclisin elinde tutar. Meclis'ten seçilecek bir heyet hükümet işlerini yürütecektir. Meclis başkanı aynı zamanda bu heyetin de başkanıdır. Mustafa Kemal burada şu önemli ve tarihi cümleyi söyler: "*Meclis'ten daha üstün bir hukuki ve siyasi kuvvet bulunmayacaktır.*"

Aynı gün yapılan oylamada Mustafa Kemal Paşa 110 oyla Meclis reisi seçilir. Son Osmanlı Mebusan Reisi Erzurum Mebusu Celaleddin Arif Bey ikinci reistir. Birinci Reis Vekilliğine Konya Mebusu Abdülhalim Çelebi Efendi, İkinci Reis Vekilliğine Kırşehir Mebusu Cemalettin (Çelebioğulları) Efendi getirilir. Vekillerden ilki Mevlevi, ikincisi Bektaşî çelebisidir.

Ülkenin bütün işlerine el koyan Meclis üyelerinin tahsil durumu şöyledir; 437 üyeden 20'si iptidai, 91'i rüştiye, 38'i idadi, 10'u sultani, 7'si meslek okulu, 30'u Harbiye, 21'i Harp Akademisi, 1'i yüksek okul, 82'si medrese, 32'si hususi eğitimden geçmiş. 64 üyenin tahsil durumu ise bilinmemektedir.

Birinci Meclis üyelerinin 104'ü Fransızca, 84'ü Arapça, 59'u Farsça, 21'i İngilizce, 21'i Almanca, 10'u Rumca, 8'i Rusça, 4'ü İtalyanca, 19'u da diğer yabancı dilleri biliyordu.

Meclis'te meslek dağılımı 295 memur, 60 asker, 38 yüksek memur, 44 mülki yönetici, 2 diplomat, 4 öğretim görevlisi, 13 öğretmen, 17 hakim-savcı, 27 diğer memur, 29 avukat, 11 gazeteci, 3 bankacı, 16 doktor, 2 mühendis, 42 çiftçi, 36 tüccar, 5 aşiret reisi, 49 din adamı, 1 işçi, 7 belediye başkanı olarak kendini gösterir.

5- Birinci TBMM'de Oluşan Gruplaşmalar ve Muhalefet

Türk siyasal hayatının çok kritik bir döneminde önemli bir görev üstlenen ve üstlendiği bu görevi başarıyla yerine getiren Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, üyelerinin tamamının Müdafaa-i Hukuk hareketinden gelmesine karşın, homojen bir yapıya sahip değildir. Ancak söz konusu bu yapı, Milli Mücadelenin hedefinde herhangi bir sapmaya yol açmamıştır. Çünkü önce Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin ve daha sonra da Meclis'in birinci varlık nedeni Milli Mücadeleyi başarıya ulaştırmaktır. İlk Meclis'in üyeleri, söz konusu hedefe varabilmek için özellikle siyasal fikirlerini ve daha önceki siyasal aidiyetlerini önemli ölçüde bir yana bırakarak her türlü ayrılığa karşı set çekmek istemişlerdir. Bu amaçla yapacakları yemine bile, daha önce de Sivas Kongresi'nde olduğu gibi particiliğin reddedilmesi ifadesine yer verilmesi yönünde öneriler vermişlerdir.⁹⁷ Buna rağmen Meclis içinde grupların oluşmasına engel olunamamıştır.

Mustafa Kemal Paşa, ilk gruplaşmaların, 1920 yılının ortalarında başladığını ve bu grupların amacının Meclis görüşmelerinde düzeni sağlamak ve oyların dağılmasını önlemek olduğunu, ancak tersine bir sonuç verdiğini belirtmektedir.⁹⁸ Bu nedenle güçlü bir grup kurmak suretiyle Meclis'ten istediğini elde etmeyi hedefleyen Mustafa Kemal Paşa, 10 Mayıs 1921 tarihinde daha sonra kısaca Birinci Grup olarak anılacak olan, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nu kurmuştur.

Grubun kurulmasına ilk tepki, çok sonraları kurulacak olan İkinci Grup'un lideri konumundaki Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey'den gelmiştir. Hüseyin Avni Bey, kurulan grubun programının esas maddesinde Meclis'in tümünün birlik olduğunu, oysa şimdi bir grubun bunu sahiplenmesiyle, bu gruba dahil olmayanların söz konusu amaca muhalif bir duruma düşürüldüğünü belirtmiştir.⁹⁹ Hüseyin Avni Bey'in daha Birinci Grup'un kuruluşunun hemen ertesinde başlattığı muhalefet, 1922 yılının Temmuz'unda İkinci Grup'un kurulmasına neden olmuştur. Aradaki bir yılı

⁹⁷ Tarık Zafer Tunaya, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri", *İÜHF Mecmuası*, XXIII/3-4, 1958, s. 237.

⁹⁸ Atatürk, *Nutuk*, II, s. 634

aşkın sürede de İkinci Grup mensupları örgütsüz bir şekilde muhalefetlerini sürdürmüşlerdir.¹⁰⁰

Mustafa Kemal'in, Afyon Karahisar ve Dumlupınar Meydan Muharebeleri'nde olağanüstü hizmetleri görülen Tümgeneral Kazım, Albay Osman Nuri, Aşur, Alaaddin, Yarbay Ethem Bey'lerin Meclis'te birer takdirname ile onurlandırılmaları ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Başkanı Fevzi ve Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşalara ve bazı kumandanların birer derece terfi ettirilmeleri isteği, Meclis'te birtakım tepkilere yol açmıştı. Bu konuda Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey'in; *"Fakat bu zaferi sağlayanlar, kumandanları, Meclis'in kararı alınmadan terfi ettirmeğe hakkınız yoktur... Meclis iradesini dikkate almayanları Yunan kadar memlekete zararlı sayıyoruz."*¹⁰¹ sözleriyle başlattığı muhalefet, daha sonraları Başkumandanlık Kanununu konusunda da ciddi eleştiriler yapmıştır.¹⁰²

Milli iradenin meclis elinden alınıp önce Heyet-i Vekileye daha sonra da "Başkumandanlık" kanunu ile Mustafa Kemal Atatürk'e verilmesi karşısında ekibi ile birlikte şiddetli bir muhalefet atağına girişilmiştir. Hüseyin Avni Beyin başını çektiği bu muhalefet karşısında Atatürk daha sonra, *"... Efendiler; Hüseyin Ayni Bey Başkumandanlık kanunu aleyhinde söz söylerken birtakım laflar sarf etmiş. Yüksek Meclise bu hareket ile milleti rezil edeceksiniz ! demiş.... Vazifeler şahıslarla olmaz; şahıs yoktur, millet vardır tarzında düsturlar ortaya atmış. Gerçi asıl olan millettir, sosyal topluluktur. Onun da genel iradesi mecliste tecelli etmiştir; bu her yerde böyledir. Fakat bireyler de vardır. Meclis, yurt ve devlet işlerini bireylerle, şahıslarla yapmaktadır. Her devletin işlerini çeviren şahıs ve şahıslar meydandadır. Gerçeği anlamsız nazariyelerle inkâra yer yoktur."*¹⁰³ demiştir.

⁹⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 10, TBMM Matbaası, Ankara 1958, s. 297.

¹⁰⁰ Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet*, İstanbul, İstanbul 1995, s. 229.

¹⁰¹ Feridun Kandemir, *Hatıralar ve Söylemedikleriyle Rauf Orbay*, Yakın Tarihimiz Yay., İstanbul 1965, s. 71.

¹⁰² Rauf Orbay muhalifler hakkında şunları söylemektedir. "Başkumandanlık yasasının verdiği yetkilere dayanarak Meclis Başkanı'nın ve yakınlarının diktatörlük rejimine karşı durmak isteyen İkinci Grup üyeleri, Misak-ı Milli elde edildikten, saltanat ve hilafet tutsaklıktan kurtulduktan sonra, yasal bir saltanat gitme gibi yanlış bir savaş veriyorlardı." Ali Fuat Cebesoy, *General Ali Fuat Cebesoy'un Siyasi Hatıraları*, Vatan Neşriyat, 1957, İstanbul, s. 29.

¹⁰³ Muammer Çelik, *Hüseyin Avni Ulaş*, Erzurum Kitaplığı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 360

Atatürk “İkinci Grup” olarak adlandırılan muhalefet hakkında şunları söylemektedir:

“Efendiler, yeri düşünce bilginize sunmuştum ki, Meclis’te kurduğumuz Müdafaa-i Hukuk Grubu, Meclis görüşmelerinin iyi gitmesini ve Bakanlar Kurulu çalışmalarının aksamadan yol almasını sağlama bakımından sonuna kadar yardımcı oldu. Fakat bir taraftan da muhalif duygu ve düşüncede olanlar, her gün biraz daha taraftar buldukça, Grup’un çalışmasını güçleştirmeye başladılar. Muhalefet düşüncesinin ana kaynağı, Müdafaa-i Hukuk Grubu tüzüğü’nün temel maddesindeki ikinci noktaydı. Yani hükümet kuruluşunun Teşkilât-ı Esasiye Kanunu’na uygun olarak yapılması meselesi...

Programın ilk maddesinin son fıkrası, duygu ve düşüncelerde tam bir uyuma sağlanmasına sürekli bir engel olarak kaldı. Bu sebeple grup içinde de görüş ayrılıkları ve disiplinsizlik baş gösterdi. Birtakım kimseler gruptan ayrıldı. Ayrılanlar dışarıdakilerle birleşerek grubu yıkmaya çok çalıştılar. Alınan tedbirler buna engel oldu. Sonunda İkinci Grup adıyla yeni bir grup oluştu. Bu grubu oluşturanlar, memleketteki Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nden ayrılmadıklarını, onun kongrelerde tespit edilen gayelerinin takipçisi bulduklarını iddia ediyorlardı. İkinci Gruba önyak olanlar görünüşte Selahattin ve Hüseyin Avni Bey’lerdi. Birinci derecede faaliyet gösteren ve kıskırtanların ise Rauf ve Kara Vasıf Bey’ler olduğu anlaşılıyordu.

Bu grubun faal ve inatçı üyelerinden olan Samsun milletvekili Emin Bey, son zamanlarda bir vesileyle Ankara’ya gelmişti. Bütün gerçekleri anlamıştı; kıskırtıcı ve bozguncuları lânetliyordu. Bu zat bana şunu anlattı: Rauf Bey, İkinci Grubu kıskırtıyor ve aşırı davranışlara sürüklüyormuş... Emin Bey, Rauf Bey’e demiş ki: Rauf Bey, şu cevabı vermiş:

Efendiler, bildiğiniz üzere, o zaman yürürlükte olan kanuna göre, Bakanlıklar için, ben Meclis’e aday gösterirdim. Milletvekilleri gösterdiğim adaya olumlu veya olumsuz oy verirler yahut da çekimser kalırlardı. İkinci Grup, benim adaylarımı dikkate almadan, kendi grupları adına ortaya attıkları adalara, kanuna aykırı olarak oy vermek suretiyle, hükümetin kurulmasını engellemeye başladılar.

Efendiler, Meclis'te ordu aleyhine de bir hareket yaratılmıştı. Diyorlardı ki, Sakarya Muharebesi'nden sonra aylar geçtiği halde, ordu niçin taarruza geçmiyor? Mutlaka taarruz etmelidir. Hiç olmazsa sınırlı, belirli bir cephede taarruz yapılmalıdır ki, ordumuzun taarruz kabiliyeti olup olmadığı anlaşılsın. Bu harekete karşı direndik. Maksadımız, bütün hazırlıklarımızı tamamlayarak genel ve kesin sonuca götürücü bir taarruz yapmak olduğu için, sınırlı bir cephede taarruz görüşünü benimseyemedik; bunda bir yarar yoktu.

Muhaliflerde uyanan kanaat, ordumuzun taarruz gücünü kazanamayacağı noktasında toplandı. Bunun üzerine, ordunun taarruza geçirilmesi yolundaki hücumlarını durdurdular. Hücum sistemini değiştirerek başka bir görüş ortaya attılar. Bu defa dediler ki, bizim asıl düşmanımız Yunanlılar, Yunan ordusu değildir. Zaten Yunan ordusunu tamamen yenmiş olsak da iş bununla bitmez. İtilâf Devletleri'ni, özellikle İngilizleri savaşla yenmek gerekir. Bunun için Yunan ordusuna karşı bir perde hattı bırakmak, asıl orduyu Irak'ın kuzey sınırına yığıp, İngilizlere taarruz etmek gerekir. Davamızın savaşla halledilmesi görüşü benimseniyorsa yapılacak iş budur.”¹⁰⁴

Rauf Orbay'ın bu konu hakkındaki görüşleri şu şekildedir: “*Muhaliflerin başında görülen Hüseyin Avni, Çolak Selahattin ve onlara iltihak eden Kara Vasıf Bey'ler, benim de Mustafa Kemal Paşa'nın da arkadaşlarımızdı. Bunların başlıca muhalefetleri “devlet ve hükümet işlerinin meclis murakabesinden sıyrılarak tek elden yürütülmeye doğru gittiği kanaatlerinden doğup, bunu önlemeye matuf görünüyordu. Bu noktada pek hassas olduklarını belirterek, bilhassa Mustafa Kemal Paşa'nın hem meclis hem hükümet başkanı ve aynı zamanda başkumandan olarak bütün yetkileri elinde toplamış olmasından endişe ettiklerini gizlemiyorlardı. Hâlbuki o günkü durumda böyle olması zaruri idi. Başka çare yoktu. Fakat bu gerçeği karşı tarafın milli hâkimiyet hassasiyetine anlatmak gücü.”¹⁰⁵*

Ahmet Demirel ise Hüseyin Avni ve ekibinin bu kanun hakkındaki görüşlerini şöyle değerlendirmektedir: “*Muhalif mebuslar Mustafa Kemal Paşa'nın başkumandanlığa getirilmesine karşı çıkmamışlar, hatta destek vermişlerdir. Buna*

¹⁰⁴ Atatürk, *Nutuk*, II., s. 635 vd.

karşılık, Kanun'la Başkumandan'a kanun yürürlükte olduğu süre boyunca meclis yetkilerini kullanma hakkı verilmesini hiçbir zaman kabul etmemişler, başından beri buna karşı çıkmışlardır. ¹⁰⁶

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Mustafa Kemal Paşa'nın kurduğu Birinci Grup'a karşı muhalefet yapanlar, özellikle hâkimiyet-i millie ilkesini öne çıkarmış ve sık sık bu ilkeye bağlılıklarını dile getirmişlerdir. İkinci Grup, hâkimiyet-i millie ilkesinin tam olarak hayata geçirilmesini istemekte, kişi egemenliğine yol açacağını düşündüğü uygulamalara karşı çıkmaktadır. Ancak kişi egemenliği kurmakla suçlanan, Meclis'in başkanı ve dolayısıyla yürütmenin de başkanı olan Mustafa Kemal Paşa'dır. İkinci Grup'un, güçler birliğini benimseyen Meclis'in en yetkili organ olarak, her konuda Meclis'i egemen kılma çabası, yürütmeyi, dolayısıyla da yürütmenin başkanı sıfatıyla Mustafa Kemal Paşa'yı zaman zaman zor duruma düşürmektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın tarafsız kalması yürütmenin içine düştüğü durumdan kurtulmasına yardımcı olamayacağı gibi, aksine daha da güç durumda kalmasına, hatta iş yapamaz hale gelmesine neden olabilecektir. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, herhangi bir gruba katılmayıp tarafsız kalmasını isteyen Kazım Karabekir Paşa'ya verdiği cevapta, *“İstanbul'daki Millet Meclisi niteliğinde bir meclisin başkanı değilim. Böyle de olsa bir partinin üyesi bulunmak doğaldır. Oysa, Büyük Millet Meclisi'nin yürütme yetkisi de bulunduğundan, bir bakıma, hükümet niteliğindeki bir meclisin başkanı bulunmaktayım”*¹⁰⁷ diyerek bu noktanın önemine değinmiştir.

İkinci Grup, yasama ve yürütme güçlerini Meclis'in kullanması yönünde hareket etmekle birlikte, aslında söz konusu güçlerin ayrılmasını istemekte, dolayısıyla güçler ayrılığı ilkesini savunmaktadır. Bu düşüncesi zaman zaman basında İkinci Grup'un hâkimiyet-i millie yanlısı olmadığı şeklinde değerlendirilmiştir.¹⁰⁸

¹⁰⁵ Kandemir, a.g.e., s. 57.

¹⁰⁶ Demirel, a.g.e., 260.

¹⁰⁷ Atatürk, *Nutuk*, II, s. 653 vd.

¹⁰⁸ Demirel, a.g.e., s. 557.

İkinci Grup'un muhalefeti olağan dönemler için anlaşılır bir muhalefettir. Güçler ayrılığını savunması, meclisin üzerinde herhangi bir gücün oluşmasını engellemek istemesi, ayrıca İttihat ve Terakki döneminin bilinen yöntemlerini çağrıştıracak uygulamalar ve sonunda yönetimin bir kaç kişinin eline geçmesi tehlikesi gibi konularda İkinci Grup gerçekten hassas davranmıştır. Ancak söz konusu dönem aynı zamanda bir mücadele dönemidir ve şu anda milli hâkimiyetin tecessüm ettiği meclis, kişi hâkimiyeti kuracağından endişe edilen Mustafa Kemal Paşa'nın, kurulması için büyük çaba harcadığı organdır. O halde Mustafa Kemal Paşa'nın milli hâkimiyete ve dolayısıyla Meclis'e karşı olması gibi bir durum söz konusu olmadığı gibi, milli hâkimiyet aleyhine olarak kişisel egemenlik peşinde koşması gibi bir durum da söz konusu değildir. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, başkomutanlık yasasının kabulü sırasında TBMM yetkilerinin geçici bile olsa bir kişiye devredilmesine *“itiraf etmek lazımdır ki, bu yetki büyük bir yetkidir. Meclis'in yetkisidir ki bana veriyor. Böyle olmakla beraber, üç ay sonra elbette ya yenilersiniz veya yürürlükten kaldırırsınız. Böyle bir yetki vermek doğru değildir. Bunun için üç ay gibi kısa bir zaman ile sınırlayınız”* diyerek karşı çıkmıştır.¹⁰⁹

İkinci Grup Meclis'te liberal bir görüntü çizmiştir. Hemen her konuda Meclis'in bilgilendirilmesi, bazı gizli oturumların –örneğin Başkomutanlık Yasasının uzatılması konusunda olduğu gibi- açık yapılmasını istemesi, Meclis'ten yetki alınmadıkça hiç kimsenin kendini yetkili kılmaması ya da kılınmaması gibi bir takım talepleri, İkinci Grup'un liberal muhalefetine örnekleri arasındadır. Ancak İkinci Grup'un lideri Hüseyin Avni Bey'in *“Meclis isterse padişahı da getirir”* sözü, gerçekten de Meclis'in her şeyi yapmaya muktedir olduğuna ilişkin vurucu bir örnek oluşturmakla birlikte,¹¹⁰ İkinci Grup'un hâkimiyet-i milliye anlayışının nereye kadar uzandığını göstermesi bakımından ilgi çekicidir. Dolayısıyla İkinci Grup, basit bir çoğunluk anlayışı içinde Meclis'in alacağı her kararın, milli hâkimiyetin bir sonucu imiş gibi kabul edilmesini önermektedir.

¹⁰⁹ Demirel, a.g.e., s. 262.

¹¹⁰ Demirel, a.g.e., s. 499.

İkinci Grup'un bu tarz muhalefeti aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına karşı da yönelmiş, dolayısıyla söz konusu grubun muhalefedinin hâkimiyet-i milliye prensibi doğrultusunda mı yoksa kişisel bir muhalefet mi olduğu noktasında tartışmalar hiç eksik olmamıştır.

İkinci grubun en önemli muhalefet hareketi, 2 Aralık 1922 günü, Erzurum mebusu Süleyman Necati Bey, Mersin mebusu Selahattin Bey ve Canik mebusu Emin Bey'in verdiği "Milletvekili Seçim Yasası"nın değiştirilmesi yönündeki önerge olmuştur. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde sert tartışmalara yol açan bu önerge üzerine söz alan Mustafa Kemal Paşa, söz konusu değişiklik önergesinin on dördüncü maddesinin doğrudan kendisini hedef aldığını belirtmiştir.¹¹¹

Değiştirilmesi teklif edilen on dördüncü madde şöyledir: "Millet Meclisi'ne aza intihab olunabilmek için Türkiye'nin bugünkü hudutları dahilindeki mahaller ahalisinden olmak veya mebus intihab olunacağı daire-i intihabiye dahilinde mütemekkin bulunmak meşruttur. Muhacereten gelenlerden Türk ve Kürtler tarihi iskanlarından itibaren beş sene mürur etmiş ise intihab olunabilirler. Diğer bilumum anasırın Türkiye'de doğmuş evlatları bu haktan müstefid olurlar."¹¹²

Önergenin veriliş tarihi 25 Kasım 1922'dir. Bu tarih, Mustafa Kemal Paşa'nın yeni bir fırka kurma tasarılarının olduğu döneme rastlamaktadır. Ancak Mustafa Kemal Paşa, henüz bu tasarısını kamuoyuna açıklamamıştır. Yine bu dönem, Meclis'in yenilenme ihtiyacının hissedildiği dönemdir. Dolayısıyla böyle bir zamanda Mustafa Kemal Paşa'nın yurttaşlık haklarını elinden alarak, onun mebus seçilmesini önleyecek bir mahiyet arz eden böyle bir önergenin, Mustafa Kemal Paşa'nın şiddetli tepkisine yol açacağı kesindir.

1922 yılının başından beri Milli Mücadelenin başarıya ulaşmasından ve barışın sağlanmasından sonra yeni bir seçimin yapılacağı herkes tarafından bilinmektedir ve bu konuyla ilgili olarak Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Paşa, 18/19 Şubat 1922 tarihli telgrafla Mustafa Kemal Paşa'ya görüşlerini bildirmektedir. Kazım Karabekir Paşa, telgrafında "Barışın sağlanmasından sonraki

¹¹¹ Önergede söz konusu maddenin on beşinci madde olduğu görülmektedir. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Cilt 28, s. 324.; Atatürk, *Nutuk*, II., s. 723-726.

¹¹² *Hakimiyet-i Milliye*, 3 Aralık 1922.

seçimlerde bir çok değerli kişiler yerine birtakım tutucuların toplanmasına karşı şimdiden alınacak önlemi en önemli bulurum” diyerek, bunun sağlanması için de Büyük Millet Meclisi’nin yanı sıra bir de “Uzmanlar Meclisi” kurulmasını önermiştir.¹¹³ Ancak Mustafa Kemal Paşa, 4 Mart 1922’de verdiği cevapta, yetkisini aynı kaynaktan alan iki meclisin varlığının ikilik oluşturabileceğini belirterek Kazım Karabekir’in bu düşüncesine karşı çıkmıştır.

Mustafa Kemal Paşa’ya göre Meclis, Milli Mücadele başarıya ulaşına dek millettten yetki almıştı ve şimdi bu başarı sağlandığına göre Meclis’in kendini yenilemesi zorunluydu.¹¹⁴ Ancak bu yenileme sırasında Kazım Karabekir’in de işaret ettiği tutucuların ve Mustafa Kemal Paşa’ya muhalif olabilecek isimlerin Meclis’e girmesini önleme gereği vardı. Oysa İkinci Grup’un seçim yasasındaki değişiklik önergesinin on dördüncü maddesinin kabulü, ilk başta Mustafa Kemal Paşa’nın seçilmesini önleyebilecek mahiyet taşıyordu. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa’nın söz konusu maddeye karşı tepkisi çok sert olmuştur.

“Milletvekili Seçim Yasası”nda değişiklik önergesi Meclis gündemine geldiğinde, söz konusu önergenin amacının doğrudan kendi şahsına yönelik olduğunu ileri süren Mustafa Kemal Paşa söz almış ve değişiklik önergesini okuduktan sonra şöyle devam etmiştir: “Maalesef mahalli tevellüdüm bugünkü hudutlar haricinde kalmış bulunuyor. Saniyen herhangi bir daire-i intihabiyenin beş sene mütemekkini dahi değilim. Mahalli tevellüdüm bugünkü hududu millimizin haricinde kalmıştır. Fakat bu böyle ise bunda benim katiyen bir kasıt ve kabahatim yoktur. Bunun sebebi, bütün memleketimizi, milletimizi mahv ve muzmahil etmek isteyen düşmanların hareketinde muvaffak olmaktan kısmen menedilememiş olmasıdır. Eğer düşmanlar tamamen maksatlarına muvaffak olmuş olsalardı; Allah muhafaza etsin, buraya vazü’l-imza olan efendilerin dahi memleketleri hudut haricinde kalabilirdi.”¹¹⁵

Beş yıl bir yerde ikamet edememesinin nedeni olarak, çeşitli cephelerde yurt savunması ile görevli olmasını gösteren Mustafa Kemal Paşa, bu hizmetlerinden

¹¹³ Atatürk, *Nutuk*, II., s. 640-641

¹¹⁴ İsmail Arar, *Atatürk’ün İzmit Basın Toplantısı (16/17 Ocak 1923)*, İstanbul 1969, s. 58.

¹¹⁵ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Cilt 25, s. 159-160.

dolayı milletinin ve tüm İslam aleminin saygınlığını kazandığını, oysa şimdi Meclis'te iki üç kişi de olsa bazılarının, tıpkı düşmanlarının istediği gibi, milletine ve ülkesine hizmetten yoksun bırakmak için vatandaşlık hakkını elinden almaya çalıştıklarını belirterek, bu kişilerle, seçim bölgelerindeki halkın düşüncelerinin aynı olup olmadığını sormuş ve sözlerini şöyle tamamlamıştır: “...*Beni vatandaşlık hukukundan ıskat etmek salahiyeti bu efendilere nereden verilmiştir? Bu kürsüden resmen Heyeti Aliyenize bu efendilerin daire-i intihabiyeleri halkına ve bütün millete soruyorum ve cevap istiyorum.*”¹¹⁶

Mustafa Kemal Paşa'nın bu şiddetli tepkisi üzerine söz alan Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey, bu önergeden Mustafa Kemal Paşa'nın, vatandaşlık hakkını engelleyen bir anlam çıkarmasına şaşırıldığını belirterek, “*Türkiye milleti Paşa Hazretlerini kendilerinin timsali yaptıktan sonra, Paşa'nın vatani her yer ve herkesin kalbidir. Fakat Paşa Hazretleri de bu kalplere hürmet etmelidir ki; rica ederim, Türkiye'de artık Arnavut mebus, Arap mebus bulunmayacaktır*” demiştir.¹¹⁷ Mustafa Kemal Paşa'nın söz konusu maddenin açık olduğunu ve yoruma gerek olmadığını belirtmesine karşılık Hüseyin Avni Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın bunun içersine dâhil olmadığını ifade etmiş, ancak, “...*eğer Mustafa Kemal Paşa'yı Meclis feda ederse o da feda edilsin...*” diyerek bir önceki sözünü kendisi geçersiz kılmıştır. Dolayısıyla yasa teklifinin, Mustafa Kemal Paşa'nın da belirttiği gibi, kendisine ayrıcalık sağlayacak bir hükmü bulunmadığını Hüseyin Avni Bey de itiraf etmektedir. O halde Mustafa Kemal Paşa'nın bunun içersine girmediği şeklindeki sözün samimiyetinden kuşkulandırılması kadar doğal bir şey yoktur. Ayrıca, Mustafa Kemal Paşa'nın şimdiye kadarki istikametinden sapma meydana gelirse, onu Meclis'ten atmayı kendisine görev addeden Hüseyin Avni Bey'in, riyakâr olmadığını, insanların hata yapabileceğini ileri sürerek böyle bir olasılığı düşünmesi, en hafifinden Mustafa Kemal Paşa'yı şimdiye değin tanıyamamış ve hedeflerini anlayamamış olması olarak değerlendirilebilir.

¹¹⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 25, s. 160.

¹¹⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 25, s. 160.

Hüseyin Avni Bey'den sonra söz alan önerge sahiplerinden Erzurum mebusu Süleyman Necati Bey, önergenin amacını açıklayan bir konuşma yapmış ve Osmanlı İmparatorluğu'nda bir bütün halinde Türk milletinden söz edilemeyeceğini, bu yasa teklifi ile yabancıların elinde mahvolan Türklüğün kurtarılabilceğini ileri sürmüştür. Konuşmasında Mustafa Kemal Paşa'yı en önce takdir edenlerden biri olarak, onu düşünerek bu önergeyi hazırlamadıklarını dile getirmiş ve Mustafa Kemal Paşa'nın kendi nazarında çok arkadaşından ziyade mevkii olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁸ Ancak Süleyman Necati Bey, bundan kısa bir süre önce Başkomutanlık Yasası'nın uzatılması tartışmalarında "...daha Mustafa Kemal Paşa meydanda yokken Hüseyin Avni vardı..."¹¹⁹ demek suretiyle nazarında kimin ne kadar mevkii olduğunu daha o zamandan belirtmişti.

Önerge sahiplerinden Canik mebusu Emin Bey de söz alarak, teklifi hazırlarken Mustafa Kemal Paşa'yı hatırlarına dahi getirmediklerini, söz konusu maddeden de böyle bir anlam çıkarılmayacağını belirterek, "...eğer biz muhalefette bulunduğumuzdan dolayı böyle bir şey hatıra geliyorsa ki, rica ederim, biz şimdiye kadar bu memleketin saadetini muhil hiçbir muhalefet göstermedik zannındayım..." demiştir.¹²⁰

İkinci Grubun bir diğer muhalefeti de Musul sorunu ve Lozan Barış Anlaşması üzerine çıkmıştır. TBMM'de muhalefet rolünü üstlenen ikinci gruba mensup milletvekilleri "*Musul verilemez, gerekirse bu uğurda savaşıyoruz*"¹²¹ anlayışı içindeydiler. Bu heyecan içinde defalarca söz alarak İsmet Paşa'ya ve Vekiller Heyeti'ne çeşitli suçlamalarda bulunmuşlardır. İkinci grubun önde gelen isimlerinden Hüseyin Avni ve Ali Şükrü Beyler başta olmak üzere birçok milletvekilleri yaptıkları konuşmalarda Lozan görüşmelerinde "*Misâk-ı Milli'den taviz veriliyor*" iddiası ile endişelerini dile getirmişlerdir.

Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey, yaptığı konuşmalarda sık sık "*Mehmetçiğin süngüsüyle kazanılan muazzam zafer, Lozan'da heba edildi*" şeklinde

¹¹⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 25, s. 162.

¹¹⁹ Demirel, a.g.e., s. 272.

¹²⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 25, s. 163.

¹²¹ Kandemir, a. g. e., s. 115

sert eleştirilerde bulunmuştur. Musul meselesinin çözümünün ertelenmesi ve bir sene sonraya bırakılması ise heyetin yaptığı büyük bir hata olarak değerlendirilmiştir.¹²² Siirt Mebusu Necmettin Bey Musul'u terk etmenin bütün doğu vilâyetlerini terk etmek anlamına geldiğini, bu meselenin Cemiyet-i Akvam'a havale edilmesinin, Musul'u İngiltere'ye vermek anlamına geldiğini ısrarla ifade etmiştir.¹²³ Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, gerek Vekiller Heyeti'nin, gerekse TBMM'nin Misâk-ı Millî'den zerre kadar fedakârlıkta bulunması hâlinde, millet ve namus adına bu işten el çekmeli ve çekip gitmelidir şeklindeki sert çıkışıyla mevcut hükümeti uyarmıştır.¹²⁴ Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey de bir Kürt olarak, “*Bir insanı ikiye bölmek veyahut herhangi bir parçasını ayırmak mümkün değil ise, Musul'u Türkiye'den ayırmak da mümkün değildir*” diyerek, bölgede bu tip bir ayrılığın olmadığını savunmuştur.¹²⁵

Görüşmeler sırasında tenkit edilen konuların başında; Misâk-ı Millî'den taviz verilmiş olması, Türk murahhas üyelerinin yeterli politik mücadele gösterememeleri, Heyet'in yetkilerini aşması ve gerekli konularda TBMM'ne danışılmaması ve Lozan görüşmeleri ile ilgili olarak Meclis'in yeterince aydınlatılmamış olması gelmektedir. Görüşmelerde TBMM'ne başkanlık eden Ali Fuat Paşa da hatıratında “*Meclis hakikaten tenvir edilmemiştir. Mütteliklerin yanlış tercüme ve tabedilmiş projesinden başka elde yazılı bir şey yoktu*” demektedir.¹²⁶

İkinci Grup, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde hâkimiyet-i milliye fikri doğrultusunda muhalefet yaptığını, saltanata olduğu kadar, kişi egemenliğine de karşı olduğunu ileri sürmüştür. Dolayısıyla İkinci Grup'un muhalefeti bir anlamda Mustafa Kemal Paşa'ya yönelmiş durumdadır. Meclis'te her konuda alınan kararda İkinci Grup'un aynı muhalif tavrı sürdürmesi, Mustafa Kemal Paşa'da bu grubun samimiyeti konusunda kuşkulara neden olmuştur. O yüzden İkinci Grup tarafından Milletvekilliği Seçim Yasası'nda değişiklik önergesi verildiği zaman Mustafa Kemal Paşa, bu önergenin on dördüncü maddesinin doğrudan kendisini hedef aldığını

¹²² TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt IV, s. 131-138

¹²³ Mîm Kemal Öke, *Kerkük-Musul Dosyası*, İstanbul, 1991, s. 62.

¹²⁴ M. Kemal Öke, *Musul Meselesi Kronolojisi 1918-1926*, İstanbul, 1987, s. 110

¹²⁵ Suphi Saatçi, *Tarihî Gelişimi İçinde Irak'ta Türk Varlığı*, İstanbul, 1996, s. 160.

düşünmüştür. Nitekim önerge sahiplerinden Canik mebusu Emin Bey'in muhalefette olduklarından dolayı mı böyle anlaşıldıklarını sorması, İkinci Grup'un muhalefetine nasıl algılandığının kendileri tarafından da hissedildiğini göstermektedir.

Gerek önerge sahiplerinin ve gerekse Hüseyin Avni Bey'in, tartışma konusu olan maddenin Mustafa Kemal Paşa'yı hedef almadığını belirtmesine karşın, şimdiye değin yapmış oldukları muhalefet ve Hüseyin Avni Bey'in Mustafa Kemal Paşa için her anlama gelebilecek olan "Meclis isterse Mustafa Kemal Paşa da feda edilsin" şeklindeki sözleri, İkinci Grup'un samimiyeti konusunda haklı kuşkulara yol açmaktadır.

Tartışma yaratan maddenin gerekçesi önergede "*Türkiye'nin artık hayat, menfaat, fikir ve emelde müşterek bir millet vatanı olması ve bunu temine çalışmanın en mukaddes vazâif-i milliyemizden bulunması dolayısıyla memleketimizi rasgelen kozmopolit tufeylatın istilasına maruz bırakmamak lüzumu katiyetle derpiş edilmiş ve bu ciheti teminen bir madde-i mahsusa ilave kılınmıştır*" şeklinde ifade edilmiştir.¹²⁷ Ayrıca önerge sahipleri Türkiye'de artık Arap mebus, Arnavut mebus görmek istemediklerini, Türkiye sınırları içinde bir vatandaşlık tesis etme zorunluluğundan söz etmişlerdir. Ancak seçim yasasında bu şekilde yapılacak bir değişiklikle yeni bir yurttaşlık hukukunun oluşturulamayacağı açıktır. Bunun için daha kapsamlı değişikliklere ihtiyaç vardır. Bundan başka yeni bir yurttaşlık hukukunun oluşturulması için zamanın ne kadar elverişli olduğu da ayrıca bir tartışma konusudur.

İkinci Grup'un tartışmalara neden olan "Milletvekili Seçim Yasası"ndaki değişiklik önergesi, son ciddi girişimi olarak değerlendirilebilir. Çünkü bundan kısa bir süre sonra Meclis'in yenilenmesi yönündeki karar İkinci Grup'un da katılımıyla çıkmış, yapılan seçimler sonucunda Mustafa Kemal Paşa'ya karşı sert bir muhalefet yürüten İkinci Grup üyelerinden hiç biri İkinci Meclis'te yer almamıştır.

¹²⁶ Ali Fuat Cebesoy, a.g.e., s. 246

¹²⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 28, s. 322.

B) SİYASİ PARTİLERİN KURULUŞU

1- Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Kuruluşu ve İcraatları

Birinci Büyük Millet Meclisi'nde siyasal bir parti niteliğinde gruplar yoktu. O zamanın şartlarında siyasal partilerin kurulması söz konusu olamazdı. Çünkü tek amaç vatanın kurtuluşunu sağlamaktı. Bu görevi üstlenen, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti öncülüğünde toplanan TBMM idi. Meclis içindeki milletvekillerinin çoğu bu cemiyetin bir üyesiydi ve Mustafa Kemal ile aynı görüşü paylaşıyorlardı. Bazıları ise M. Kemal Paşa'nın her yaptığını onaylamıyor, bazı görüşlerine katılmıyorlardı. Bu nedenle mecliste iki grup oluşmuştu. M. Kemal yanlılarına birinci grup, bu grubun karşısında olanlara da ikinci grup adı verildi. Saltanatın kaldırılması meclis içinde ikinci grubu oluşturan milletvekillerinin sayısının artmasına neden oldu. Çünkü bu grup sadece vatanın kurtulmasını istiyordu. Olan bitenden padişahı sorumlu tutmadıkları için saltanatın kaldırılmasını olumlu karşılamaları beklenemezdi. Atatürk yapacağı şeyleri belli bir sistem içinde toplamak, hedeflerini belirtip halkı aydınlatabilmek için bir siyasal parti kurma gereğini duydu. 1923 Nisanı'nda savaş zamanı meclisi kendini feshettiği için yeni seçimler yapılacaktı. Atatürk inkılâpların gerçekleştirilebilmesi için seçimlerde birinci grupta olanların başarı kazanmasını istiyordu. Hedeflerine ulaşabilmesi için siyasal bir parti kurulması ve bu partinin başına da M. Kemal'in geçmesi gerekti. Böylece yeni Türk devletinin ilk siyasal partisi olan "Halk Fırkası" kuruldu. (9 Ağustos 1923) Partinin adı, Cumhuriyetin ilanından sonra bir muhalefet partisi olarak ortaya çıkacak olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın adından mülhem olarak partinin adı "*Cumhuriyet Halk Fırkası*" olarak değiştirildi.

Atatürk ve arkadaşları bir ulus devletinin yaratılması gerektiğine inanıyorlardı. Bu noktada birkaç şeye dikkat çekmek gerekmektedir. Bunlardan birincisi modernleşme ve laikleşme, ikincisi milliyetçilik ve bunun doğal sonucu olarak da halkçılık ve halkın egemenliği. Osmanlı toplumu çok milletli/çok kültürlü bir toplumdur. Dolayısıyla devletin izleyeceği politikaların milliyetçi temellere dayanması gerçekçi olamazdı. Halbuki yeni Türk devleti eskisine nazaran daha

türdeş hale gelmiş bulunuyordu. Osmanlı döneminin toplumsal yapısının bir sonucu olarak çok-hukuklu yapısı bütün çabalara karşın ortadan kaldırılamamış bu durum da, Tanzimatçıların rüyası olan “Osmanlı milletinin” yaratılmasını imkânsız hale getirmişti. İşte modernleşme hareketinin özellikle “hukuk” alanında radikal biçimde yürütülmesi, yasaların, “çok hukukluluğu” meşru hale getiren “din” temeline dayalı olmaktan çıkarılarak “pozitif hukuk” kurallarına dayandırılması, yeni devletin geleceği açısından hayati bir mesele olmak özelliği taşıyordu¹²⁸. Ümmet yapısından, millet yapısına geçişte Laiklik bu sebeple kilit bir adım teşkil etmektedir. Laiklik ve Milliyetçilik bu bakımdan Cumhuriyetin temel iki prensibi olarak algılanmalıdır. Halkın yönetime katılmasını ifade eden Halkçılık prensibi de bu iki ilkenin doğal sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

1924'ten itibaren, parti, Atatürk'ün teşebbüsleri doğrultusunda, modern bir toplum inşa etmek yolunda önemli adımlar attı. Bunların ilki Halifeliğin Kaldırılmasıydı. Sonra, halk iradesiyle oluşan “meclis egemenliğini” temel alan yeni bir anayasa oluşturuldu. Batılılaşma hareketi eğitim, alfabede yenilik, batılı kıyafetlerin kabulü, İsviçre medeni kanununun uyarlanması ve diğer tercüme edilmiş kanunların (İtalyan, Alman, İsviçre) kabulüyle sürdü. Bunların temel hedefi dinî hukuku işlevsiz kılmaktı. Tanzimat'tan beri İslamî ve batılı hukukun yan yana varolmasından kaynaklı ikiliğin batıya ve laikliğe doğru kesin bir tercihle yer değiştirmesi amaçlanmaktaydı. Asla dine ya da bir kurum olarak İslam'a karşı çıkmadılar. Anayasada Türk halkının çoğunluğunun Müslüman olduğu belirtilmekteydi. Ancak milliyetçiliğin birleştirici bilinç olarak dinin yerini alması beklenmekteydi. İkinci ilke halkçılıktı. Atatürk ülkede değişik sınıflar ya da toplumsal sınıflar olduğuna inanmıyordu; parti herkesin çıkarlarını birleştirmekteydi. Halkçılık tüm ülkeyi birleştirmenin ve farklı sınıf çıkarlarına meydan vermemenin yoluydu.¹²⁹

¹²⁸ Derviş Kılınçkaya, “Cumhuriyetin 75. Yılında Laiklik Üzerine Düşünceler”, Türk Yurdu, Cumhuriyetin 75. Yılı Özel Sayısı, C. 18, S.134, Ankara-Ekim 1998, s.155-160.

¹²⁹ Ayşe Güneş Ayata, *CHP(Örgüt ve İdeoloji)*, Ankara, 1992, s. 64-65

2- Cumhuriyetin İlk Muhalefet Partisi: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

Bütün inkılâplar CHF aracılığıyla gerçekleştirilmiş ve halk tarafından benimsenmesi sağlanmıştır. Ancak vatanın kurtuluşunda önemli rol oynayan bazı komutanlar birbirini izleyen inkılâp hareketlerini benimsemekte güçlük çekmişlerdir. Atatürk karşısında bu grup, vatanın kurtulmasından sonra tekrar eski sisteme dönmek istiyorlardı. Bu kişiler eski İttihatçılar ile saltanat ve hilafet yanlıları tarafından da destek görüyordu. Atatürk kendisine karşı bir hareket olabileceğini düşünerek ordunun siyasetten ayrılması için girişimlere başlamıştır. İngilizlerle Musul sorunu hala çözümlenememişti. Böylesine büyük bir tehlikeyle karşı karşıyayken komutanların siyasetle uğraşmaya kalkması hiç de akıl karı bir iş değildi. Birçok komutan M. Kemal'in bu isteğini yerine getirdi. Ancak Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşalar görevlerini bırakıp siyaseti tercih ettiler. Böylece meclise kabul edilmelerinde bir sakınca kalmadı. Askerlikle ilişkisi kesilen bu iki paşaya daha sonra Rauf (Orbay) Bey, Refet (Bele) Paşa ile Adnan (Adıvar) Bey de katıldı. Cumhuriyet tarihinde ilk muhalefet partisi de böylece Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adıyla kurulmuş oldu. (17 Kasım 1924)Atatürk TCF'ye karşı başlangıçta çok uzlaşmacı bir tavır sergiledi. Bu amaçla 21 Kasım'da Fethi Bey'i İsmet(İnönü)Paşa'nın yerine başvekilliğe getirdi. M. Kemal çok partili hayata geçiş taraftarıydı. Ancak TCF'ye pek güvenmiyordu. Bu düşüncesinde haklı olduğunun ortaya çıkması çok da uzun sürmedi.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın (Gelişmeci Cumhuriyet Partisi) adı ile etkinliği birbirini tutmuyordu. Bu parti ilerici ve cumhuriyetçi ise bu nitelikleri taşıyan daha büyük bir parti dururken neden kurulmuştu? Amaç kişiseldi. Gazi'nin bu eski arkadaşları, iktidara gelmek istiyorlardı. Saltanatın ve hilafetin kaldırılmasına henüz pek gönüllü olmayan yığınların oyunu alabilmek için de '*Partimiz dini inançlara saygılıdır.*' parolasını kullanıyorlardı. Oysa, kimse kimsenin dinsel inançlarına karışmıyordu. Doğrudan doğruya inkılâp hareketlerine karşı kurulan bu parti en çok İngilizlerin dikkatini çekti. Musul sorununu kendi lehine çözmek isteyen İngilizler halkı kışkırtmak için ellerinden geleni yapmışlar ve halk arasından bazı

kişileri kandırarak kendileri için Doğu Anadolu’da ajan olarak kullanmışlardır. Özellikle Doğu Anadolu halkı din konusunda büyük duyarlılık göstermiş ve partiye karışan ajanların ‘‘*din elden gidiyor!*’’ söylentilerine inanıp isyanın büyümesinde önemli rol oynamışlardır.

TCF’nin kurulmasıyla başlayan gelişmeler her şeyden önemlisi, yeni fırkanın Türk ulusçuluğuna ters düşen bir programa sahip olması, Doğu ve Güneydoğu’da bu fırkaya gösterilen yoğun ilgi 13 Şubat 1925’te Şeyh Sait İsyanı’nın patlak vermesiyle yeni bir boyut kazandı.¹³⁰

İsyan Piran’da başladı. İsyancılar kısa sürede kuzeyde Erzurum, güneyde Diyarbakır önlerine kadar gelmeyi başardılar. 4 Mart 1925 günü Fethi Bey gerekli önlemleri alamadığını gerekçe göstererek başvekillikten ayrıldı. Yeni hükümeti kurma görevi İsmet Paşaya verildi. İsmet Paşa, Genel Kurmay Başkanı Fevzi Çakmak Paşa ile birlikte isyanın bastırılması için plan hazırladılar. Bu plan doğrultusunda bazı kararlar alındı. Alınan bu kararları şöyle sıralamak mümkündür:

- Kısmi seferberlik ilan edildi.

- Hıyanet-i Vataniye Kanunu’na bir madde eklendi ve Takrir-i Sükun Kanunu çıkarıldı. Bu eklenen madde, dinin siyasi gayelere alet etmede kullanılmayacağı idi. Bu cemiyetleri kuranlarla bu cemiyete girenler, memleketi ve cumhuriyeti tehlikeye düşürenlerin vatan hani sayılacakları belirtiliyordu. Hükümete gericilik, ayaklanma ve bozgunculuk hareketlerine karşı istediği gibi müdahale etme yetkisi veriyordu.

- Birisi Ankara’da, diğeri Elazığ’da olmak üzere iki İstiklal Mahkemesi kuruldu. Şeyh Sait ve adamları yakalanarak bu mahkemede yargılanıp idam edildiler.

Takrir-i Sükun Kanunu ile meclis iki yıl boyunca olağanüstü yetkilerle donatılmıştı. Bu yetkiler 4 Mart 1929’da kaldırıldı. Bu yetkilere dayanarak Atatürk yapmak istediği inkılâpları gerçekleştirdi. Böyle bir ortam oluşmasaydı halk yeniliklere karşı direnebilirdi. Ancak bu iki yıllık dönem içinde 500’ün üzerinde

¹³⁰ Necdet Ekinci, *II. Dünya Savaşı’ndan Sonra Türkiye’de Çok Partili Döneme Geçişte Dış Etkenler*, İstanbul 1997, s. 74.

kişi İstiklal Mahkemeleri tarafından ölüm cezasına çarptırıldı ve halk tepki göstermeksizin reformları kabul etti. 5 Haziran 1925'te TCF kapatıldı. Partinin kurulması ve sonrasında yaşanan olaylar çok partili hayata geçiş için elverişli bir ortamın henüz oluşmadığını göstermiş oldu.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatıldıktan bir yıl kadar sonra, partinin önderleri Atatürk'e karşı düzenlenen "İzmir Suikastı"na karıştıkları gerekçesiyle İstiklal Mahkemelerine verildiler. Fakat, mahkeme, Atatürk'ün yakın arkadaşları tarafından kendisine karşı girilen siyasal eylemin bitişini de simgelemiş oldu. Onların suçu, devrimlerin yapılış hızını ve M. Kemal Atatürk'ün artan gücünü eleştirmiş olmaktı. Bu suçlarını Atatürk'ün ölümüne kadar etkin siyasetin dışında bırakılarak ödediler.¹³¹

3- Serbest Cumhuriyet Fırkası

Ülke, İsmet (İnönü) Paşa'nın hükümeti döneminde, 1908'den bu yana ilk kez siyasi istikrar kazanmıştı. Ancak bunların hiçbirisi halkın ekonomik durumunun düzelmesini sağlayamadı.

Hükümeti 1929'a kadar görece açık bir pazarı sürdürmekle yükümlü kılan Lozan Anlaşması'nın getirdiği kısıtlamalar altında işleyen ekonomide durgunluk devam etti. Ticari sınıflar, bu dönemi, ileride kısıtlanacakları düşüncesiyle ithal ürünleri biriktirmek için kullandılar. Sonuç olarak Türkiye'nin ticaret açıkları; fiyatların yükselmesine ve genel ekonomik hoşnutsuzluğa yol açarak büyük bir artış gösterdi. Savaşın yıprattığı ekonomiyi kurtarmak için beklenen yabancı sermaye, Britanya ve Birleşik Devletler gibi sermaye ihraç eden ülkelerin Türkiye'nin ekonomik gelişmesine fazla öncelik vermemeleri nedeniyle gerçekleşmedi. 1929'da Wall Street'in iflası, Türkiye'nin nerdeyse yegâne ihraç ürünü olan tarımsal ürünlerin fiyatında keskin bir düşüşe yol açarak zaten kritik olan durumu daha da ağırlaştırdı.¹³²

Bu yıllarda önemli sıkıntılar doğdu. Hükümetin denetlenmesi gerektiğine inanıldı ve muhalefet bir partinin kurulmasına karar verildi. Kurulacak bu yeni

¹³¹ Emre Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye*, İstanbul, 1998, s. 139

partinin sıkıntıları atlatmakta yararlı olacağına inanılıyordu. Özellikle demokrasi yanlısı Atatürk bu düşünceyi destekleyen kişilerin başında gelmekteydi. Bu amaçla dönemin Paris büyükelçisi Fethi Beyle konuşarak bir parti kurmasını rica etti. Fethi Bey de Atatürk'ün bu ricasını kırmayıp teklifini kabul etti. Ancak Fethi Bey yeni bir kurmak için bir şart ileri sürmüştür. CHF başkanı Atatürk'ten her iki fırka arasında tarafsız kalmasını istedi. Bu isteğinin nedeni ileride sadece hükümete değil, devlete de muhalif duruma düşürülmesi ve belki de “hıyanet-i vataniye” ile suçlanması ihtimalini ortadan kaldırmaktı. Atatürk bu isteği olumlu karşıladı ve böylece Serbest Cumhuriyet Fırkası resmen 12 Ağustos 1930'da kuruldu.

SCF gerek eleştirerek gerekse görüş bildirerek CHF'nin eksiklerini ortaya çıkarmak amacıyla kurulmuştur diyebiliriz. Yani demokrasi için değil de CHF için faydalı olacağı düşünülerek kurulması desteklenmiştir. Ancak evdeki hesap çarşıya uymamış SCF zamanla gelişerek CHF'yi kötülemeye hatta onun yerini almaya çalışınca Atatürk bu partinin ileride kendileri için bir tehdit oluşturacağını anlamıştır.

Mustafa Kemal Paşa, muhtemelen, Mecliste CHF icraatının eleştirilmesini, hatta İsmet Paşa'nın da biraz hırpalanmasını istiyordu. Buna izin vermekte, kendi partisinin o sıradaki yöneticilerine “onlarsız olunmaz” olmadıklarını sezdirecek, dolayısıyla partisi içinde kendi gücünü arttırmış olacaktı. Fakat SCF'nin istediğinden daha hızlı ve daha ileri gitmesi üzerine, bir ölçüde hizaya getirilmelerini umduğu yöneticiler de dahil olduğu halde partisiyle dayanışma göstermek gereğini erkenden duymuştur.¹³³

Halk SCF'nin çağrılarına büyük bir coşkuyla karşılık vermiştir. Büyük kalabalıklar Fethi Bey'i Anadolu'da gittiği her yerde coşkuyla karşılamış ve rejime yönelik bütün muhalefet Serbest Fırka'nın çevresinde toplanmıştır. Fethi Bey'in Eylül 1930'da İzmir'e gelişi sırasında kitle gösterisi olmuştur. Bunları grevler ve küçük işçi sınıfından gelen militanca bir hareket izlemiştir. Halkın hiç beklemediği tepkisiyle sarsılan M. Kemal, sadık muhalefeti 17 Kasım 1930'da dağıtarak iki partili

¹³² Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, İstanbul 1995, s. 76

¹³³ Mete Tuncay, *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, İstanbul, 1992, s.254

siyasal hayata deneyimine son vermiştir. ¹³⁴ SCF ile TCF arasında bir karşılaştırma yapılacak olursa aralarında şöyle bir fark olduğu ortaya çıkacaktır: SCF kendi kurucusu tarafından kapatılmış oysaki TCF çıkan isyan sonucunda zorla kapatılmıştır.

SCF'nin kapatılmasının ardından İzmir yakınlarındaki Menemen'de bir isyan patlak verdi. (23 Aralık 1930) Nakşibendî tarikatına mensup olan Derviş Mehmet “*Din elden gitti, şeriat isteriz.*” şeklinde propaganda yaparak halkı kışkırtmıştır. Kandırdığı cahil insanlarla birlikte isyanı başlatmıştır. Bu isyan İslam hukukunun ve halifelğin geri getirilmesi için başlatılmış bir isyandır. İsyan amacına ulaşamamış ve kısa sürede bastırılmıştır. Ancak hem isyanı bastıran Türk ordusundan hem de isyancılar arasından çok sayıda can kaybı olmuştur. Özellikle olayı duyan ve Menemen'de yedek subaylık yapan Kubilay adlı genç öğretmenin başına gelenler insanlık dışıdır. Derviş Mehmet ve adamları kendilerine müdahale etmek isteyen Kubilay'ın üzerine saldırarak başını kesip bu kesik başı bir sırığın üstüne geçirerek sokak sokak dolaştırmışlardır. Ordu kasabayı kuşatmış, çevrede seferberlik ilan edilmiştir. Atatürk Menemenlilerin bu davranışlarını doğrudan doğruya Cumhuriyet'e yönelik görüyordu. Hemen askeri mahkeme kurulmuş olaya karışanlar yargılanmıştır. Hak ettikleri cezayı alan gericiler hiç ummadıkları bir ders almış yaptıkları yanına kalmamıştır.

İsyan, yüzyıllar boyunca yurttan yalnız dini değil, siyasi ve sosyal yaşamın da temelini oluşturmuş olan tarikatların, Meclisin bir kalem darbesiyle ortadan kaldırılamadığını göstermiştir. Bunlar, halkın içine işlemiş oldukları için, yer atında hala yaşıyor, en ufak bir kıvılcımla patlamaya hazır bekliyorlardı. Çünkü M. Kemal'in dini reformları yeni bir yaşama göreneği gibi geliştirilmemiş; tepeden inme ve yapay bir şekilde yerleştirilmişti. Halkın kendi adına yapılmış olan devrimin gerçek anlamını kavrayabilmesi için bir, hatta iki kuşak gelip geçmeliydi. ¹³⁵

¹³⁴ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, İstanbul 1995., s.77

¹³⁵ Lord Kinross, *Atatürk, Bir Milleti Yeniden Doğuşu*, İstanbul, 1994, s. 526

4- Diğer Partiler

a) Ahali Cumhuriyet Fırkası:

26 Eylül 1930'da Abdülkadir Kemali (Öğütçü) Bey tarafından Adana'da kurulmuştur. Kuruluşundan itibaren hükümet yanlısı basında parti ve kurucusu olumlu karşılanmamıştır. Eski prensiplerine sadık olup olmadığı konusunda şüpheler oluşmuştur. Abdülkadir Kemali Bey, partiyi kurduğu gün program ve tüzüğünü hükümete onaylatmış ve yayınlamıştır. Merhum romancı Orhan Kemal'in babasıdır ancak onun gibi ilerici bir siyasal görüşe sahip olduğunu söylemek yanlış olur. Üç aydan kısa bir süre boyunca faaliyette bulunmuştur. Maraş gibi birkaç güney ilinde şube açmış ancak hiçbir belediye seçiminde başarı gösterememiştir. 21 Aralık 1930'da Bakanlar Kurulu kararıyla kapatılmıştır.

b) Türk Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi:

29 Eylül 1930 günü, Edirne'de Mimar Kazım Tahsin Bey tarafından kurulmaya çalışılmışsa da resmi kayıtlara göre hükümetçe komünist eğilimli olduğu iddia edilerek faaliyette bulunmasına izin verilmemiştir. Partinin amacı sermayedarlara karşı Türk işçi ve çiftçisini savunmak, bu sınıfa da Türk toplumsal hayatında bir yer sağlamaktır. Devrimlere bağlılığını dile getirmiş ve Mustafa Kemal Paşa'nın yol göstericiliğini benimsediklerini ifade etmişlerdir. CHF'ye "özce de biçimce de yakındır."¹³⁶ 1930 yılında bir başka girişim II. Meşrutiyet Dönemi'nde Dr. Hasan Rıza'nın kurduğu Sosyal Demokrat Fırkası'nı yeniden diriltmeye çalışmasıdır. Aynı yıl içerisinde bunun dışında başka tasarımlar da olmuştur.

c) Laik Cumhuriyetçi İşçi ve Çiftçi Fırkası:

Sol eğilimli maceraperest bir gazeteci olan Arif Oruç, İstanbul'da SCF'nin kapanmasından altı ay sonra bir parti kurma girişiminde bulunmuş ancak bir sonuç alamamıştır. Sansasyon gazeteciliğiyle yaşadığı dönemde ün salmıştır. Yayınladığı

bazı yazılardan dolayı hapis ve para cezası almıştır. 1931 tarihinde gazetesinde ayrıntılı bir program ilan edip yeni bir parti kurma girişiminde bulunmuştur. Ancak hükümet izin vermemiş ve Arif Oruç da 19Ağustos 1931'den itibaren gazetesini kapatmıştır. Laik Cumhuriyetçi İşçi ve Çiftçi Fırkası sonuçsuz bir girişim olarak kalmıştır.

C) TEK PARTİ DÖNEMİ (1930-1950)

1- 1930-1939 Yılları

1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapanmasından sonra “çok partili rejimin Türkiye için uygun olmadığı” görüşü benimsenmeye başlamış ve bu görüşü destekleyenlerin sayısı giderek artmıştır. Dolayısıyla tek partili sistem daha da güçlenmiş ve 9 Mayıs 1935'te toplanan CHP Büyük Kurultayında, partinin otoriter ve totaliter nitelikleri daha da belirli bir hale gelmiştir. Atatürk 1936 Haziranında aldığı bir kararla CHP'ye yeni bir hüviyet kazandırmış, parti idaresi, devlet idaresiyle birleştirilmiş ve devletle parti içiçe girmiştir. Oluşan bu yeni şekle göre “İçişleri Bakanları Genel İdare Kurulu'na alınıyor, aynı zamanda partinin genel sekreteri oluyorlardı. Ayrıca devlet tarafından atanan Valiler buldukları ilin parti başkanlığını da yapacaklardı. Genel müfettişler ise, mntıkaları içinde devlet işlerini olduğu gibi, parti faaliyet ve teşkilatını da teftiş edeceklerdi.”¹³⁷

2- Atatürk'ün Ölümünden Sonraki Siyasi Ortam ve İsmet İnönü

Atatürk'ün ölümünden sonra ülkenin yönetiminde onun boşluğunu doldurabilecek icraatlarını devam ettirebilecek en uygun isim olarak İsmet İnönü belirlemiştir. O, Lozan'da gösterdiği başarıdan sonra Cumhuriyetin ilanıyla beraber Başvekil olmuş ve bu görevi, Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı süresince hemen hemen fasılasız devam etmiştir. Bu durum onu, Şevket Süreyya Aydemir'in ifadesiyle

¹³⁶ Tuncay, a.g.e., s.276

¹³⁷ Rıfık Salim Burçak, “Çok Partili Hayata Geçişimiz Üzerinde II. Dünya Savaşı'nın Etkisi”, *Yeni Türkiye (Türk Demokrasisi Özel Sayısı)*, Eylül-Ekim 1997, Yıl.3, Sayı:17, s. 644

“İkinci Adam” haline getirmiştir. Önce CHP Meclis Grubu toplantısında yapılan seçimde üyelerden 322’si İsmet İnönü’nün, bir kişi (Hikmet Bayur) ise Celal Bayar’ın Cumhurbaşkanlığı için oy kullanmış, daha sonra ise TBMM’de yapılan toplantıyla İnönü Cumhurbaşkanı seçilmiştir.¹³⁸ Yine Şevket Süreyya Aydemir’in ifadesiyle “şartların getirdiği adam” İsmet İnönü, artık halkın “Milli Şef”i olmuştur.¹³⁹

İsmet İnönü’nün cumhurbaşkanı olduğu günlerde, ülke içinde bir takım sorunlar söz konusu idi. Bunlar çok önemli sorunlardı. İnönü bu durumu şu şekilde özetlemektedir:

“Dış âlemin yeryüzü ölçüsünde çatışmaya gittiğini, kesin inanmayla görüyorum. Ufukta beliren bu çetin fırtınayı selametle geçirmek en çok fikrimi işgal ediyordu.

Dış münasebetlerimiz kararsız ve temelsizdi. Sovyetlerle münasebetlerimiz gölgeli, Nazilerle münasebetlerimiz şüpheli ve Garp âlemiyle münasebetlerimiz temelsizdi.

İç politikada bir huzur nizamına ihtiyacımız vardı. Ve bu mesele benim gözümde acele idi. Devletin iç ve dışişlerini inanılır bir zemine oturtmak ilk görevdi. 1930’dan sonra hazırlanan iktisadi planın neticesi değerlendirilmeliydi.”¹⁴⁰ Ancak o günlerde yaklaşan II. Dünya Savaşı, bütün dikkatleri iç meselelerden çok bu konuya yönlendirdi. Gerçek şu ki, İnönü oldukça karışık ve sonu belli olmayan dünya şartları içinde cumhurbaşkanlığı görevini üstlenmişti

İsmet İnönü, cumhurbaşkanı seçildikten kısa bir süre sonra, bir yandan güvendiği kişilere görev vererek CHP içindeki gücünü artırmış, bu yandan da izlediği barışçı politikalarla eski muhaliflerin rejimle uzlaşmasını sağlamıştı. 26 Aralık 1938’de Ankara’da toplanan Birinci Olağanüstü CHP kurultayında, parti

¹³⁸ Cemil Koçak, “Siyasal Tarih 1923-1950”, *Türkiye Tarihi*, IV, İstanbul 1997, s.122.

¹³⁹ İnönü Türk basınında “Milli Şef” unvanını ilk defa o günlerde almıştır. Mesela 13 Kasım 1938 de çıkan Bugün gazetesinin başyazısında şöyle denmektedir: “Millet Meclisi Atatürk’ten sonra onun eserini en iyi koruyacak, devam ettirecek halefini ittifakla seçti ve Atatürk’ün en yakın zafer ve inkılap arkadaşı İsmet İnönü’yü devletin en yüksek vazifesi başına getirerek, yeni Milli Şef’ini tayin etti.” Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, II, İstanbul 1985, s. 29.

¹⁴⁰ Aydemir, a.g.e., s. 33.

programında değişiklik yapıldı. Genel başkan seçimine ait maddeyi değiştirmeye yönelik tasarı teklifi şöyle idi:

“Partinin kurucusu ve ebedi Başkanı Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu olan Kemal Atatürk’tür.

Partinin değişmez Genel Başkanı İsmet İnönü’dür.

Partinin değişmez Başkanlığı aşağıdaki üç şekilde boşalabilir:

1. Vefat,
2. Vazife yapamayacak hastalık,
3. İstifa.¹⁴¹

Bu tasarı oybirliği ile kabul edildi. Bu karardan sonra İnönü, yalnız devletin başı olarak değil, tek partili siyasi iktidarın da “değişmez Başkanı ve Milli Şefi” olarak Türkiye Cumhuriyetinde güçlerinin zirvesine ulaşmış oluyor.¹⁴²

3- Türk Siyasî Hayatında Milli Şef Dönemi

İnönü “Milli Şef” ve “Değişmez Başkan” sıfatlarını kabul etmekle, inkılâpları devam ettirme zorunluluğunu ve sorumluluğunu yüklenmişti. O dönemde ülkedeki nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan köylü kesim sefalet içindeydi. Zirai mahsul kalkınmaya imkân vermeyecek kadar düşüktü. Doğu illeri açlık, sefalet, şeyhlik ve derebeylik gibi sorunlarla uğraşıyordu. Kısacası İnönü Cumhurbaşkanı olduğu ve CHP kongresinde Milli Şef ve Değişmez Başkan ilan edildiği zaman önünde yalnız onu yeni bir dünya savaşı olma ihtimalleri değil, benimsediği bu sistemin ağır sorumlulukları da bekliyordu.

Türkiye, 1939 yılında yani dünyanın hızla büyük bir savaşa doğru gittiği sıralarda, siyasî ve askerî bir ittifaka girmemiş olarak, tarafsız durumda bulunmaktaydı. Ancak 1939 yılının ortalarından itibaren Türkiye'nin bu durumunu zorlayan gelişmeler ortaya çıkmaya başlamıştır.

İkinci Dünya Harbinde Türkiye, harbin sonuna kadar “tarafsızlık” politikası takip etti. Yurt ve dünya şartları onu buna zorlamıştı. Türkiye'nin böyle bir politika

¹⁴¹ Celal Bozkurt, *Siyaset Tarihimizde CHP*, İstanbul (ty), s.47., Aydemir, a.g.e., s., s. 38.

¹⁴² Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasî Partiler*, İstanbul 1995, s.572-573.

takip etmesinde, Birinci Dünya Harbi deneyimi ve tecrübeleri etkili oldu. 1939-1945 zaman dilimindeki harp yıllarında Türkiye'yi idare edenler, Birinci Dünya Harbi'nin cephelerinde savaşan kimselerdi. Adı geçen harbin Türkiye'ye getirdiği felâketleri görmüşlerdi. Cumhurbaşkanı İsmet Paşa ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın politikası tarafsız kalmak, sonunda ne olacağı belirsiz herhangi bir maceraya atılmamaktı.¹⁴³

Hiçbir dönemde yayılmacı emellere sahip olmayan Türkiye Cumhuriyetinin resmî hedefleri, askeri ve ekonomik gücü, savaşa müsaade etmiyordu. Türkiye'nin özellikle askerî yapısı savaşmaya elverişli değildi. Öyle ki Metin Toker'in ifadesiyle “...Ordumuzun bin bir ihtiyacı vardı. Modern bir savaş usulü çıkmıştı. Ordular artık modernize olmuşlardı. Alman tanklarını perişan etmiş Sovyet tankları Bulgaristan'dan üzerimize yürüyünce, onları atlarla ve öküzlerle çekilen toprakları mı durduracaktık?”¹⁴⁴

İkinci Dünya Savaşı başlarında Türkiye'nin bu açıdan (askerî) durumu, cesaret verici değildi. Öyle anlaşılıyordu ki, memleket bir savaşa sürüklenirse, hemen birkaç hafta içinde bu savaş, modern bir savaşın icap ve imkânları sonucu kaybedilecekti... Memleket, bir savaş ihtimali karşısında, hemen her cephesi ile halsiz ve yetersizdi... Her şey onu gösteriyordu ki, eğer Türkiye bir savaşa sürüklenmek zorunda kalırsa, çok ağır problemlerle karşılaşacaktı. Her ne pahasına olursa olsun bir savaşın dışında kalınmalıydı.

İşte bütün bu ihtimaller karşısında Türk Hükümeti ve İnönü için açık kalan tek yol, bütün zekâsını ve imkânlarını kullanarak, işi duygusallık meselelerine dökmeden, kendi kabuğu içinde vaziyet almak ve savaş dışında kalabilmenin çarelerini aramaktan ibaretti. Nitekim öyle de oldu.¹⁴⁵

İsmet ve Fevzi Paşalar, Birinci Dünya Harbi'ne bütünüyle vakıftılar. Bu harbin cephelerinden geliyorlardı. Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Harbi'ne askerî ve ekonomik yönden hazırlıksız girdiği için harbi kaybetmişti. Ülkemizi, İkinci Dünya Harbi'ne sokmamakla, Birinci Dünya Harbi'nden alınan birinci ders bu oldu.

¹⁴³ Asım Gündüz, *Hatıralarım*, İstanbul, 1978, s.232.

¹⁴⁴ Metin Toker, *Türkiye Üzerinde 1945 Kabusu*, Ankara, 1971, s. 118.

¹⁴⁵ Aydemir, *İkinci Adam*, II, s. 135.

İkincisini ise, “hesap hatası”na düşmemek teşkil etti. Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Harbi'nde bu hataya düşmüş, “Almanya galip gelecektir” hayaliyle bu devletin safında harbe girerek kendisini mahvetmişti. II. Wilhelm Almanya’sı gibi Hitler Almanya’sı da Türkiye'nin kendi safında harbe girmesini istiyordu. Türkiye buna yanaşmadı. Sonra, dünyada tam bir belirsizlik havası vardı. Harbi kimin kazanacağı kestirilemiyordu. Ayrıca, Birinci Dünya Harbi deneyiminden çıkan bir diğer ders, İngiltere ve ABD'nin taraf olacağı bir savaşın bunlar tarafından kazanılacağı idi. Türkiye'nin tarafsızlık içinde bunlara meyilli bir politika takip ettiği görüldü. Bütün baskılara rağmen sonuna kadar bu politikasını devam ettiren Türkiye, İkinci Dünya Savaşına, sonucun belli hale geldiği 23 Şubat 1945'te girdi. Bu sonuca göre mağlubiyeti kesin gibi görünen Almanya ve Japonya'ya karşı ilan etti. Harp kararının, İngiltere ile olan ittifakın doğal sonucu ve Sovyetler arasında dostluk çerçevesinde alındığı belirtildi.¹⁴⁶ Ancak aynı tarihlerde, Almanya'nın yenilgisinin kesinleşmesi ve Sovyet ordularının başarıları, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı tutum ve davranışlarını bütünüyle değiştirdi ve daha da sertleştirdi. Bunun arkasından da Sovyetler Birliği, Türk-Sovyet ilişkilerinin kurulmasında ve gelişmesinde önemli bir yeri olan 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Tarafsızlık Antlaşması'nı, 19 Mart 45 günü feshettiğini açıkladı. Bu da iki devlet arasındaki ilişkilerde gerginliğe dayalı yeni bir dönemi başlattı.

Bu karar, Türkiye'nin “yalnızlık duygusu”nu gidermek için alınmıştı. Sovyetler Birliği, savaş sonrası niyetleri üzerine müttefiklerin şüphesini uyandırıyor ve savaşa girmekte geciktiği için Türkiye'ye dış biliyordu. Başlangıçta Hitler'le savaşmama yolunu seçen Sovyetler Birliği, bunu aynı yolu seçen Türkiye'ye karşı güçlü bir koz olarak kullanabileceğine inanıyordu. Rusya, zaferden sonra bu temayı işlemeyi kararlaştırdı.”¹⁴⁷

İkinci Dünya Harbi'nin galipleri, İngiltere, Amerika ve Sovyet Rusya olmuştu. Savaşın bu şekilde sonuçlanması, Türkiye'ye yönelik Alman ve İtalyan

¹⁴⁶ Edward Weisband, *II. Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası*, Çev. M. A. Kayabal, İstanbul, 1974., s.280

¹⁴⁷ Weisband, a.g.e., s.282-283.

yayılmacılığını etkisiz hâle getirmişti. Ancak Türkiye bu sefer de üzerinde yeniden canlanan bir diğer yayılmacı tehlikeyle karşı karşıya geldi. Kazandığı zaferden ve müttefikleri İngiltere ve ABD'nin kendisine yönelik olumlu davranışlarından faydalanmak isteyen Sovyet Rusya, Ekim 1939'daki gibi Türkiye'den boğazlarda üs, buna ilâveten Kars ve Ardahan'ın bir Sovyet cumhuriyeti olan Gürcistan'a ilhakını talep etti.

Fakat İngiltere ve ABD, Sovyet Rusya'nın kendileri için de giderek bir tehlike arz etmeye başladığını görünce, onun Türkiye üzerindeki isteklerine cephe aldılar. Özellikle Amerika, Sovyet Rusya'nın Orta Doğu petrol bölgesine inip, “*Amerika'nın damarlarında akan kan olan petrol*”ün, Sovyetler Birliği tarafından kontrol altına alınmasını istemiyordu. ABD, Türkiye üzerindeki Sovyet tehdidine gözdağı vermek için donanmasını Akdeniz'e gönderdi.¹⁴⁸

Hele, dünyanın ve ABD'nin en büyük savaş gemisi Missouri'nin Amerika'da vefat eden Türkiye'nin büyük elçisinin naaşım getirerek 5 Nisan 1946'da İstanbul önlerine gelip demirlemesi, Sovyet Rusya'ya daha açık bir gözdağı olmuştu. Adı geçen geminin gelişi ile ilgili olarak İsmet İnönü, “*Amerikan donanmasına mensup gemiler bize ne kadar yakın olursa o kadar iyi olur*” diyordu.¹⁴⁹

Cumhurbaşkanı İnönü'nün bu sevinci ve tavrı, Çarlık Rusya'sı orduları Balkan dağlarını aşıp İstanbul önlerine geldikçe, İngiltere'nin Ruslara “İstanbul ve boğazları size yedirtmem” dercesine donanmasını Ege ve Marmara'ya göndermesi karşısında Osmanlı sultanlarının duydukları sevinç ve takındıkları tavra benziyordu. XIX. yüzyılın ortalarında İngiltere'nin Türkiye politikasındaki rolleri, XX. yüzyılın ortalarında ABD'ye geçmiş, Türkiye, II. Dünya Harbi sonunda üzerine yönelik Sovyet Rusya tehdidi karşısında Amerika-Batı Bloku olan NATO savunma paktında yerini aldı.

Harp süresince tarafsız kalmayı başaran Türkiye, harbi müteakip oluşan yeni dünya şartlarında tarafsızlığını sürdürmeyi başaramadı. Çünkü Sovyet Rusya tehdidi karşısında, bu tehdidi, mevcut teknolojisi ile önleyemeyeceği kararına varmıştı.

¹⁴⁸ *Olaylarla Türk Dış Politikası*, SBF Yayını, Ankara, 1969, s.222.

¹⁴⁹ Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, IV, İstanbul, 1970., s.68.

Türkiye, Birinci Dünya Harbi'nde olduğu gibi, İkinci Dünya Harbi'nde bir kere daha teknolojik geriliğe yenik düşmüş, Sovyet tehdidinden korunmak için ABD ve batının “güçlü teknolojik şemsiyesi” altına sığınmak zorunda kalmıştı.

Savaşın Türkiye üzerinde sosyal ve ekonomik etkileri ise oldukça derindi. Yapılan bir hesaplama göre, Türkiye savaşa katılan ve katılmayan ülkeler arasında fiyat artışı ve hayat pahalılığı açısından ortalama % 363 rakamıyla birinciydi. Türkiye'yi % 203 fiyat artışıyla Hindistan izliyordu.¹⁵⁰

İkinci Dünya Savaşı, dünyada var olan bütün siyasal, askerî ve ekonomik dengeleri alt-üst edecek nitelikte bir savaştı. Büyük devletlerin, milyonlarca kişilik ordularını muharebelere sokması, yalnızca bu ülkelerin değil, savaşa katılmamış olan ülkelerin de ekonomik yapısını bütünüyle değiştirdi. Savaşa girmiş olan ülkelerin yanında, savaşa katılmamış ülkeler de, her an savaşa girme olasılığı karşısında, seferberlik uygulaması başlattı. Ekonomik tercihler, ilişkiler ve işlemler, ister istemez, bu yeni koşullardan etkileniyordu. Savaşın ilk günlerinde, pek doğal olarak, harp sahalarının hangi topraklara kadar genişleyeceğini kestirebilmek imkânsızdı. Bu nedenle, savaşa katılmış olan ülkelerin yanında, savaşa katılmamış olan pek çok ülke de ister istemez “savaş ekonomisi” uygulamak durumunda kalmıştı.¹⁵¹

“Savaş ekonomisi” deyimi, ekonomik ihtiyaçların ve koşulların, savaş durumu gözetilerek belirlenmesi ve yönlendirilmesi anlamına gelen bir deyim olduğu için; İkinci Dünya Savaşı süresince, normal dönemler dışında, olağanüstü bir dönem yaşandığı düşünülerek, savaş ekonomisi uygulayan ülkeler para, kredi, ulaştırma ve endüstri faaliyetlerini bu çerçevede düzenleme yoluna gittiler.¹⁵² Bu amaca dönük olarak, en etkin çaba harcayan ülke, hiç kuşkusuz ki Almanya idi. Almanya daha savaş başlamadan önce hazırlıklara başlamıştı; bu çerçevede vergiler hızla yaygınlaştırılmış, gıda maddeleri satışı karneye bağlanmış, bir “Fiyat Komiserliği”

¹⁵⁰ Metin Tire, *II. Dünya Savaşı'nda Millî Korunma Kanunu*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1990, s. 139.

¹⁵¹ Aydemir, *İkinci Adam*, II, s.206-214

¹⁵² Aydemir, a.g.e., s. 70-72.

kurularak fiyatlar denetim altına alınmış; meslek birlikleri kurulmuş, halk tasarrufa zorlanmıştı.¹⁵³

Bir süre sonra Almanya'yı İngiltere, Fransa, Amerika Birleşik Devletleri, Sovyetler Birliği, Hollanda, İtalya, Macaristan ve diğer batı ülkeleri izlemiştir.¹⁵⁴ Savaş öncesinde ve savaş süresince, pek çok fabrika sanayi ve tüketim mallarının üretimini durdurdu; bunların yerine silâh, cephane, askerî teçhizat ve öteki savaş malzemelerinin üretimine geçti. İsrafi önlemek, halkın ve ordunun yalnızca temel ihtiyaçlarını karşılamak, bu süreçte de özellikle kara borsayı ortadan kaldırmak amacıyla, piyasada zorlayıcı, kısıtlayıcı ve denetleyici yasalar hızla yaygınlaştırıldı.¹⁵⁵

Türkiye, ne yazık ki, daha savaş başlamadan önce, bu tür ekonomik hazırlanma dönemini başlatamadı. Aslında Türkiye'deki yöneticiler, Avrupa'da büyük bir savaşın başlamak üzere olduğunu önceden kestirmişler, hatta siyasî ilişkiler ve askerî yönden bazı hazırlıklar yapmışlardı. Çağdaş Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk, daha ölmeden önce, yakında bir dünya savaşının çıkacağını, genel durumun ve dengelerin bozulacağını, bu devre esnasında Türkiye'nin doğru hareket etmesi gerektiğini, bunu yapamazsa, büyük felâketlerle karşılaşmasının mümkün olduğunu belirtmiş,¹⁵⁶ buna benzer uyarılarını, ziyaret amacıyla Ankara'ya gelen Amerikalı General Mc. Arthur'la yaptığı söyleşisinde de yapmıştı.¹⁵⁷ Bundan öte, gelişen siyasal ve askerî olaylar, Atatürk'ün ölümünden sonra cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü'de de, savaş rüzgârlarının her an esmeye başlayabileceği düşüncesini oluşturmuştu. İsmet İnönü liderliğindeki Türkiye, doğru bir sezgiyle, hiçbir kuşkuya yer vermeyecek biçimde, tercihini özgür batı ülkeleri yanında koydu. Buna paralel olarak da, savaşın sonuna dek, özellikle İngiltere ve Fransa'ya karşı ılımlı bir siyaset

¹⁵³ Tire, a.g.t., s. 8.

¹⁵⁴ Tire, a.g.t., s. 8-16.

¹⁵⁵ Şükrü Babanzade, "Millî Korunma Kanunu", *İÜİF Mecmuası*, VII/1-4, (Ekim 1945- Temmuz 1946), s. 321. Ayrıca bkz. Tire, a.g.t., s. 8-16

¹⁵⁶ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, III, İstanbul, 1966, s. 560-562.

¹⁵⁷ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, III, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara, 1981, s. 93-95.

oluşturuldu ve bir dizi ikili ve üçlü antlaşmalar imzalandı.¹⁵⁸ Aynı süreçte, ağırlıklı olarak askerî hazırlıklar sürdürüldü.

Askerî ve siyasal hazırlıklara önem veren Türkiye, savaş öncesinde, ekonomik yönden bir hazırlanma süreci başlatamadı; oysa, özellikle askerî harcamalar ve resmen ilân edilmese de seferberlik uygulamaları, bütünüyle ekonomik koşulların üzerine oturmaktaydı. Savaş başlayınca, yeni kura gençler askere alındı, ardından da ihtiyat grubu askere çağrıldı;¹⁵⁹ daha savaşın başlangıcında 1 milyon olan asker sayısı, savaş yıllarında, 1,5 milyona kadar çıktı.¹⁶⁰

Askerlik süresi uzatıldı, birlikler artırıldı, köylerde bile askerî teşkilâtlar kuruldu. Hızla yeni kışlaların, talimgâhların yapımına geçildi. Yerli sanayii, sanayi ve temel tüketim maddelerinden, olabildiği ölçüde, harp sanayiine yönlendirildi.¹⁶¹ Ülkede pek dikkate değer bir silâh sanayii yoktu. Ordu için gerekli silâh, cephane ve diğer araç-gereç, ithal edilmek suretiyle, batı ülkelerinden sağlanıyordu. Daha savaşın başında özellikle deniz yolu taşımacılığı pek riskli bir duruma gelmiş, ulaşım zorlaşmış; dünya silâh piyasasında, savaşın doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan siyasî nedenlerle, silâh ithali oldukça zorlaşmıştı.¹⁶² Türkiye'nin bu zorlukları aşması için çaba harcaması gerekiyordu; gösterdiği her çaba da, ekonomiye yeni ve oldukça da ağır yükler yüklüyordu. Türkiye'nin dışında gelişen ve başta boğazlar olmak üzere Sovyetler Birliği'nin su yüzüne vuran niyetleri ve Almanya'da Hitler'in sınır tanımaz arzuları, Türkiye'yi kaygılandırıyor. Trakya'da, Edirne-Kırklareli arasındaki bölgede olduğu gibi, askerî tatbikatlar yapılıyor;¹⁶³ sınırlı olanaklarla ordu savaşa hazır bir duruma getirilmeye çalışılıyordu. Bütün bu çabaların ekonomik rakamlar

¹⁵⁸ Aydemir, *İkinci Adam*, II., s. 142.; Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet ilişkileri (1920-1953)*, TTK Yay, Ankara, 1991, s. 175-184 vd.; Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, Ankara, 1983, s. 553-558.; Cemil Koçak, *Türk-Alman İlişkileri*, TTK Yayını, Ankara, 1991, s. 153-174 vd.

¹⁵⁹ Talat Köseoğlu, *Demokrasi'de Kavgalarımız*, İstanbul, 1962, s. 225. Hanife Kuru, "II. Dünya Savaşı Yıllarında İzmir'in Sosyo-Ekonomik Durumu", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1/3 (1993), s. 296.

¹⁶⁰ İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, İstanbul, 1986. Tire, a.g.t., s. 27.; Salih Polatkan, *Birinci ve İkinci Dünya Savaşları*, İstanbul, 1986, s. 401-408.; Hilmi Uran, *Hatıralarım*, Ankara, 1959, s.358-360.

¹⁶¹ Köseoğlu, a.g.e., s. 225.; Kuru, a.g.m., s. 296.

¹⁶² Kuru, aynı yer.

¹⁶³ Aydemir, a.g.e., s. 143.

üzerindeki etkileri hızla hissedildi; öyle ki, genel bütçeden savunmaya ayrılan kaynaklardan payı, 1938-1939 arasında, %44'e kadar çıktı.¹⁶⁴

İkinci Dünya Savaşı başladığında Türkiye'de tek parti yönetimi (Cumhuriyet Halk Partisi) uygulanmaktaydı. Atatürk döneminden bu yana Türkiye'de, "eklektik" model dediğimiz karma bir ekonomik model yürütülmekteydi.¹⁶⁵ Bu Türkiye'nin kendi koşullarına göre kuralları belirlenmiş bir devletçilik anlayıştı.¹⁶⁶ Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana, bu modellerle Türkiye, istikrarlı bir kalkınma süreci yaşamıştı.¹⁶⁷ İkinci Dünya Harbi'nin başlamasıyla, ekonomik alanda tanık olunan bu düzenli seyir ciddi biçimde değişmelere uğradı.¹⁶⁸ Bu sırada Türkiye'de İsmet İnönü cumhurbaşkanı, Dr. Refik Saydam da başvekildi. Saydam Hükümeti, başvekilin Temmuz 1942'deki beklenmedik anda ölümüne kadar iş başında kaldı. Dr. Refik Saydam'dan sonra hükümeti kurmakla Şükrü Saraçoğlu görevlendirildi. Bu iki hükümet, karma ekonomik modelde uzlaşan bir anlayışa sahip olmakla birlikte, bu modelin uygulanışında ciddi ölçüde farklı yöntemlere ve ilkelere sahip bulunuyordu. Söz konusu dönem, bu farklı anlayış ve uygulamalardan dolayı, iki ayrı süreç olarak ortaya çıktı. Dr. Refik Saydam Hükümeti'nin iş başında olduğu yıllar, devletçilik anlayışının biraz daha katı olarak uygulandığı, piyasaya daha çok müdahale edilen, azamî tasarrufu öngören bir evreydi.

Türkiye, o zamana kadar ki, bütün sanayileşme çabalarına karşın, yine de bir tarım ülkesiydi. Aktif nüfusun büyük kısmının silâh altına alınışıyla, üretimde önemli bir iş gücü kaybı ortaya çıkmış, böylece çeşitli sektörler, özellikle de tarım sektörü, bu durumdan etkilenmişti.¹⁶⁹ Bu iş gücü kaybının etkileri bir yıl içinde hissedildi; hem ekilen tahıl alanlarında, hem de yıllık tarım üretiminde, savaş öncesi düzeyin

¹⁶⁴ Feridun Ergin, "Türkiye'de Harp Maliyesi", *İÜİF Mecmuası*, IV/2, İstanbul, 1945, s.148-170.

¹⁶⁵ Yüksel Ülken, *Atatürk ve İktisat: İktisadî Kalkınmada Etkinlik Sorunu ve Eklektik Model*, Ankara, 1981.

¹⁶⁶ Devletçilik için bkz, Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik (1923-1950)*, Ankara, 1962. Korkut Boratav, *100 Soruda Türkiye'de Devletçilik*, İstanbul 1974.; Haldun Derin, *Türkiye'de Devletçilik*, İstanbul, 1940.

¹⁶⁷ 1939 yılına gelindiğinde, Türkiye şeker, çimento, kereste, kauçuk ve deri ürünleri açısından, kendi kendine yeterli bir üretim düzeyine ulaşmıştı. Bunda, özellikle Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın rolü büyük oldu. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz., *Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı*, Ankara, 1973.

¹⁶⁸ Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, İstanbul, 1967, s. 83.

¹⁶⁹ *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi*, Akbank Yay, İstanbul, 1980, s. 83.

oldukça altına inildi. Büyük bölümü tarıma dayanan bir ekonomik yapıda, tahıl üretimindeki bu düşmenin, ülke ekonomisi yanında, toplumu oluşturan kesimleri de etkilememesi imkânsızdı. Nitekim daha savaşın ilk aylarında piyasadaki fiyatların hızla arttığı görüldü.¹⁷⁰

Refik Saydam Hükümeti, yeni ekonomik tercihlerini savaşın şartlarına göre yapmak zorundaydı. Bu nedenle, devletçiliğe biraz daha ağırlık veren bir yaklaşım sergiledi. Kısa sürede, bir dizi yabancı şirket devletleştirildi. Piyasadaki fiyat artışlarının önüne geçmek amacıyla, para sıkı bir denetime tâbi tutuldu. İthalât ve ihracat hacmi, savaşın getirdiği yeni koşullar nedeniyle hızla düştü. Bunun sonucu olarak piyasada mal darlığı kendini gösterdi, pek çok malda fiyatlar hızla yükseldi. Mal stokçuluğu ve kara borsacılık kendini gösterdi. Geniş halk kesimleri ciddî biçimde ekonomik sıkıntılar çekerken, bazı kişiler hızla zenginleşmeye başladı.¹⁷¹ İç piyasadaki pek çok açığöz tüccar, savaşın getirdiği haksız kazanç havasını sezinleyerek, mal kara borsacılığına başlamış, kısa yoldan zengin olma hevesine kapılmışlardı. Buna karşın, geniş halk kitlelerinin alım gücü ise aşama aşama düşüyordu. Deniz taşımalılığı büyük ölçüde düştüğü için, tüketim mallarına dönük ithalât hemen hemen hiç yapılamıyordu. Savaşın başlamasından bir iki ay sonra, piyasada pek çok mal bulunamaz oldu. Arz-talep eğrisi bu koşullarda tersine dönmüş, fiyatlar anormal ölçüde artmıştı.¹⁷² Mal arzının hacmi daralıp, talebin hacmi artınca, yükselen bu talep karşısında, özel ve -çoğu zaman da kanunlara aykırı olarak kurulmuş- fabrikaların sayısı hızla arttı.¹⁷³ Karpat'ın Saraçoğlu'nun bir konuşmasından aktararak belirttiğine göre, bu kıtlık karşısında el tezgâhları süratle çoğalmış, evinde dört tezgâhı olanlar kısa sürede zenginleşmişti; çünkü tezgâh sahipleri, devletten ucuza aldıkları ipliği dokuyup, gerçek değerinden dört kat fazla paraya halka satıyorlardı.¹⁷⁴ Ekmek gibi besin maddelerinin kıtlığı görüldü. Ürettiği

¹⁷⁰ *DİE Fiyat İstatistikleri (1933-1944)*, Ankara, 1944, s. 4.

¹⁷¹ Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, Ankara, 1971, s. 236.

¹⁷² Tire, a.g.t., s. 28.

¹⁷³ Karpat, a.g.e., s. 83.

¹⁷⁴ Karpat, a.g.e., s. 83. dn.

tahlılı devlete değil de, serbest piyasada satabilen pek çok üretici, savaşın başlarında önemli krlar elde etmişti.¹⁷⁵

Saydam Hükümeti, ordunun ve halkın durmadan artan mal ihtiyaını karşılayabilmek ve hayat standardının seviyesini düşürmemek için üretimi artırma gereğini duyuyordu.¹⁷⁶ Halk katmanlarının yanında, sayısı had safhaya ulaşan ordunun ihtiyaçları da, piyasada mallara olan talebi artırmaktaydı. Saydam Hükümeti, ordunun ve kentli nüfusun ihtiyaçları için, yeterli stok temin edilmesi yoluna gitti. Özellikle hububat ve diğer yiyecek maddeleri ile giyim maddelerine fiyat kontrolleri uygulandı.¹⁷⁷

şevket Süreyya Aydemir'e göre bu uygulamalar, sabit gelirliler lehine gösterilen gayretlerin sonucuydu. Saydam döneminde btçedeki gelişmeler baş döndürücü biçimde kontrolden çıkan bir seyir almamış; Türkiye kendi yağıyla kavrulmayı başarmıştır.¹⁷⁸

¹⁷⁵ Karpat, a.g.e., s. 83. (Ekmek fiyatlarında 1933'ten 1939'a kadar önemli fiyat artışı olmamış, savaşın başlamasıyla hızlı bir yükselişe geçmiş, 1940 yılından sonra da astronomik oranlara yükselmiştir. Kuru, a.g.m., s. 302-305.; Rakamlar için bkz. *DİE Fiyat İstatistikleri*, s. 4.

¹⁷⁶ Karpat, a.g.e., s. 83.

¹⁷⁷ Timur, a.g.e., s. 236.; Tire, a.g.t., s. 16-18.

¹⁷⁸ Aydemir, a.g.e., II, s. 227.

II. BÖLÜM

1920-1950 YILLARI ARASINDA

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDE

GÖREV YAPAN MİLLETVEKİLLERİNİN SOSYAL VE

İKTİSADİ PROFİLİ

I. TBMM'nden başlayarak 1950 yılına kadar Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görev yapan milletvekillerinin sosyal ve ekonomik durumlarının incelenmesi, yalnızca Türk toplumundaki iktidar elitlerinin daha iyi anlaşılması açısından değil, aynı şekilde ülkemizde yaşanan bir çok sosyal ve siyasi gelişmelerin değerlendirmesinin daha objektif bir şekilde yapılabilmesi için de büyük önem taşır. Bu konuda şimdiye kadar bazı araştırmalar yapılmıştır. Bunlar içerisinde Frederick W. Frey¹⁷⁹ ve Ali Arslan¹⁸⁰ tarafından yapılan çalışmalar oldukça önemlidir. Her iki yazar da Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerini "Türk Siyasi elitleri"¹⁸¹ başlığıyla değerlendirmiş ve 1920-1995 yılları arasında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görev yapan milletvekillerini yaş, cinsiyet, medeni durum, meslekî özgeçmiş, eğitim düzeyi ve görülen eğitimin türü gibi sosyal faktörler açısından ele almışlardır. Bunun dışında milletvekillerinin parlamentodaki hizmet süreleri, tecrübeleri ve yeniden

¹⁷⁹ Frederick W. Frey, *The Turkish Political Elite*, Cambridge, M.I.T. Press, Cambridge, Mass., 1965.

¹⁸⁰ Ali Arslan, *Turkish Political Elites: Top Political Leadership in Turkey and Social Construction of Turkish Political Elites*, Guildford: University of Surrey, Department of Sociology (Unpublished MSc.Thesis), 1995.; aynı yazar, *Who Rules Turkey: The Turkish Power Elite and the Roles, Functions and Social Backgrounds of Turkish Elites*, Guildford: University of Surrey, Department of Sociology (PhD Thesis), 1999; (Arslan'ın zikrettiğimiz tezlerini görme şansımız olmadı. Fakat yazarın konuyla alakalı başka çalışmaları ilgili yerlerde gösterilmiştir.)

¹⁸¹ Elit teorisi hakkında bkz, Ali Arslan, "Eşitsizliğin Teorik Temelleri: Elit Teorisi", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6, 2003/2, 115-135.; Aynı yazar, "Türk Siyasi Elitleri". *International Journal of Human Sciences*, Political Science [journal on-line] Available from Internet at: <<http://www.insanbilimleri.com/en>> [with access 20-10-2004].

seçilme durum, lokalite yani milletvekillerinin doğum yerleri ile seçim bölgeleri arasındaki ilişki gibi konular da değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Yaptığımız araştırma sonucunda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görev yapan milletvekillerinin ya da Türk siyasi elitlerinin sosyal ve ekonomik durumlarını ortaya koyan istatistiksel verileri ve bu verilerin değerlendirmelerini şu şekilde göstermek mümkündür.

A) YAŞ DURUMLARI

Yaş, Türk toplumu için oldukça önemli bir sosyolojik faktördür. Son yıllarda yaşanan olumlu bazı gelişmelere ve "Akıl yaşta değil, baştadır" şeklinde genel toplumsal önermelere rağmen, yaşçılık (ageism) halen günümüz Türkiye'sinde etkili olmakta ve yaş olgusu, özel ve geleneksel bir statü sembolü olarak halen varlığını sürdürmektedir. Diğer yandan konunun bireysel enerji ile ve dolayısıyla uyum yeteneği ile ilişkisinin yanında yıllar boyu süren bir çabanın ürünlerini yitirme korkusu ile bağlantısı olduğu da söylenebilir.¹⁸² Burada asıl önemli olan bu tutum farklarının siyasal davranışlara da yansımalarıdır.

Genç nüfus, genel ülke nüfusu içinde çok büyük bir orana sahip olmasına rağmen, orta yaşlı ve ileri yaşlılar tarafından büyük ölçüde siyasi hayattan izole edile gelmişlerdir. Bu duruma 30 yaşın altındakilerin milletvekili adayı dahi olamayacağını içeren Anayasa'nın 76. maddesiyle de (bu madde de yenileyin yapılan değişiklikle milletvekili adayı olabilme yaşı 25'e indirilmiştir) bu duruma yasal bir dayanak oluşturulmuş ve bu madde, bu konuda hukuki bir engel görevi icra etmişlerdir. Fakat önemle vurgulanması gerekir ki, özellikle politikadaki bu yaşçı (ageist) anlayış yalnızca Türk toplumuna özgü bir realite değildir. Frey'in de belirttiği gibi Türk siyasi elitlerinin ortalama yaşı, çoğu batılı ülkelerin siyasi elitlerinkinden daha düşüktür.¹⁸³

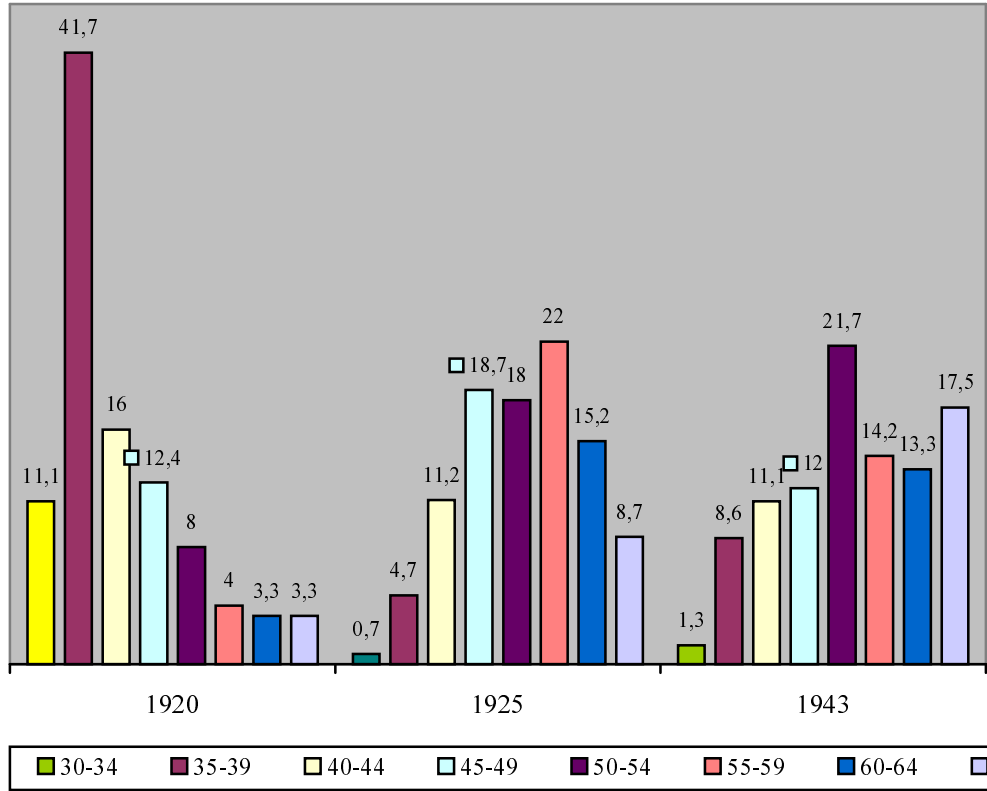
¹⁸² Ahmet Taner Kışlalı, "Parlamentonun Yapısal Evriminde Eğitim, Yaş, Cinsiyet Boyutu", *Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı*, Ankara, 1976, s. 171.

¹⁸³ Frey, a.g.e., s. 71; Ali Arslan, "Cumhuriyet Dönemi (1920-1995) Türk Siyasi Elitlerinin Toplumsal Profili", *Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (2001), s.5-16.

Tablo I

Milletvekillerinin Yaş Durumları¹⁸⁴

Yaş Grupları	1920	1925	1943
30-34	11.1	0.7	1.3
35-39	41.7	4.7	8.6
40-44	16.0	11.2	11.1
45-49	12.4	18.7	12.0
50-54	8.0	18.0	21.7
55-59	4.0	22.0	14.2
60-64	3.3	15.2	13.3
65 ve üzeri	3.3	8.7	17.5

¹⁸⁴ Kışlalı, a.g.e., s.173. (1920-1995 arası için bkz. Ali Arslan, “The Evaluation of Parliamentary Democracy in Turkey and Turkish Political Elites”, *HAOL*, Núm. 6 (Invierno, 2005), s.138.

Atatürk, Cumhuriyet'i oldukça genç bir kadroyla kurmuştur. Milli mücadele ve TBMM'nin açılması sırasında Atatürk'ün yanında genç subaylar bulunmaktadır. Bu bakımdan birinci meclise, "genç kuşağın iktidarı" demek mümkündür. Nitekim Milletvekillerinin %52.8'i kırk yaşından daha gençtir.¹⁸⁵ 1923'de Mustafa Kemal'in ikinci grubu tasfiyesi sonucu tekrar yeni elemanlarla toplandığı için yaş ortalaması yine düşük kalmıştır. 1927'den itibaren meclisin yaş ortalaması yükselmeye başlamış, bu yükseliş 1946'ya kadar sürmüştür. Nitekim cumhuriyetin ilk kuşağı yaşlanmış ve Tek parti meclislerinin en yaşlısı VII. dönem meclisi olmuştur.¹⁸⁶

1935'den sonra yapılan inkılâpları koruma gayretine düşen yaşlı tek parti yöneticileri ve Meclis'i genç toplumun ihtiyaç ve isteklerine cevap veremez duruma gelmiştir. Gençler parlamentoya ancak çok partili dönemle birlikte girebilmişlerdir. Nitekim Demokrat Partinin iktidara gelmesi ile yaş ortalamasının birden büyük bir düşüş kaydettiği ve bunun 1961'e kadar sürdüğü görülmektedir.¹⁸⁷

Ayrıca yaş grupları bağlamında araştırma derinleştirildiğinde çok partili dönem Türk parlamentosunda 3 yenilenme noktasının olduğu gözlemlenir: 1950 (yüzde 32), 1961 (yüzde 44) ve 1977 (yüzde 39) parlamentoları bu rejenerasyonun sembolüdür. Bu parlamento dönemlerinde genç kuşak (30-39), diğer dönemlerle karşılaştırıldığında oldukça yüksek bir oranda temsil edilmişlerdir.

Özetle, çok partili dönemde Türk siyasi elitleri içinde genç (görelî olarak) kuşak yüzde 28'lik bir oranda temsil edilirken, tek partili dönemde bu oran yüzde 23 civarındadır. Konu Orta yaşlılar (40-54) açısından incelendiğinde de benzer trend ile karşılaşılır: Tek partili dönem Türk siyasi elitleri arasında orta yaşlıların oranı yüzde 43 olarak hesaplanırken, bu oran çok partili dönemde yüzde 55'e yükselir. İleri yaşlılar (55 yaş ve yukarısı) açısından ise tersine bir değişim gözlemlenir ve bu yaş

¹⁸⁵ Turhan, a.g.e., s.116.

¹⁸⁶ 1960 darbesi, elit dolaşım sürecini hızlandırır ve meclise taze kan getirir. 1961 parlamentosunda elitlerin ortalama yaşı 43.6'ya düşer. 1965'ten itibaren yaş ortalaması yükselme trendine girer ve bu durum 1987'ye kadar devam eder. Ali Arslan, "The Evaluation of Parliamentary Democracy in Turkey and Turkish Political Elites", s.138.; Ali Arslan, "Cumhuriyet Dönemi (1920-1995) Türk Siyasi Elitlerinin Toplumsal Profili", s.5-16

¹⁸⁷ Yücekök, a.g.e., s.182.

grubunun temsil edilme oranı çok partili dönemde, tek partili dönemin yarısına iner.¹⁸⁸

B) CİNSİYET DURUMU (KADIN-ERKEK ORANI)

Siyasi elitlerle ilgili bir başka önemli bulgu “cinsiyetçilik” olgusudur. Sosyal bilimler literatürüne “sexism” ya da “genderism” olarak geçmiş olan “cinsiyetçilik”, belli bir toplumsal grubun, cinsiyet temeline dayanan fiziki özelliklerinden dolayı öteki toplumsal gruba (cinsiyet grubuna) baskın olması durumudur. Cinsiyet ayrımcılığı hemen her toplumda ve hemen her dönemde kadınların aleyhine olmuştur. Ancak bize göre, bu durum sadece “cinsiyet ayrımcılığı”nın değil, kadınların siyasete karşı ilgisizliklerinin de bir sonucu olarak değerlendirilmelidir.

Nitekim Türkiye’de kadınlara seçme ve seçilme hakkı, Avrupa’daki birçok devletten daha önce 4 Aralık 1934’te çıkarılan bir kanunla verilmiştir.¹⁸⁹ Milli Mücadele dönemindeki çalışmaları ile üzerine düşeni yapan Türk kadını, takdire şayan bir davranış sergilemişti. Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918) sonrası işgallere karşı protesto mitingleri ile tepkisini ortaya koyma, ordunun hizmetinde bulunma, mermi ve giyecek imal etme ve cepheye malzeme taşıma gibi faaliyetlerde bulunmuştu.¹⁹⁰ Cumhuriyetin ilanında sonra daha 1923 yılı Nisanında “İntihâb-ı Mebusan Kanunu”nun görüşülmesi esnasında kadına seçme hakkının verilmesi

¹⁸⁸ Ali Arslan, “The Evaluation of Parliamentary Democracy in Turkey and Turkish Political Elites”, s.138.; Ali Arslan, “Cumhuriyet Dönemi (1920-1995) Türk Siyasi Elitlerinin Toplumsal Profili”, s.5-16

¹⁸⁹ Bernard Caporal, *Kemalizmde ve Kemaliz Sonrasında Türk Kadını*, Ankara, 1981, s.702; Ali Arslan, “The Evaluation of Parliamentary Democracy in Turkey and Turkish Political Elites”, s.133-134.

¹⁹⁰ Türk kadınlarının Milli Mücadeledeki faaliyetleri için bkz.; İnci Engingün-Müjgan Cunbur-Cahide Özdemir, *Milli Mücadele’de Türk Kadını*, Ankara 1983. (Atatürk, özellikle 21 Mart 1923 tarihinde Konya Kadınları ile yaptığı konuşmasında şu sözleri ile ifade etmiştir: “Bu son senelerin inkılâp hayatında hummalı fedakarlıklarla mamul mücadele hayatında, milleti ölümden kurtararak halâsa ve istiklâle götüren azm-ü faaliyet hayatında her ferdi milletin mesaisi, gayreti, himmeti fedakârlığı sebkeylemiştir. Bu meyanda en ziyade tebci ile yad ve daima şükran ile tekrar edilmek lâzım gelen bir himmet vardır ki, o da Anadolu kadınının ibraz etmiş olduğu çok ulvî, çok yüksek, çok kıymetli fedakârlıktır. Dünyanın hiçbir yerinde, hiçbir milletinde, Anadolu köylü kadınının fevkinde kadın mesaisi zikretmek imkânı yoktur ve dünyada hiçbir milletin kadını ‘Ben Anadolu kadınımdan daha fazla çalıştım, milletimi halasa ve zafere götürmekte Anadolu kadını kadar himmet gösterdim’ diyemez...” *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, II, s.148.)

konusu gündeme gelmiş ancak tartışmalar sonucunda kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmesi kabul edilmemişti.¹⁹¹ Bununla beraber kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi için gösterilen yoğun faaliyetler devam etti. Bu amaçla 16 Haziran 1923’de “Kadınlar Halk Fırkası”¹⁹², 7 Şubat 1924’te “Türk Kadınlar Birliği”¹⁹³ kuruldu. 3 Nisan 1930’da kabul edilen Belediye Kanununda kadınlara ilk kez belediye seçimlerinde oy kullanma ve Belediye Meclislerine seçilme hakkı verildi.¹⁹⁴ 26 Ekim 1933’te ise 1924 tarihli Köy Kanunu’nun 20. ve 25. Maddelerinde yapılan değişiklikle muhtar ve ihtiyar meclisi seçimlerinde oy kullanma ve seçilme hakkını elde eden kadınlar nihayet 5 Aralık 1934’te dönemin Başbakanı İsmet İnönü ve 191 arkadaşının; 1924 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu’nun 10.ve 11. Maddelerinin değiştirilmesine ilişkin kanun teklifinin kabul edilmesiyle milletvekili seçme ve seçilme hakkını kazandılar. Kanun’da yapılan değişiklikle kadın, erkek her Türkün seçme yaşı 22, seçilme yaşı 30 olarak belirlendi.¹⁹⁵

Bu kanunu takip eden ilk seçimlerde parlamentoya 17 kadın milletvekili girmiştir.¹⁹⁶ 1936 yılı başında boşalan milletvekillikleri için yapılan “ara seçimi”nde ise Çankırı Milletvekili olarak seçilen emekli öğretmen Hatice Özgenel ile bu sayı 18’e çıkmıştır.¹⁹⁷ Tek parti dönemi yöneticileri kadının toplumsal ve siyasal hayata girmelerine büyük önem vermelerine rağmen toplumun %50’sini oluşturan kadınlar parlamentoda en fazla %3.8 oranında temsil edilmişlerdir. Bunda yukarıda

¹⁹¹ Bu konudaki tartışmalar için bkz., *TBMM Zabıt Ceridesi*, Cilt:28, s.326-330.

¹⁹² Zafer Toprak, “Cumhuriyet Halk Fırkasından Önce Kurulan Parti, Kadınlar Halk Fırkası”, *Tarih ve Toplum*, IX/51, Mart 1988, s.30-31

¹⁹³ Zafer Toprak, Türkiye’de Siyaset ve Kadın: Kadınlar Halk Fırkası’ndan Ulusal Kadınlar Birliği Kongresine (1923-1935)”, *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, Sayı.2, Yıl.1994, s.6-7.

¹⁹⁴ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Cilt:17., s.3-10.

¹⁹⁵ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Cilt:25., s.82-84.

¹⁹⁶ Bazı kaynaklarda 18 kadın milletvekili olduğu zikredilmekle beraber doğrusu on yedi olacaktır.

Burhan Göksel, *Çağlar Boyunca Türk Kadını ve Atatürk*, Ankara 1993, s.168.

¹⁹⁷ Kadın milletvekillerinin isimleri ve seçim bölgeleri şu şekildedir: Mevrure Gönenç (Afyonkarahisar), Hatı Çırpan (Satı Kadın- Ankara), Türkan Örs Baştuğ (Antalya), Sabiha Gökçül Erbay (Balıkesir), Şekibe İnel (Bursa), Hatice Özgener (Çankırı), Huriye Öniz Baha (Diyarbakır), Fatma Memik (Edirne), Nakiye Elgün (Erzurum), Fakihe Öymen (İstanbul), Ferruh Güpgüp (Kayseri), Bahire Bediş Morova Aydılek (Konya), Mihri Bektaş (Malatya), Meliha Ulaş (Samsun), Esmâ Nayman (Seyhan), Sabiha Görkey (Sivas), Seniha Hızal (Trabzon), Benal Nevzad İstar Arıman (İzmir) Ara seçimlerde: Hatice Özgenel (Çankırı) Kadın milletvekilleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz, Ayten Sezer, “Türkiye’deki İlk Kadın Milletvekilleri ve Meclisteki Çalışmaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XIV, Kasım 1998, Sayı:42, s. 889-905.

bahsettiğimiz cinsiyet ayrımcılığından ziyade tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de kadınların siyasete karşı olan ilgisizliklerinin büyük etkisi olduğu söylenebilir.¹⁹⁸

Tablo II (a)

Kadın Milletvekillerinin Sayısı ve Oranı¹⁹⁹

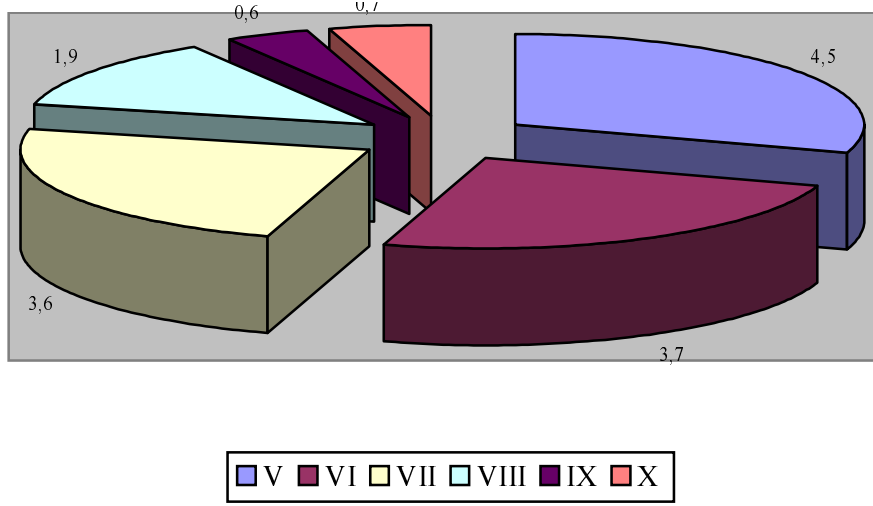
T.B.M.M. Dönemi ve Seçim Yılı	Toplam Milletvekili Sayısı	Kadın Milletvekili Sayısı	Oran (%)
V. Dönem-1935	395	18	4.5
VI. Dönem-1939	400	15	3.7
VII. Dönem-1943	435	16	3.6
VIII. Dönem-1946	455	9	1.9
IX. Dönem-1950	487	3	0.6
X. Dönem-1954	535	4	0.7
XI. Dönem-1957	610	7	1.1
XII. Dönem-1961	450	3	0.6
XIII. Dönem-1965	450	8	1.7
XIV. Dönem-1969	450	5	1.1
XV. Dönem-1973	450	6	1.3
XVI. Dönem-1977	450	4	0.8
XVII. Dönem-1983	400	12	3
XVIII. Dönem-1987	450	6	1.3
XIX. Dönem-1991	450	8	1.7
XX. Dönem-1995	550	13	2.3
XXI. Dönem-1999	550	22	4.0
XXII. Dönem-2002	550	24	4.4

¹⁹⁸ Caporal, a.g.e., s.717-727.

¹⁹⁹ Ezherli, a.g.e., s.165.; Kışlalı, a.g.m., s.170

Tablo II (b)

V-X. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisinde Kadın Vekillerin Oranı

Kadınların ilk kez katıldığı 1935 yılı seçimleri, iki dereceli seçim sistemi ve tek parti olarak CHF'nin bulunduğu bir ortamda yapıldı. Daha önceki seçimlerde olduğu gibi bu seçimlerde de büyük ölçüde kadın ve erkek adaylar parti üst kademeleri tarafından belirlendi. Seçimlere gerek müntehib-i sani (ikinci seçmen) olarak gerekse milletvekili adayları olarak kadınların ilgisi ve katılımı oldukça fazlaydı. 8 Şubat 1935'te yapılan seçimlere katılım, özellikle İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük şehirlerde % 80'lere varmıştı ve söz konusu şehirlerde oy verenlerin % 48'e yakınının kadınlardan meydana geldiği ifade ediliyordu. Kadınların da katıldığı ilk seçimler olmasına rağmen katılımın fazla olması, onların konuya olan ilgilerini ortaya koyması açısından olumlu bir gelişmedir. 1935 seçiminde 1936 yılı başında boşalan milletvekillikleri için yapılan ara seçimde meclise giren 18 kadın milletvekili, Meclis'teki tüm milletvekillerinin % 4,5 'ini oluşturdu. Bu oran o günden bugüne ulaşılan en yüksek rakamdır.

Dikkat çeken diğerk bir özellik de Türkiye nüfusunun yarısını oluşturan bir kesimin temsilcisi olarak Meclis'e giren kadınların, temsilcisi oldukları hemcinslerinin oldukça üstünde bir eğitim ve kültür seviyesine sahip, seçkin kimseler oluşudur. Bu açıdan bakıldığında söz konusu kadınların diğerk kadınları özellikle kırsal kesimdekileri ne dereceye kadar temsil ettikleri ya da onların sorunlarıyla nereye kadar ilgilenebilecekleri sorusu akla gelmektedir.²⁰⁰

Türk parlamento tarihinde, kadın milletvekilleri en yüksek oranda Tek parti döneminde temsil edilmişlerdir. Çok partili rejime geçtikten sonra bu oranın hızla düştüğü gözlenmektedir. Siyasal iktidarın el değıştirdiğı 1950 seçimlerinde yasama organına sadece 3 kadının girebilmiş ve oran % 0.6 olarak en düşük düzeyini bulmuştur.

1950'den sonraki dönemde, kadının ev dışı bir iş de çalışmasının giderek yaygınlaştığı göz önüne alınırsa, yasama organında temsil edilme bakımından hızlı gerilemeleri daha da ilginç olmaktadır. Demek ki kadına tek parti döneminde verilen önem onun toplumdaki ağırlığından değil, rejimin ideolojik amaçlarından kaynaklanmaktadır.²⁰¹

Görüldüğü gibi Türk kadını, Cumhuriyet tarihinde, siyasi elitler içinde en yüksek temsil gücünü, Atatürk zamanında elde etmiştir. 1935 seçimlerinde 18 Türk kadını milletvekili olarak parlamentoya girmiştir. Bu dönem milletvekillerinin yüzde 3.8'ini oluşturan bu oran, dönemin toplumsal ve evrensel koşulları göz önünde bulundurulduğunda ve çoğu batılı ülke kadınlarının o dönemde daha seçme hakkının bile olmadığı hatırlanınca, daha çarpıcı bir gerçeğı ortaya koyar. Ne yazık ki, Atatürk'ün başlattığı bu demokratik gelenek, geliştirilmek şöyle dursun, olduğu şekliyle bile korunamamıştır. Türk kadının, yaklaşık 65 yıllık süreç içinde, seçilme haklarını aldıktan sonra katıldıkları ilk genel seçimlerdeki temsil edilme oranına yeniden ancak 1999 seçimlerinde ulaşabilmişlerdir: 21. dönem Türk

²⁰⁰ İlk kadın milletvekillerinin meclisteki faaliyetleri için bkz.; Şirin Tekeli, *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat*, İstanbul 1982., s.286 vd.; Yeşim Arat, "Türkiye'de Kadın Milletvekillerinin Değişen Siyasal Rollerini, 1934-1980", *Ekonomi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1, (Kış 1987), s.45-66.

²⁰¹ Kışlalı, a.g.e., s.169.

parlamentosunun yaklaşık yüzde 4'ünü kadınlar oluşturmuştur. Bu oran 2002 seçimlerinde ise yüzde 4.4 olarak gerçekleşmiştir. Türk kadını, çok partili dönem Türk siyaset hayatında, yüzde 1.3 gibi küçük bir oranla temsil edilirken, erkeklerin yüzde 98.7'lik bir oranla ezici bir üstünlüğü göze çarpar. Türkiye genel nüfusunun yaklaşık yarısı kadın olduğu hatırlanırsa, bu oranların anlamı daha iyi anlaşılır.²⁰²

C) MEDENİ DURUM VE ÇOCUK SAYILARI

Kişilerin toplumsal ve ekonomik durumlarını belirleyen konulardan biri de medeni durum ve çocuk sayılarıdır. Özellikle gelenekçi yapıya sahip toplumlarda kadın veya erkek bireylerin bir aile yaşantısına sahip olması arzu edilir. Ayrıca özellikle günümüzde, düzenli evlilik ve aile hayatına sahip olan bireylerin iş dünyasında tercih edildiği, işverenlerin çalışanlarını, özellikle üst düzey yöneticilerini seçerken bu konuya dikkat ettiği bilinmektedir.

Tablo V

Medeni Durum ve Çocuk Sayıları

Dönemler	Medeni Durum (%)		Ortalama Çocuk Sayısı
	Evli	Bekar-Dul	
Tek Partili Dönem	86,7	13,3	2,66
Çok Partili Dönem	93,7	6,3	2,5
Genel Ortalama	90,2	9,8	2,58

TBMM'nin, büyük çoğunluğu evli milletvekillerinden oluşmaktadır. Bu konuda dikkat çekici bir başka bulgu ise meclisteki evli milletvekillerinin oranının 1940'lı yıllarda artmaya başladığı ve bu durumun günümüze kadar sürdüğü gerçeğidir. Öte yandan Tek partili dönemde, Türk siyasi elitlerinin yaklaşık yüzde 87'sini evli milletvekilleri oluştururken, bu oran çok partili dönemde yüzde 94'e çıkmıştır. Bu durum Türk toplumunun evliliğe, ister bir kurum isterse bir yaşam tarzı olarak, büyük bir önem atfettiği gerçeğiyle ilişkilendirilebilir.

²⁰² Ali Arslan, "Cumhuriyet Dönemi (1920-1995) Türk Siyasi Elitlerinin Toplumsal Profili", s.5-16.

Bir diğ er önemli faktör ise, milletvekillerinin sahip oldukları ortalama çocuk sayısıdır. Tek partili dönemde, milletvekillerinin ortalama çocuk sayısı 2.5 olarak hesaplanırken, çok partili dönemde Türk siyasi elitlerinin çocuk sayısında küçük de olsa belli bir artış göze çarpar. Çok partili dönemin başında 2.6 olan ortalama çocuk sayısında, takip eden dönemlerde bir düşüş gözlemlenir. Bu durum 1960 ihtilaline kadar devam eder, 1961'de ise çocuk sayısında görel i bir artış başlar. Bu artış 1980 darbesiyle durdurulur. 1977'de 2.7 olan ortalama çocuk sayısı, 1983 parlamentosunda 2.37'ye düşer. Bundan hareketle Türk siyasi elitlerinin büyük çoğunluğunun, Türk toplumu genelinde karşılaştırıldığında, küçük aile yapısına sahip olduğu söylenebilir. Bununla birlikte azınlıkta da olsa, bazı milletvekilleri çok geniş bir aile yapısı sergiler. Örneğ in, 1977 parlamentosunda bir milletvekili 18 çocuğ a sahipti. Böylesi geniş aile yapısına sahip siyasi elitler çoğunlukla doğ u, özellikle de güneydoğ u Anadolu kökenlidir.²⁰³

D) MESLEKÎ DAĞILIM

Tablo I (a)

Milletvekillerinin Meslekî Durumları²⁰⁴

Meslek	I. Dönem (1920)	II. Dönem (1923)	III. Dönem (1927)	IV. Dönem (1931)	V. Dönem (1935)	VI. Dönem (1939)	VIII. Dönem (1946)	IX. Dönem (1950)	X. Dönem (1954)
Hukuk	13	12	12	13	12	13	17	19	26
Tıp	4	7	8	7	9	11	10	11	13
Dis.Vet.Ecz.	1	-	1	1	2	2	2	3	2
Mühendis	-	1	1	1	1	1	2	2	4
Siv. Bürokrat	23	25	25	20	19	18	19	14	10
Asker	15	20	19	16	18	16	14	11	6
Eğ itim	5	9	10	9	11	13	14	11	6

²⁰³ Ali Arslan, "The Evaluation of Parliamentary Democracy in Turkey and Turkish Political Elites", s.139.; Ali Arslan, "Cumhuriyet Dönemi (1920-1995) Türk Siyasi Elitlerinin Toplumsal Profili", s.5-16.

²⁰⁴ Frey, a.g.e., s. 181.; Ali Arslan, "The Evaluation of Parliamentary Democracy in Turkey and Turkish Political Elites", s.139.; Yücekök, a.g.e., s.160.

Ticaret	12	7	9	11	10	10	7	13	17
Tarım	6	6	6	10	8	6	7	9	10
Bankacılık	1	1	1	1	1	3	2	2	2
Din	17	7	4	3	3	2	1	1	1
Gazetecilik	2	4	5	7	5	5	3	3	4
Diğer	2	-	-	-	-	-	1	-	-
Bilinmeyen	15	12	-	1	-	-	-	-	-
Toplam Milletvekili	437	333	333	348	444	470	492	499	494

Tablo I (b)

Meslek Gruplarına Göre Dağılım

Meslekler	I 1920	II 1923	III 1927	IV 1931	V 1935	VI 1939	VII 1943
Bürokrasi	43	54	54	45	48	47	47
Sivil İdare	23	25	25	20	19	18	19
Askerlik	15	20	19	16	18	16	14
Eğitim	5	9	10	9	11	13	14
Serbest Meslek	20	20	27	29	29	32	34
Hukuk	13	12	12	13	12	13	17
Doktorluk	4	7	8	7	9	11	10
Eczacı	1	-	1	1	2	2	2
Veteriner							
Mühendis	-	1	1	1	1		2
Gazetecilik	2	4	5	7	5	5	3
Girişimcilik	19	14	16	22	19	19	16
Ticaret	12	7	9	11	10	10	7
Tarım	6	6	6	10	8	6	7
Bankacılık	1	1	1	1	1	3	2
Din	17	7	4	3	3	2	1
Diğer	2	-	-	-	-	-	1

Türkiye'de siyasi elitlerin dolaşımı sürecinde etkili olan bir diğer önemli faktör mesleki özgeçmiştir. Parlamento'da, 1946'ya kadar sivil bürokratların önemli bir ağırlığı var iken çok partili dönemin başında, Tablo I (a)'da da görüldüğü gibi, serbest profesyonel meslek sahipleri (avukatlar, mühendis ve mimarlar, doktorlar, dişçiler gibi) Türk siyasi hayatında daha etkili konuma geçmişlerdir. Bu dönemde, hukukçu kökenli milletvekillerinin oranında, fark edilir bir artış gözlemlenir. Özellikle Demokrat Parti grubunda, serbest meslek sahipleri önemli bir orana sahiptir. 1970'li yılların sonuna doğru ise sivil bürokrat ve yönetici kökenli siyasi elitler tekrar en etkin meslek grubu konumuna geçmiştir ve bu durum günümüze kadar sürmüştür.²⁰⁵

Türk siyasi hayatında, oldukça etkili olan bir başka meslek grubu ise askerlerdir. Askerler 1927 meclisinde yüzde 20'lik gibi bir oranla temsil edilirken, 1930'lu yıllardan itibaren askeriye kökenli milletvekillerinin oranı düşüş trendine girmiştir. Çok partili dönemde, siyasi elitler arasında askerlerin en etkili olduğu dönemde yüzde 11 ile 1946 parlamentosudur. 1950 yılından itibaren bu oran düşmeye başlamış ve bu durum 1960 darbesine kadar sürmüştür.²⁰⁶ Bu durumu istatistiklerle açıklayacak olursak 1923-1943 yıllarında bürokratlar adeta meclisin yarısını oluşturmaktadır. Bürokratlar diye adlandırdığımız grubu kendi içinde sınıflandırdığımızda askerler 1923'de %20 iken, 1943'te %14'e düşmüştür. Ancak asker bürokratların Türk siyasi hayatında her zaman etkili oldukları unutulmamalıdır.

²⁰⁵ Çok partili dönemin başında, hukukçuların yanı sıra, ticaret ve sanayi kökenli milletvekillerinin oranında da önemli bir artış gözlemlenir. Bu iki meslek grubu, (hukukçular ile tüccar ve sanayiciler) 1960'lı yılların ortalarına kadar meclisteki ağırlıklı konumlarını korurlar. Ali Arslan, "Cumhuriyet Dönemi (1920-1995) Türk Siyasi Elitlerinin Toplumsal Profili", s.5-16.

²⁰⁶ 1961 ve 1965'te askeriye kökenli siyasi elitlerin oranında küçük bir artış gözlemlenmekle birlikte, bu durum kalıcı olmaz. 1980 ihtilalini takip eden ilk seçimlerde (1983), askerlerin parlamentodaki etkinliği 1977 seçimlerine göre yaklaşık iki buçuk kat artmasına rağmen, 1987 seçimlerinde çok partili dönem için, askeriye kökenli Türk siyasi elitlerinin oranı yaklaşık yüzde 5'tir. Ali Arslan, "Modern Türkiye'nin Sosyo-politik Yapısı ve Türk İktidar Seçkinleri", *Değişen Dünyada Türkiye'nin Önemi - I. Ulusal Genç Bilim Adamları Sempozyumu*, 1 (2004), s.25-38.

Özellikle 1960, 1970 ve 1980 darbeleri ve cumhurbaşkanlarının son döneme kadar asker kökenli bürokratlardan oluşması bunun en belirgin örneğidir.²⁰⁷

Sivil idareciler 1923'de %25 temsil edilirken 1943'de %19'a düşmüştür. Öğretmenler 1923'de %9'dan 1943'de %14'e çıkmıştır. Bunun nedeni öğretmenlerin Tek parti yönetiminin toplumsal ve kültürel amaçlarını gerçekleştirmek için en önemli araç olmalarıdır. Bu nedenle öğretmenler 1923'den son tek parti meclisi olan VII. Meclis'e kadar sürekli artan oranlarla temsil edilmişlerdir.²⁰⁸

İkinci büyük meslek grubunu serbest meslek grubu oluşturmaktadır. 1923'de %20 gibi normal sayılabilecek düzeydeyken 1943'de %38'e yükselmişlerdir. Serbest Meslekler içerisinde hukukçular önemli bir yere sahip olmuşlardır. Bunun nedeni olarak, parlamenter sistemlerde devlet ve hükümet olgusunun biçimsel ve hukuki inceliklerini en iyi bilen ve bu nedenle de tartışma, uzlaşma ve inandırma gibi yeteneklere sahip olan bu meslek grubunun çok daha kolayca Meclis'e girebilmesidir.²⁰⁹

Üçüncü büyük meslek grubunu, ticaret, tarım ve bankacılıktan oluşan girişimciler temsil etmektedir. Bu önemli grup tüm tek parti meclislerinde %15-20 arasında temsil edilmektedir.

Türkiye'de bu dönemde (1923-1943) geçimlerini tarımdan sağlayan nüfusun genel nüfusa oranı %70'dir. Yine bu dönemde tarımsal gelirin ulusal gelir içindeki payı %50'yi bulmaktadır.²¹⁰ Bu nedenle, Türkiye'nin özellikle bu dönemde bir tarım ülkesi olduğunu söyleyebiliriz. Oysa tarımla uğraşanlar parlamentoda hiç bir zaman %10'un üzerinde temsil edilmemişlerdir. Çiftçiler VII. dönemde %7 oranında

²⁰⁷ Türkiye'de silahlı kuvvetin politik tecrübe ve bir bütün olarak politik sistemdeki pozisyonu, 1960'dan sonraki doğrudan müdahalelerle etkinliğini artırması, soğuk savaş ve özellikle PKK terörünün başlamasından sonra Türk Silahlı Kuvvetlerinin modernizasyonu ve Türk siyaseti içerisinde artan önemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., William Hale, *Turkish Politics and the Military*, London: Routledge, 1994.

²⁰⁸ Mehmet Turhan, *Siyasal Elitler*, Ankara, 1991, s.111.

²⁰⁹ Mine Tan, *Meslek Olarak Hukuk ve Siyasette Hukukçu*, Ankara, 1972, s.67-85.

²¹⁰ Reşat Aktan, *Türkiye İktisadı*, Ankara, 1978, s.162-164.

Meclis'te temsil edilmektedirler. Bunlarda büyük çiftçilerden oluşmaktadır. Küçük çiftçiler neredeyse Mecliste hiç temsil edilmemektedirler.²¹¹

İç ve dış politik konjonktürler, savaş yıllarının ve makineli tarımın giderek zenginleştirdiği tarım ve ticaret burjuvazisi artık siyaset sahnesine yeni taleplerle çıkmakta ve bu yeni oluşum, toplumsal ve siyasal üstünlüğü asker-sivil bürokratlardan, yeni ekonomik çıkarların ve farklılaşan bir bünyenin yeni gereksinimlerinin temsilcisi olan bu burjuvaziye kaydırmaktadır. Gerçekten de tablo I de gözlemleneceği gibi Ticaret, Tarım, Sanayi ve Bankacılık-Müteahhitlik meslek gruplarının I. dönemde oranı % 19'ken bu II. dönemde % 14'e düşmüş, daha sonra bir süre yine % 19'lar civarında seyretmiş 1946'da % 24'e ve Demokratik Parti'nin İktidara geliş yılı olan 1950'de ve yine 1954'de % 29'a yükselmiştir.

Ekonomik grubun yükseliş rakamları belki çok çarpıcı değildir ama çok ağır yürüten bir ekonomik gelişme ve sanayileşme süreci içerisinde bize gelişme doğrultusu konusunda sağlam bir bulgu sergileyebilmiştir. Öte yandan “serbest meslek” adı altında Avukat, Mühendis, Doktor ve diğerlerinden oluşan bir başka kategori içindeki gelişme de, asker-sivil bürokratların uzun süreli devlet eliyle kapital ve girişimci yaratma çabalarının serbest yaşantıda da yarattığı farklı toplumsal yapıyı gösterebilmesi açısından önemlidir.

I. dönemde % 22 ile temsil sağlayan bu grup bir süre % 25 civarlarında seyrettikten sonra 1946'da % 38'e çıkmış, DP'nin ilk iktidar döneminde % 49'a ulaşmış ve 1954'de % 49'luk durumunu korumuştur.

“Ekonomik” ve “Serbest” grupların 34 yıllık bir toplumsal süreç içerisinde “Kamu” grubuna karşı parlamento zemininde sağladıkları üstünlük Türk toplumunun bu anlamda geçirdiği sosyo-ekonomik gelişmenin de bir aynası olmaktadır.²¹²

Tek parti meclislerinde en ilginç durum din adamlarının temsilidir. I. Meclis'te %17 gibi önemli bir orana sahip olan din adamları 1923'den sonra önemli

²¹¹ Turhan, a.g.e., s.113

²¹² Yücekök, a.g.e., s.159-161.

kaybederek VII. dönemde %1'e düşmüşlerdir. Bunun en büyük nedeni din adamları ile Tek parti yönetimi arasında çıkan anlaşmazlıklar olduğu düşünülebilir.

Türkiye Büyük Millet Meclisindeki meslek dağılımları ile halkın genel meslek durumu karşılaştırıldığında ise Türk halkının meslek ve uğraşı yüzdelerinin parlamentoya tam olarak yansımadağı, dar kapsamlı elitlerin parlamentoda toplumsal ağırlıklarının çok üstünde temsil edildikleri anlaşılmaktadır.

Tablo I (c)

15 Yaş ve Üstündeki Türk Erkek Nüfusunun Meslek Dağılım Yüzdeleri ile Meclisteki Durumları

Yıllar	Toplumda Kamu %	Mecliste Kamu %	Toplumda Serbest %	Mecliste Serbest %	Toplumda Ekonomik %	Mecliste Ekonomik %
1927	1.6	58	1.3	27	12.7	16
1945	10.1	37	1.5	38	17.4	24
1955	3.1	22	1.9	49	19.7	29

Mesleklerin Türkiye dağılımı ile parlamentoda temsili arasındaki başlarda olan büyük fark sosyo-ekonomik gelişme sürecinin yarattığı hareketlilik ve farklılaşma ile bir ölçüde giderilmiştir. Ama 1950'li yıllarda büyük yurttaş kütlesinin hala küçük köylü kökenli olması parlamento da büyük ölçüde küçük ve yaygın olmayan elit grupların temsili olanağını arttırmaktadır.

Böylece görülmektedir ki 1927 yılında Türk toplumsal yapısı içinde % 1.6 ağırlığı olan sivil-asker bürokratlar parlamentoda % 58 oranında temsil edilebilmişlerdir. Serbest grup da toplumsal ağırlığına kıyasla yetersiz bir temsil gücüne sahiptir. Dengeli temsil gibi gözükten tek kategori "Ekonomik/Girişimci" grup olmaktadır. Ama yıllar ilerledikçe her üç grup da toplumsal ağırlıklarına daha uygun "temsil" görüntüleri verebilmişlerdir.

1950'ye kadar olan dönemde asker-sivil bürokratların toplumdaki vazgeçilmez siyasal ağırlıkları bu dengesizliğe neden olmuş, “Serbest” kesim de aslında bir “intelligensia” grubu olarak asker-sivil bürokratların “aydın” destekçisi niteliğinden dolayı ezici üstünlükteki asker-sivil-aydın kampı oluşturulmuştur. Fakat görüldüğü gibi 1946'dan sonra “kamu” grubunun sürekli kan kaybı ve “ekonomik” grubun giderek güçlenmesi daha dengeli bir görüntü oluştururken, “serbest” kesim büyüyen ekonomide ve gelişen demokratik ortamda yaratılan olanaklardan giderek daha büyük boyutlarda destek görmüş ve toplumsal ağırlığına ters orantılı olan parlamenter gücünü sürekli arttırabilmiştir.²¹³

E) EĞİTİM ve YABANCI DİL BİLME DURUMLARI

Toplumsal ve siyasi hayatta elitlerin deveranını etkileyen bir başka önemli etken de eğitim olgusudur. Alınan eğitimin yalnızca miktarı değil aynı zamanda türü de bu süreç üzerinde oldukça etkilidir. Bu değerlendirme Türk toplumu açısından da geçerlidir. Arslan'ın 1995, 1999 ve 2003 yıllarında gerçekleştirdiği çalışmalarda bu gerçek açıkça ortaya konmuştur. Tablo 3'te de gözlemlenebileceği gibi, Türk siyasi elitleri arasında üniversite mezunlarının ağır bir üstünlüğü vardır. Tek partili dönemde Türk parlamentosunda görev yapmış milletvekillerinin yüzde 68'e yakını üniversite mezunudur. Türk toplumunun sosyal ve kültürel değişim ve gelişimine paralel olarak, Türk siyasi elitlerinin eğitim düzeyleri de artmış ve bu oran çok partili dönem genelinde ortalama yüzde 77'ye ulaşmıştır.²¹⁴

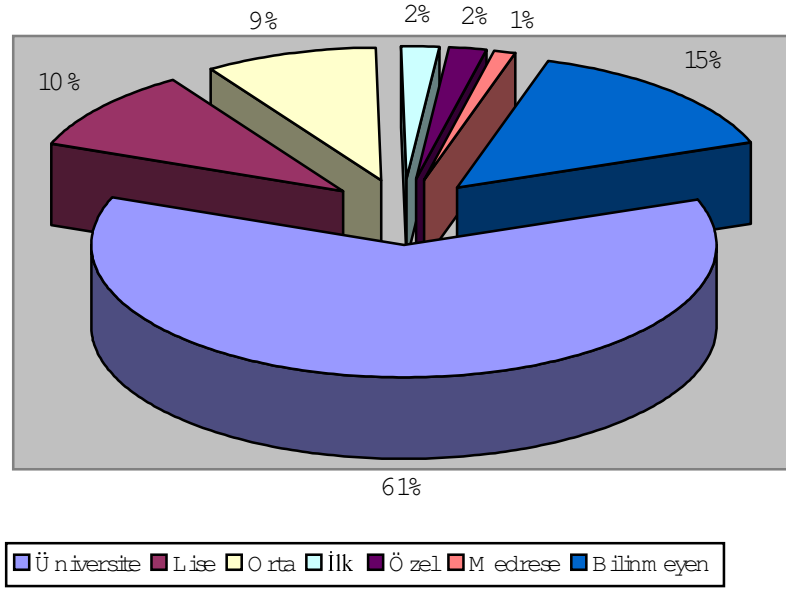
²¹³ Yücekök, a.g.e., s.161.

²¹⁴ Ali Arslan, “The Evaluation of Parliamentary Democracy in Turkey and Turkish Political Elites”, s.138.; Cumhuriyet dönemi bir bütün olarak incelendiğinde, Türk siyasi elitlerin yaklaşık yüzde 73'ünün üniversite mezunu olduğu görülür. Üniversite eğitilmiş siyasi elitlerin parlamento çatısı altında en yüksek temsil edilme oranı, yaklaşık yüzde 91 ile 1999 seçimlerinde gerçekleşmiştir. Ali Arslan, “Cumhuriyet Dönemi (1920-1995) Türk Siyasi Elitlerinin Toplumsal Profili”, 5-16.

Tablo V (a)

1920-57 yılları arasında Milletvekillerinin Eğitim Düzeyi Ortalaması²¹⁵

Üniversite	Lise	Orta	İlk	Özel	Medrese	Bilinmeyen
% 62	% 10	% 9	% 2	% 2	% 1	% 15

Sanayi devrimini gerçekleştirmediği için sosyal tabakalaşma ve sınıflaşma açısından tek düze bir görüntü sergileyen Türk toplumunda eğitim, yönetici elit kadroyu belirleyen en önemli kaynak olmuş ve toplumun diğer tabakalarına kıyasla çok daha iyi eğitilmiş olan asker-sivil bürokratlar, ekonomik hareketlilik yeni elit kadrolar yaratana kadar toplumu rekabetsiz olarak yönetmişlerdir. Hatta Cumhuriyet girişimlerinin en büyük stratejisinin, Türkiye'yi modernleşmeye ulaştıracak batı yanlısı aydınlarla sağlam ve güvenilir bir ortam hazırlamak olduğu bile öne

²¹⁵ Frey, a.g.e., s.43-44. (1920-1995 arası için bkz. Ali Arslan, "The Evaluation of Parliamentary Democracy in Turkey and Turkish Political Elites", s.138.

sürülmektedir. Yani bir anlamda batı yanlısı aydınlar ve asker-sivil bürokratlar, Türk toplumunun yaygın fakat eğitilmemiş ve bu nedenle de aralarında uçurumlar olan kitlelerini “Cumhuriyet” güvencesi ve “tek parti” rahatlığı içinde modern bir düzene götürmenin yollarını aramışlardır. Bu arayış içerisinde de “eğitim” kendilerine hem rehber olmuş hem de önderliklerinin meşruiyet temelini yaratmıştır.

Bu görüntüyü 1920-1957 arasında ve özellikle 1950’ye kadar ki Türk parlamentolarının üyelerinde saptamak mümkündür. 1927 de yaklaşık olarak nüfusun % 89’u, 1945 de % 71’i ve 1956 de % 60’ı hiç okuma yazma bilmeyen Türk halkının parlamentosunun 1920-57 dönemi içerisinde üyelerinin % 62’si üniversite mezunudur.²¹⁶

Bu durum dönemlere ayrıldığında ise şu sonuç çıkmaktadır.

Tablo V (b)

Milletvekillerinin Dönemlere Göre Eğitim Durumları²¹⁷

Eğitim Durumu	I. Dönem (1920)	II. Dönem (1923)	III. Dönem (1927)	IV. Dönem (1931)	V. Dönem (1935)	VI. Dönem (1939)	VII. Dönem (1943)	VIII. Dönem (1946)	IX. Dönem (1950)
Özel	7.8	7.0	4.5	4.9	2.6	2.5	3.8	2.6	2.4
İlk	6.8	3.3	3.0	6.9	4.2	3.1	3.0	5.4	5.0
Orta	21.1	12.3	12.5	11.5	10.5	9.5	8.5	12.8	10.3
Lise	3.6	3.6	4.5	3.7	3.5	0.4	5.3	5.0	9.1
Yüksek	42.2	65.7	70.3	68.6	75.7	77.8	77.9	72.6	72.0
Medrese	18.1	8.3	4.8	4.0	3.1	2.3	1.2	1.6	1.0

²¹⁶ Yücekök, a.g.e., s.178-179.

²¹⁷ Ezherli, a.g.e., s. 165.

Yüksek öğretim görmüş olanlar milletvekili seçilmek bakımından ne kadar yüksek bir şansa sahip oldukları tablodan açıkça görülmektedir. Ülke nüfusu içerisinde yüksek öğretim görenlerin oranı binde 5'lerde iken²¹⁸ bu grubun parlamentoda temsil oranı tüm tek parti dönemi parlamentolarında %70'in altına düşmemektedir.

Eğitimin Türk toplumunda ve siyasal hayatında çok önemli bir yeri olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde büyük çelişkilerden biri eğitimden geçmiş yönetici elite "cahil" kitleler arasındaki çelişkidir. Ayrıca yönetici elit içinde de laik batı tipi okullarda yetişenlerle dini ve medrese geleneğiyle yetişenler arasında her zaman bir anlaşmazlık var olmuştur. Tek Parti yöneticileri elitler içindeki bu çelişkiyi batı yanlısı güçlerin zaferiyle kesin olarak çözmüştür. Fakat yönetici elit içindeki ikiliğin ortadan kaldırılması, yani laik-batı tipi okullarda yetişenlerin kesin üstünlüğünü sağlaması, elit-kitle ikiliğini ortadan kaldırmamıştır. Gerçekten de, önemli olan "cahil" denen büyük bir köylü kitlesinin ekonomik ve siyasi hayata katılımını sağlamaktır.²¹⁹

Burada sonra olarak milletvekillerinin yabancı dil bilme oranlarını da vermek istiyoruz. Yabancı dil bilme konusunda Türk siyasi elitleri, yine seçkin bir görünüm sergiler. Bütün dönemler bazında ele alındığında, Tablo 3'te de görüldüğü gibi milletvekillerinin yaklaşık yüzde 75'i en az bir yabancı dil bilmektedir. Türk siyasi elitlerinin bildiği ortalama yabancı dil sayısı ise 1.2'dir. Tek partili ve çok partili dönemler ayrı ayrı incelendiğinde çarpıcı bir gerçek ortaya çıkmaktadır. Çok partili dönemde, Türk siyasi elitlerinin eğitim düzeylerinde önemli bir artış kaydedilmesine rağmen, yabancı dil bilgisi bakımından bu süreç tersine işlemiştir. Tek partili dönem milletvekillerinin yaklaşık yüzde 80'i en az bir yabancı dil bilmekte, bunun da ötesinde yaklaşık yüzde 34'ü birden fazla yabancı dil konuşabilmektedir. Oysa, çok partili dönemde yabancı dil bilen parlamenterlerin sayısı yüzde 70'e düşmektedir.

²¹⁸ Ali Ata Yiğit, *İnönü Dönemi, Eğitim ve Kültür Politikası*, İstanbul, 1992, s.105.

²¹⁹ Turhan, a.g.e., s.115-116

Tablo V (c)

Dönemler	Yabancı dil sayısı					
	Bir	İki	Üç	Dört	Bilmiyor	Ort %
Tek partili dönem	43,7	21,7	9,4	2,7	21,3	1,3
Çok partili dönem	46,7	17,5	5	1,1	29,7	1
Ortalama	54,2	19,6	7,2	1,9	25,5	1,2

F) PARLAMENTODA HİZMET SÜRELERİ, DENEYİM VE YENİDEN SEÇİLME DURUMU

Parlamento üyelerinin hizmet sürelerinin uzunluğu, parlamentonun kurumlaşması ve profesyonelleşmesinin bir ölçüsüdür. Bir üye, önceden de belirttiğimiz gibi ne kadar çok dönem parlamenterlik görevini sürdürürse onu ciddi bir meslek haline dönüştürebilecek ve meslek haline dönüştürdükçe de görevine alışkanlık kazanacak yani profesyonelleşecektir.

Aşağıda bir önceki döneme göre milletvekillerinin yenilenme oranları verilmiştir.²²⁰

²²⁰ Ezherli, a.g.e., s.156157.

**BİR ÖNCEKİ DÖNEME GÖRE MİLLETVEKİLLERİNİN
YENİLENME ORANLARI**

BİRİNCİ DÖNEM : (23 Nisan 1920 — 16 Nisan 1923)

Üye sayısı	451
İstanbul meclisinden gelen	92
Yeni seçilen üyeler	359
% Yeni üye	79.60
% Eski üye	20.40

İKİNCİ DÖNEM : (11 Ağustos 1923 — 26 Haziran 1927)

Üye sayısı	334
Yeni seçilen üyeler	213 % 63.88
Eskiden üyelik yapan	121 % 36.22

ÜÇÜNCÜ DÖNEM : (1 Kasım 1927 — 26 Mart 1931)

Üye sayısı	335
Yeni seçilen üyeler	125 % 37.33
Eskiden üyelik yapan	210 % 62.67

DÖRDÜNCÜ DÖNEM : (4 Mayıs 1931 — 23 Aralık 1934)

Üye sayısı	351
Yeni seçilen üyeler	78 % 22.22
Eskiden üyelik yapanlar	273 % 77.78

BEŞİNCİ DÖNEM : (1 Mart 1935 — 27 Ocak 1939)

Üye sayısı	444
Yeni seçilen üyeler	114 % 25.67
Eskiden üyelik yapanlar	330 % 74.33

ALTINCI DÖNEM : (3 Nisan 1939 — 15 Ocak 1943)

Üye sayısı	470
Yeni seçilen üyeler	117 % 24.90
Eskiden üyelik yapanlar	353 % 75.10

YEDİNCİ DÖNEM : (8 Mart 1943 — 14 Haziran 1946)

Üye sayısı	492
Yeni seçilen üyeler	134 % 27.22
Eskiden üyelik yapanlar	358 % 72.78

SEKİZİNCİ DÖNEM : (5 Ağustos 1946 — 24 Mart 1950)

Üye sayısı	502
Yeni seçilen üyeler	175 % 34.86
Eskiden üyelik yapanlar	327 % 66.14

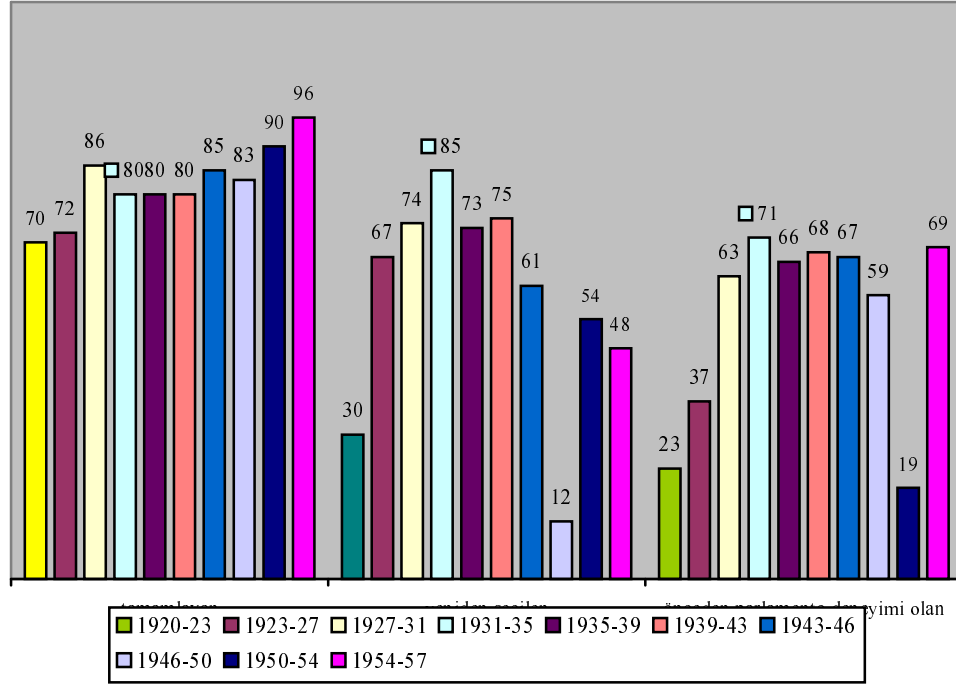
Bu verilere ilk on Türk parlamentosunun yani 1920-57 arasını ele alacak olursak yeniden seçilme oranlarının dökümü şöyle gözükmektedir.

Tablo VI

Milletvekillerinin Parlamento hizmeti, deneyim ve yeniden seçilme durumu²²¹

Yıllar	Tamamlayan	Yeniden seçilen	Önceden Parlamento Deneyimi Olan
1920-23	70	30	23
1923-27	72	67	37
1927-31	86	74	63
1931-35	80	85	71
1935-39	80	73	66
1939-43	80	75	68
1943-46	85	61	67
1946-50	83	12	59
1950-54	90	54	19
1954-57	96	48	69

²²¹ Frey, a.g.e., s. 164

Tablodan görüleceği üzere özellikle cumhuriyetin ilk yıllarında parlamento dönemini tamamlayamayan milletvekillerinin çokluğu dikkat çekmektedir. Ama rejim daha henüz oturmuş olmadığı için, güvenilir ve yetişmiş insan sayısında da büyük olanaklar olmadığından milletvekilleri görevlerinden istifa ettirilerek savcılık, yargıçlık, müftülük ve valilik gibi kilit noktalarına getirilmekte idiler. Fakat rejimin yerleşmesi ile bu istifalar azalmakta ve özellikle 1946'dan sonra dönemleri tamamlayamayanların nedeni başlı başına ölüm olmaktadır.

İlk on dönemde en anlamlı büyük parlamento tasfiyesi ve yenilemesi II. ve VIII. dönemlerde gerçekleşmiştir. II. dönemde Atatürk'ün parlamentodaki "ikinci grubu" tasfiyesi hareketi sonucu, önceden parlamento deneyimi olanların yüzdesi 37'de kalıyor. Birinci dönemde önceden parlamento deneyimi olanların tümü Osmanlı parlamentosundan geldikleri için onların % 23 civarında olmaları pek yadırganmamalı. Ama ikinci dönemin parlamento deneyimi sahibi % 37 si On

dönemlik bir sürecin ikinci en düşük yüzdesi olmaktadır. En düşük deneyim ise % 19'la Demokrat Partinin 1950'deki parlamento tasfiyesi olmaktadır. Buna göre VIII. dönemde, dönemi tamamlayabilenlerin yüzdesi 83, bunlardan tekrar seçilebilenlerin yüzdesi ise 12 olmaktadır. Yeni meclis grubunda bulunan 499 milletvekilinin böylece eskiden deneyimi olan milletvekili yüzdesi ancak % 19'da kalmaktadır.

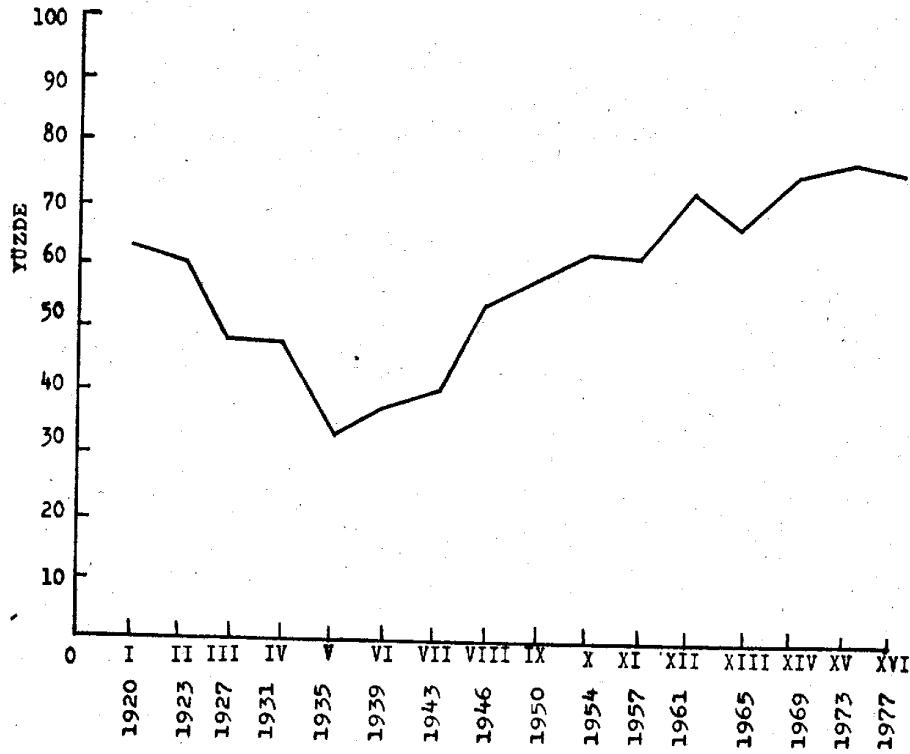
Tek parti döneminin güdümlü seçimler dolayısı ile IV., V., VI., VII. dönemlerde sağladığı yüksek parlamenter deneyim kuşkusuz seçmen tabanının beslediği bir “istikrar” ya da “profesyonellik” değildir. Daha ziyade rejimin, güvenilir ve parti görüşlerine bağlı kişileri tekrar tekrar seçmesinde yarar gördüğünden bu dönemde parlamenter deneyimin arttığına tanık oluyoruz. Bu nedendir ki parti hegemonyasının “tek seçiciliği” ortadan kalkınca, yani demokratlar parlamentoya gelince, parlamento tabanı top yekun değişmiştir.²²²

²²² Yücekök, a.g.e., s.168-169.

G) MİLLETVEKİLLERİNİN DOĞUM YERLERİ İLE SEÇİM BÖLGELERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

Tablo VII

Milletvekillerinin Doğum Yerleri ile Seçim Bölgeleri Arasındaki İlişki²²³

Türkiye Büyük Millet Meclisinin sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik yapısı hakkında bilgi verebilecek diğer bir konu da “lokalite” yani milletvekilinin seçildiği seçim bölgesinin aynı zamanda doğum yeri olması ölçüsüdür. Bundan gaye oldukça açıktır. Merkez yoklamaları ile milletvekili saptanmayan, yukardan gelen tayinlerle

²²³ Frey, a.g.e., s.188.; Yücekök, a.g.e., s186.

parlamentolara girilmeyen açık, demokratik sistemlerde kişinin milletvekili olması, seçim bölgesindeki etkinliği, beğenisi ve popüleritesi ile doğru orantılı olmaktadır. Böyle durumlarda ise bu tür mahalli etkinlikler, genellikle adayın kendi doğduğu seçim bölgesi, yani memleketi olmaktadır. Aile ve akrabalık bağlarından tutun, yetişme koşulları, alışkanlıklar, arkadaşlık ilişkilerine kadar uzanan geniş bir olanaklar zinciri parlamento adayını büyük ölçüde bu alıştığı koşullara yani memleketinden aday olmaya iter. Kendine yabancı bir ortamda milletvekili olabilmek genellikle demokratik olmayan mekaniklere bağlıdır.

Türk parlamentosunun gelişme sürecine bakarsak bu demokratiklik ölçüsü açısından ilginç gözlemler edinilebilir.

Genellikle mahallî unsurların etkili olduğu ve temsil gücünün yüksek olmasına önem verilen 1920 deki birinci parlamento, % 60'ın üzerinde bir "lokalite" ölçüsüne sahipti. Ama onu izleyen parlamentolar, özellikle Kemalist dönemin zirve noktası olan 1935 parlamentosuna kadar bu ölçü kesin düşüşlerle % 35 civarına kadar düşmüştür. Fakat 1935 den sonra oldukça kozmopolit, büyük kent sakini olan Kemalist elit giderek kıpırdanmaya başlayan Batı Anadolu ve Marmara bölgeleri taşralarının yerel etkisi altına giriyor. Çok partili dönemle birlikte bu etki kendisini büsbütün hissettiriyor ve 1954 de parlamentodaki lokalite oranı % 65 civarına yükseliyor. Yerel kökenli, sosyal görünümleri ile bölgeci siyasilere beliriyor parlamentoda. 1961 seçimlerine kadar siyasi partiler ön seçim yapmayıp adayları büyük ölçüde merkez organları kanalı ile saptadıkları için çok partili rejimin ilk 10 yılında "lokalite" oranı yükselse bile tam bir demokratik gösterge olarak beliremiyor. Gerçekten de 1920-1957 parlamentolarının "lokalite" ortalaması ancak % 58'dir. 1961'den sonra ise "lokalite" ilişkisi artmıştır.²²⁴

²²⁴ Yücekök, a.g.e., s.185-187.

SONUÇ

Ülkemizde demokrasinin aslında hiç de kısa sayılamayacak bir geçmişi vardır. Çok kısa süren ilk anayasalı monarşi denemesini (1876-1877) saymazsak, Türkiye'de ciddi anlamda ilk demokrasi tecrübesi, bundan 80-90 yıl kadar önce, ikinci Meşrutiyet döneminde yaşandı. Birinci Meşrutiyet anayasasının 1908'de yeniden yürürlüğe konmasını izleyen anayasa değişikliklerini müteakip Osmanlı Türkiye'sinde hem siyasal hem de toplumsal-kültürel anlamda çoğulcu hayatın ortaya çıkmaya başladığını görüyoruz. İlk seçimler sonucunda Meclis-i Mebusan'ın faaliyetine başladığı Aralık 1908'den, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin devlet yönetimini tümüyle kontrolü altına alma sürecini tamamladığı 1913'deki Babıali Baskınına kadar geçen süre içerisinde toplumsal ve siyasal hayatımızı karakterize eden, gerçekten de, kültürel gelenek, ideoloji ve sınıfsal çıkar farklılıklarına dayanan demokratik bir çoğulculuk olmuştur. Bununla beraber bu devrede oluşan siyasal gelenek elitçi karakterdedir ve Cumhuriyetin ilk yıllarında da tesirini sürdürmüş olması pek garip değildir.

Ancak, bir “yeniden inşa devresi olan 1923-1946 arasında halkın siyasal katılımını sağlamak, siyasal hayata ilgisini arttırmak çabalarını küçümsemek büyük haksızlık olur. Atatürk'ün ve diğer Kemalist liderlerin demokrasiyi yermek ve küçük görmek yerine; ulaşılması gereken bir “ülkü” olarak takdim etmeleri, zaman zaman girişilen “çok partili demokrasi denemeleri”nin başarısızlığına rağmen demokrasiyi bütün kurum ve karakteriyle kurma hedefinden sapılmaması dönemin uygulamalarında kendini göstermektedir.

1924'den itibaren seçim sisteminde yapılmaya başlanan değişikliklerle safha safha siyasal katılmanın boyutları genişletilmiş ve siyaset tabana indirilmeye çalışılmıştır. 1934 ve 1946'da yapılan iki değişiklikte önce seçmenler arasındaki kadın erkek ayrımı kaldırılarak, genel ve eşit oy ilkesi kanunlaştırılmış, daha sonra da iktidara geçmek amacıyla siyasî partilerin teşekkülüne geçilerek, çağdaş bir demokrasinin kurulması yolunda gerekli hukukî zeminin oluşması sağlanmıştır. 1946'dan itibaren yapılan seçimler, uygulamada görülen aksaklıkların düzeltilmesiyle giderek daha demokratik bir hüviyet kazanmıştır.

Halk'la devlet arasında, giderek yoğunlaşan etkileşim, halkın siyasal hayatta bir ağırlığı olduğunu görmesine ve bunun farkına vardıkça da “haklarını daha iyi idrak etmesine” yol açmış, böylece 1924'den itibaren gerçekleştirilmeye çalışılan “halkın siyasal hayata aktif olarak katılmasını sağlamak” yolunda atılan adımlar hedefine yaklaşmıştır.

1923-1950 yılları arasında yapılan seçimler sonucu TBMM'ye giren milletvekillerinin sosyo-kültürel ve ekonomik durumları ile ilgili olarak yaptığımız araştırma sonucunda ulaştığımız verilere göre şunlar söylenebilir. Kurucu Meclis (1920) milletvekillerinin yüzde 53'ü 40 yaşın altındadır. 1927'den itibaren meclisin yaş ortalaması yükselmeye başlamış, bu yükseliş 1946'ya kadar sürmüştür. 1946 ve 1950 dönemlerinde milletvekillerinin yaş ortalaması yaklaşık 46'dır. Bu yaş ortalamasına rağmen, 1950 seçiminin getirdiği parlamentoda gençlerin oranında önemli bir artış gözlemlenir. Çok partili dönemde Türk siyasi elitleri içinde genç (görelî olarak) kuşak yüzde 28'lik bir oranda temsil edilirken, tek partili dönemde bu oran yüzde 23 civarındadır. Konu Orta yaşlılar (40-54) açısından incelendiğinde de benzer trend ile karşılaşılır: Tek partili dönem Türk siyasi elitleri arasında orta yaşlıların oranı yüzde 43 olarak hesaplanırken, bu oran çok partili dönemde yüzde 55'e yükselir. İleri yaşlılar (55 yaş ve yukarısı) açısından ise tersine bir değişim gözlemlenir ve bu yaş grubunun temsil edilme oranı çok partili dönemde, tek partili dönemin yarısına iner.

Cumhuriyet dönemi Türk siyasi elitleri mesleksel özgeçmiş bakımından incelendiğinde, Türk siyasi elitleri içinde en etkin temsil edilen meslek grubu sivil bürokrat ve yöneticilerdir. Bunları hukukçular izler. Üçüncü sırayı tüccarlar, sanayici ve öteki ilişkili meslekleri içeren ticaret ve sanayi grubu alır. Onları askerler, eğitimciler ve doktorlar izler. 1980'li yıllardan itibaren ise müteahhit milletvekillerinin oranından çarpıcı bir artış gözlemlenir. Toplumda en yüksek orana sahip olan küçük çiftçi ve işçiler, parlamentoda çok az bir temsil gücüne sahiptirler.

TBMM üyeleriyle ilgili bir başka önemli konu da eğitim olgusudur. Alınan eğitimin yalnızca miktarı değil aynı zamanda türü de bu süreç üzerinde oldukça etkilidir. Bu değerlendirme Türk toplumu açısından da geçerlidir. Türk siyasi elitleri arasında üniversite mezunlarının ağır bir üstünlüğü vardır. Tek partili dönemde Türk parlamentosunda görev yapmış milletvekillerinin yüzde 68'e yakını üniversite mezunudur. Türk toplumunun sosyal ve kültürel değişim ve gelişimine paralel olarak, Türk siyasi elitlerinin eğitim düzeyleri de artmış ve bu oran çok partili dönem genelinde ortalama yüzde 77'ye ulaşmıştır. Cumhuriyet dönemi bir bütün olarak incelendiğinde, Türk siyasi elitlerin yaklaşık yüzde 73'ünün üniversite mezunu olduğu görülür. Üniversite eğitilmiş siyasi elitlerin parlamento çatısı altında en yüksek temsil edilme oranı, yaklaşık yüzde 91 ile 1999 seçimlerinde gerçekleşmiştir.

Bütün dönemler ele alındığında, milletvekillerinin yaklaşık yüzde 75'i en az bir yabancı dil bilmektedir. Türk siyasi elitlerinin bildiği ortalama yabancı dil sayısı ise 1.2'dir. Tek partili ve çok partili dönemler ayrı ayrı incelendiğinde çarpıcı bir gerçek ortaya çıkmaktadır. Çok partili dönemde, Türk siyasi elitlerinin eğitim düzeylerinde önemli bir artış kaydedilmesine rağmen, yabancı dil bilgisi bakımından bu süreç tersine işlemiştir. Tek partili dönem milletvekillerinin yaklaşık yüzde 80'i en az bir yabancı dil bilmekte, bunun da ötesinde yaklaşık yüzde 34'ü birden fazla yabancı dil konuşabilmektedir. Oysa çok partili dönemde yabancı dil bilen parlamenterlerin sayısı yüzde 70'e düşmektedir.

Bilindiği gibi Türk kadınına seçme ve seçilme hakkı, bir çok batılı ülkeden çok daha önce verildi. Türk kadını, 20. yüzyılın en karizmatik lideri Mustafa Kemal

Atatürk'ün sayesinde, 1930 yılında seçme, 1934 yılında da seçilme hakkına kavuştu. Demokrasinin beşiği olarak kabul edilen bir çok batılı ülkelerde bile kadınların, böylesi haklara Türk kadınından yıllar sonra kavuşmuş olduğu gerçeği hatırlandığında, her alanda olduğu gibi bu konuda da Ata'nın çağını aşan bir lider olma özelliği bir kere daha gözler önüne serilir.

Ne var ki, daha Atatürk döneminde, çağdaşlaşma yolunda Türk toplumuna kazandırılan bu ivme, sonraki dönemlerde sürdürülememiş ve süreç hep kadının aleyhine işlemiştir. Günümüz Türk kadını yasalar karşısında, erkeği ile eşit haklara sahip olmasına rağmen, toplumsal hayatta, özellikle de siyasette bunu gözlemlemek olanaksızdır. Eşitsizlik bütün öteki çağdaş toplumlarda olduğu gibi, Türkiye'de de erkeğin lehine bir görünüm sergiler. Çoğu batılı ülke elitleri gibi, Türk siyasi elitleri de erkek egemen bir karaktere sahip. Öyle görünüyor ki, çağdaş dünyada demokrasinin önemli açmazlarından birisi yaşçılık ise bir diğeri de cinsiyetçiliktir.

Hem çok partili dönem, hem de tek partili dönem Türk siyasi elitleri incelendiğinde, parlamentodaki ezici erkek üstünlüğü açıkça görülür. Türk kadını, Cumhuriyet tarihinde, siyasi elitler içinde en yüksek temsil gücünü, Atatürk zamanında elde etti: 1935 seçimlerinde 18 Türk kadını milletvekili olarak parlamentoya girdi. Bu dönem siyasi elitlerinin yüzde 3.8' ini oluşturan bu oran, dönemin toplumsal ve evrensel koşulları göz önünde bulundurulduğunda ve çoğu batılı ülke kadınlarının o dönemde daha seçme hakkının bile olmadığı hatırlanınca, daha çarpıcı bir gerçeği ortaya koyar. Ne yazık ki, Atatürk'ün başlattığı bu demokratik gelenek, geliştirilmek şöyle dursun, olduğu şekliyle bile korunamadı. Türk kadının, yaklaşık 65 yıllık süreç içinde, seçilme haklarını aldıktan sonra katıldıkları ilk genel seçimlerdeki temsil edilme oranına yeniden ancak 1999 seçimlerinde ulaşabilmişlerdir: 21. dönem Türk parlamentosunun yaklaşık yüzde 4'ünü kadınlar oluşturmuştur. Bu oran 2002 seçimlerinde ise yüzde 4.4 olarak gerçekleşmiştir. Tablo 4'te de açıkça sergilendiği gibi, Türk kadını, çok partili dönem Türk siyaset hayatında, yüzde 1.3 gibi küçük bir oranla temsil edilirken, erkeklerin yüzde 98.7'lik bir oranla ezici bir üstünlüğü göze çarpar. Türkiye genel nüfusunun yaklaşık yarısı kadın olduğu hatırlanırsa, bu oranların anlamı daha iyi anlaşılır.

Cumhuriyet dönemi, medeni durum kriterine göre incelendiğinde de benzer bulgularla karşılaşılır: Türk siyasi elitlerinin büyük bir çoğunluğunu evli milletvekilleri oluşturmaktadır. Bu konuda dikkat çekici bir başka bulgu ise meclisteki evli milletvekillerinin oranı 1940'lı yıllarda artış trendine girdiği ve bu durumun günümüze kadar sürdüğü gerçeğidir. Öte yandan Tek partili dönemde, Türk siyasi elitlerinin yaklaşık yüzde 87'sini evli milletvekilleri oluştururken, bu oran çok partili dönemde yüzde 94'e çıkmıştır. Bu durum Türk toplumunun evliliğe, ister bir kurum isterse bir yaşam tarzı olarak, büyük bir önem atfettiği gerçeğiyle ilişkilendirilebilir.

Türk siyasi elitlerinin sahip oldukları ortalama çocuk sayısına gelince: Tek partili dönemde, milletvekillerinin ortalama çocuk sayısı 2.5 olarak hesaplanırken, çok partili dönemde Türk siyasi elitlerinin çocuk sayısında küçük de olsa belli bir artış göze çarpar. Çok partili dönemin başında 2.6 olan ortalama çocuk sayısında, takip eden dönemlerde bir düşüş gözlemlenir. Bu durum 1960 ihtilaline kadar devam eder, 1961'de ise çocuk sayısında görece bir artış başlar. Bu artış 1980 darbesiyle durdurulur. 1977'de 2.7 olan ortalama çocuk sayısı, 1983 parlamentosunda 2.37'ye düşer. Bundan hareketle Türk siyasi elitlerinin büyük çoğunluğunun, Türk toplumu genelinde karşılaştırıldığında, küçük aile yapısına sahip olduğu söylenebilir. Bununla birlikte azınlıkta da olsa, bazı milletvekilleri çok geniş bir aile yapısı sergiler. Örneğin, 1977 parlamentosunda bir milletvekili 18 çocuğa sahipti. Böylesi geniş aile yapısına sahip siyasi elitler çoğunlukla doğu, özellikle de güneydoğu Anadolu kökenlidir.

Bu verilerin günümüz TBMM üyeleri üzerinde yapılacak araştırmalarla karşılaştırılması, benzerlik ve farklılıkların tespit edilmesi Türk siyasi geleneğinin çözümlenmesine ve daha önemlisi bu siyasi gelenekteki problemlerin çözümüne büyük katkı sağlayacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

YAYINLANMIŞ BELGELER

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı.23, Ankara 1958.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Dördüncü Devre-i İntihabiye Birinci İçtima, 11 inci İn'ikad. 17 Şubat 1920 Salı

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt IV.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 1.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 10.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 17.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 25.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 28

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 28.

TELİF ESERLER

A) Kitaplar

Ağaoğlu, Samet, *Kuvva-yı Milliye Ruhu, Birinci Büyük Millet Meclisi*, İstanbul, 1964.

Ahmad, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, İstanbul 1995.

Ahmed Saib, *Son Osmanlı Rus Muharebesi*, Hindiye Matbaası, Mısır, 1327 (1911)

Akşin, Sina, *Jöntürkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul, 1982.

- Aktan, Reşat, *Türkiye İktisadı*, Ankara, 1978.
- Ali Arslan, *Who Rules Turkey: The Turkish Power Elite and the Roles, Functions and Social Backgrounds of Turkish Elites*, Guildford: University of Surrey, Department of Sociology (PhD Thesis), 1999.
- Arar, İsmail, *Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı (16/17 Ocak 1923)*, İstanbul 1969.
- Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, Ankara, 1983
- Armaoğlu, Fahir, *Siyasi Tarih (1789-1960)*, Ankara 1973.
- Arslan, Ali, *Turkish Political Elites: Top Political Leadership in Turkey and Social Construction of Turkish Political Elites*, Guildford: University of Surrey, Department of Sociology (Unpublished MSc.Thesis), 1995.
- Atatürk, Kemal, *Nutuk*, I-II, Türk Devrim Enstitüsü, İstanbul 1962.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, II-III, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara, 1981.
- Ayata, Ayşe Güneş, *CHP(Örgüt ve İdeoloji)*, Ankara, 1992.
- Aydemir, Şevket Süreyya *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, I-II, İstanbul 1973
- Aydemir, Şevket Süreyya, *İkinci Adam*, II, İstanbul 1985.
- Aydemir, Şevket Süreyya, *Tek Adam*, III, İstanbul, 1966.
- Baykal, Bekir Sıtkı, *Erzurum Kongresi İle İlgili Belgeler*, Ankara, 1969.
- Boratav, Korkut, *Türkiye'de Devletçilik (1923-1950)*, Ankara, 1962.
- Boratav, Korkut, *100 Soruda Türkiye'de Devletçilik*, İstanbul 1974.
- Bozkurt, Celal, *Siyaset Tarihimizde CHP*, İstanbul (ty).
- Budak, Ömer, *Sevr Paylaşımı*, Ankara 2003.
- Caporal, Bernard, *Kemalizmde ve Kemaliz Sonrasında Türk Kadını*, Ankara, 1981

- Cebesoy, Ali Fuat, *General Ali Fuat Cebesoy'un Siyasi Hatıraları*, Vatan Neşriyat, 1957, İstanbul 1957.
- Cem, İsmail, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, İstanbul, 1986.
- Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi*, Akbank Yay, İstanbul, 1980.
- Çavdar, Tevfik, *Türk Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, İmge Yay., Ankara 1995.
- Çelik, Muammer, *Hüseyin Avni Ulaş*, Erzurum Kitaplığı Yayınları, İstanbul, 1996.
- Demirel, Ahmet, *Birinci Meclis'te Muhalefet*, İstanbul, İstanbul 1995.
- Derin, Haldun, *Türkiye'de Devletçilik*, İstanbul, 1940.
- DİE Fiyat İstatistikleri (1933-1944)*, Ankara, 1944.
- Efendi, Hüseyin Raci, *Tarihçe-i Vaka-i Zağra (Zağra Müftüsünün Hatıraları)*, Haz. Ertuğrul Düzdağ, Terc. 1001 Tem. Eser. İstanbul (Tarihsiz)
- Ekinci, Necdet, *II. Dünya Savaşı'ndan Sonra Türkiye'de Çok Partili Döneme Geçişte Dış Etkenler*, İstanbul 1997.
- Engingün, İnci-Müjgan Cunbur-Cahide Özdemir, *Milli Mücadele'de Türk Kadını*, Ankara 1983.
- Ezherli, İhsan, *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1998) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı 1877-1920*, Genişletilmiş İkinci Baskı, Ankara 1998.
- Findley, Carter, *Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform*, Çev. Latif Boyacı-İzzet Akyol, İz Yay. İstanbul 1994.
- Frey, Frederick W., *The Turkish Political Elite*, Cambridge, M.I.T. Press, Cambridge, Mass., 1965.
- Göksel, Burhan, *Çağlar Boyunca Türk Kadını ve Atatürk*, Ankara 1993.
- Gündüz, Asım, *Hatıralarım*, İstanbul, 1978.
- Gürün, Kamuran, *Türk-Sovyet ilişkileri (1920-1953)*, TTK Yay, Ankara, 1991
- Hale, William, *Turkish Politics and the Military*, London: Routledge, 1994.

- Herbert, W. Von, *Plevne Müdafasında Bir İngiliz Zabitinin Hatıraları*, Çev. N. Artam, Ulus Basımevi, Ankara, 1938.
- Hulusi, Mehmed, *Niçin Mağlup Olduk?-1877-78 Osmanlı-Rus Seferi, Avrupa Cihetindeki Harekat*, Sancakçıyan Matbaası, İstanbul, 1326 (1911)
- Kandemir, Feridun, *Hatıralar ve Söylemedikleriyle Rauf Orbay*, Yakın Tarihimiz Yay., İstanbul 1965.
- Kansu, Aykut, *1908 Devrimi*, İletişim Yay. Çev. Ayda Erbal, İstanbul 1996.
- Kansu, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, I., TTK, Ankara, 1966.
- Karabekir, Kazım, *İstiklâl Harbimiz*, İstanbul, 1969.
- Karabekir, Kazım, *İttihat ve Terakki Cemiyeti Neden Kuruldu? Nasıl Kuruldu? Nasıl İdare Olundu?*, Haz. Faruk-Emel Özerengil, İstanbul 1982.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, VII-IX, Ankara, TTK, Ankara 1995.
- Karpat, Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, İstanbul, 1967.
- Kars, Zafer, *Belgelerle 1908 Devrimi Öncesinde Anadolu*, Kaynak Yay., İstanbul 1984.
- Keçecizade İzzet Fuad Paşa, *Kaçırılan Fırsatlar*, Gen. Kur. Basımevi, Ankara, 1987.
- Kili, Suna-A. Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985.
- Kocabaş, Süleyman, *Jön Türkler Nerede Yanıldı*, Vatan Yay., İstanbul 1991.
- Koçak, Cemil, *Türk-Alman İlişkileri*, TTK Yayını, Ankara, 1991.
- Kongar, Emre, *21. Yüzyılda Türkiye*, İstanbul, 1998.
- Köseoğlu, Talat, *Demokrasi'de Kavgalarımız*, İstanbul, 1962
- Kubalı, Hüseyin Nail, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Halen Meri Cumhuriyet Anayasası*, İstanbul, 1965.

- Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara 1984.
- Lord Kinross, *Atatürk, Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, İstanbul, 1994.
- Lord Kinross, *Atatürk: Bir Milletten yeniden Doğuşu*, Çev. Necdet Sander, İstanbul 1981. (1994^{II})
- Mahmut Celalettin Paşa, *Mirat-ı Hakikat*, I, İstanbul 1326.
- Mardin, Şerif, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İstanbul, 1998
- Olaylarla Türk Dış Politikası*, SBF Yayını, Ankara, 1969.
- Öke, M. Kemal, *Kerkük-Musul Dosyası*, İstanbul, 1991.
- Öke, M. Kemal, *Musul Meselesi Kronolojisi 1918-1926*, İstanbul, 1987.
- Polatkan, Salih, *Birinci ve İkinci Dünya Savaşları*, İstanbul, 1986
- Resneli Niyazi, *Balkanlarda Bir Gerillacı*, Çağdaş Yay. İstanbul, 1976
- Saatçi, Suphi, *Tarihî Gelişimi İçinde Irak'ta Türk Varlığı*, İstanbul, 1996.
- Sarınay, Yusuf, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931)*, İstanbul, 1994.
- Sedes, İ. Halil, *1877-78 Osmanlı Rus ve Romen Savaşları*, Askeri Matbaa, İstanbul, 1940.
- Selek, Sabahattin, *Anadolu İhtilali*, I, Kastaş Yayınevi, İstanbul 1987
- Shaw, Stanford-Ezel Kural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, (Çev: Mehmet Harmancı), İstanbul, 1983.
- Süleyman Paşa Muhâkemesi*, Askerî Matbaa, I-III, İstanbul, 1928.
- Süleyman Paşa, *Umdetü'l-Hakayık*, I-VI, Matbaa-yı Askerî, İstanbul, 1928.
- Tan, Mine, *Meslek Olarak Hukuk ve Siyasette Hukukçu*, Ankara, 1972.
- Tanör, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişimleri*, İstanbul, YKY, 1998.
- Tansel, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, I-II, Ankara, 1973

- Tekeli, Şirin *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat*, İstanbul 1982.
- Timur, Taner, *Türk Devrimi ve Sonrası*, Ankara, 1971.
- Tire, Metin, *II. Dünya Savaşı'nda Millî Korunma Kanunu*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1990.
- Toker, Metin, *Türkiye Üzerinde 1945 Kabusu*, Ankara, 1971.
- Tunaya, Tarık Zafer, *İttihat ve Terakki*, İstanbul, 1989.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasî Partiler*, İstanbul 1995.
- Tuncay, Mete, *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, İstanbul, 1992.
- Turhan, Mehmet, *Siyasal Elitler*, Ankara, 1991.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, III. Cilt 5. Kısım (1793-1908), Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yay., Ankara, 1978.
- Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı*, Ankara, 1973.
- Türkmen, Zekeriya, *Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu Siyaset Çatışması*, İstanbul 1993.
- Uluğ, Hakkı Naşit, *Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı*, İstanbul, 1973.
- Uran, Hilmi, *Hatıralarım*, Ankara, 1959.
- Uzer, Tahsin, *Makedonya'da Eşkıyalık ve Son Osmanlı Yönetimi*, Ankara 1987.
- Ülken, Yüksel, *Atatürk ve İktisat: İktisadî Kalkınmada Etkinlik Sorunu ve Eklektik Model*, Ankara, 1981.
- Ünal, Tahsin, *Türk Siyasî Tarihi (1700-1958)*, Ankara, 1977.
- Villalta, Jorge Blanco, *Atatürk*, Ankara, 1982.
- Weisband, Edward, *II. Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası*, Çev. M. A. Kayabal, İstanbul, 1974.

Yalman, Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, IV, İstanbul, 1970.

Yiğit, Ali Ata, *İnönü Dönemi, Eğitim ve Kültür Politikası*, İstanbul, 1992.

Yücekök, Ahmet N., *Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye’de Parlatentonun Evrimi*, Ankara, 1983.

B) Makaleler

Akşin, Sina, “I. Meşrutiyeti Son Verilmesinin Sebepleri”, *Hac. Ün. Ed. Fak. Dergisi*, IV/1 (1986), Ankara, s. 96-105.

Arat, Yeşim, “Türkiye’de Kadın Milletvekillerinin Değişen Siyasal Rollerini, 1934-1980”, *Ekonomi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1, (Kış 1987), s.45-66.

Arslan, Ali, "Modern Türkiye'nin Sosyo-politik Yapısı ve Türk İktidar Seçkinleri", *Değişen Dünyada Türkiye'nin Önemi - I. Ulusal Genç Bilim Adamları Sempozyumu*, 1 (2004), s.25-38.

Arslan, Ali, "Türk Siyasi Elitleri". *International Journal of Human Sciences, Political Science* [journal on-line] Available from Internet at: <<http://www.insanbilimleri.com/en>> [with access 20-10-2004].

Arslan, Ali, “Cumhuriyet Dönemi (1920-1995) Türk Siyasi Elitlerinin Toplumsal Profili”, *Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (2001), s.5-16.

Arslan, Ali, “Eşitsizliğin Teorik Temelleri: Elit Teorisi”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6, 2003/2, 115-135.

Arslan, Ali, “The Evaluation of Parliamentary Democracy in Turkey and Turkish Political Elites”, *HAOL*, Núm. 6 (Invierno, 2005).

Babanzade, Şükrü, “Millî Korunma Kanunu”, *İÜİF Mecmuası*, VII/1-4, (Ekim 1945-Temmuz 1946)

Baykal, Bekir Sıtkı, “93 Harbi Esnasında Muhtelif Tavassut ve Sulh Şayiaları ve Teşebbüsleri”, *Belleten*, V/19, Temmuz 1941, s.351-395.

- Burçak, Rıfık Salim, “Çok Partili Hayata Geçişimiz Üzerinde II. Dünya Savaşı'nın Etkisi”, *Yeni Türkiye (Türk Demokrasisi Özel Sayısı)*, Yıl.3, Sayı.17, Eylül-Ekim 1997.
- Ergin, Feridun, "Türkiye'de Harp Maliyesi", *İÜİF Mecmuası*, IV/2, İstanbul, 1945.
- Hakimiyet-i Milliye*, 3 Aralık 1922.
- Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Sayı.23, Ankara 1958.
- Kılıç, Selde Kaya, "1876 Osmanlı Kanun-ı Esasisi'nin Hazırlanışı", *Osmanlı*, VII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.
- Kılınçkaya, M. Derviş; “Türkiye’de Siyasal Katılma ve Seçmenlik”, *HÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi*, I/1, (Ekim 1987).
- Kılınçkaya, Derviş; “Cumhuriyetin 75. Yılında Laiklik Üzerine Düşünceler”, *Türk Yurdu*, Cumhuriyetin 75. Yılı Özel Sayısı, C. 18, S.134, Ankara-Ekim 1998, s.155-160.
- Kışlalı, Ahmet Taner, “Parlamentonun Yapısal Evriminde Eğitim, Yaş, Cinsiyet Boyutu”, *Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı*, Ankara, 1976.
- Koçak, Cemil, “Siyasal Tarih 1923-1950”, *Türkiye Tarihi*, IV, İstanbul 1997.
- Koçu, Reşat Ekrem, “Türkiye’de Seçimin Tarihi 1877-1950”, *Tarih Dünyası Dergisi*, I/5-6, İstanbul 1950.
- Kurat, Yuluğ Tegin, “1877-78 Osmanlı Rus Harbinin Sebepleri”, *Bellekten*, XXXVI/103.
- Kuru, Hanife, “II. Dünya Savaşı Yıllarında İzmir'in Sosyo-Ekonomik Durumu”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1/3 (1993).
- Öke, M. Kemal, “Meşrutiyet Dönemi”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, XII, İstanbul 1989.
- Sezer, Ayten, “Türkiye’deki İlk Kadın Milletvekilleri ve Meclisteki Çalışmaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XIV, Kasım 1998, Sayı:42, s. 889-905.

Sungu, İhsan, “Tanzimat ve Yeni Osmanlılar”, *Tanzimat I*, İstanbul, 1999.

Toprak, Zafer, “Türkiye’de Siyaset ve Kadın: Kadınlar Halk Fırkası’ndan Ulusal Kadınlar Birliği Kongresine (1923-1935)”, *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, Sayı.2, Yıl. 1994.

Toprak, Zafer, “Cumhuriyet Halk Fırkasından Önce Kurulan Parti, Kadınlar Halk Fırkası”, *Tarih ve Toplum*, IX/51, Mart 1988

Tunaya, Tarık Zafer, “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri”, *İÜHF Mecmuası*, XXIII/3-4, 1958.

Tünay, Bekir, “Atatürk ve Cumhuriyet”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, III/7.